

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ
ВАЗИРЛИГИ**

**ТДПУ ҲУЗУРИДАГИ ПЕДАГОГ КАДРЛАРНИ ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ
ВА УЛАРНИНГ МАЛАКАСИНИ ОШИРИШ
ТАРМОҚ МАРКАЗИ**

**Н.МУСЛИМОВ, М.УСМОНБОЕВА,
Д.САЙФУРОВ, А.ТЎРАЕВ**

ПЕДАГОГИК КОМПЕТЕНТЛИК ВА КРЕАТИВЛИК АСОСЛАРИ

Тошкент – 2015 йил

Педагогик компетентлик ва креативлик асослари / Муслимов Н.А., Усмонбоева М.Х., Сайфуоров Д.М., Тўраев А.Б. – Тошкент, 2015. – 120 бет.

Ўқув-методик қўлланма А-1-141 “Олий таълим муассасалари педагогларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизими учун модулли Web технология асосида электрон ахборот таълим ресурсларини яратиш ва амалиётга жорий этиш” мавзусидаги грант лойиҳаси асосида яратилган. Унда “педагогик компетентлик” тушунчасининг моҳияти, педагогга хос компетентлик сифатлари, уларни ривожлантириш йўллари, педагогик маҳоратнинг таркибий асослари, педагогик креативликнинг ўқитувчи фаолиятидаги аҳамияти, ўрни ва ролига доир масалалар ҳақида сўз юритилган. Алоҳида эътибор амалий маишулотлар жараёнида талаба ҳамда малака ошириш курсларининг тингловчиларида касбий компетентлик ва педагогик креативликни ривожлантиришга қаратилган.

Ушбу ўқув-методик қўлланма узлуксиз таълим тизимининг барча босқичларида фаолият олиб бораётган педагоглар, касбий компетентлигини ривожланиш истагида бўлган ўқитувчилар ҳамда таълим жараёнида Web технологияларидан фойдаланиш масаласига қизиқувчилар учун мўлжалланган.

Тақризчилар:

Педагогика фанлари доктори,
профессор в/б. **Д.И.Рўзиева**

Педагогика фанлари номзоди,
катта илмий ходим **М.Диванова**

Ўқув-методик қўлланма Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети Илмий кенгаши йиғилишининг 6- сонли қарори (“24” декабр 2015 йил) билан нашрга тавсия этилган.

© Низомий ТДПУ ҳузуридаги ПКҚТ МО
тармоқ маркази, 2015 йил

СЎЗБОШИ

Мустақиллик йиллари том маънода Ўзбекистон Республикаси ижтимоий-иқтисодий ва маданий тараққиёти истикболини белгилаш, жаҳон ҳамжамияти мамлакатлари сафидан муносиб ўрин эгаллашга интилиш йўлидаги кенг кўламли ислохотларни амалга ошириш билан кечмоқда. Жаҳоннинг ривожланган мамлакатлари тажрибаларини ўрганиш, маҳаллий шарт-шароит, иқтисодий ва интеллектуал ресурсларни инобатга олган ҳолда жамият ҳаётининг барча соҳаларида туб ислохотларнинг амалга оширилаётганлиги янгидан-янги ютуқларга эришишни таъминламоқда. Турли соҳаларда йўлга қўйилаётган халқаро ҳамкорлик гарчи ўз самарасини бераётган бўлса-да, бироқ, миллий мустақилликни ҳар жиҳатдан мустаҳкамлаш, эришилган ютуқларни бойитиш, мавжуд камчиликларни тезкор бартараф этиш жамият аъзоларидан алоҳида фидокорлик, жонбозлик, шижоат ва қатъият кўрсатишни талаб этмоқда.

Олий таълим муассасалари педагоглари қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш курсларида турли ихтисосликлар ўқитувчиларининг интеллектуал салоҳиятини ошириш, дунёқарашларини бойитишда уларни инновацион таълим технологиялари билан яқиндан таништириш муҳим аҳамиятга эга. Малака ошириш тизимида “Инновацион таълим технологиялари” ўқув модулининг ўқитилаётганлиги педагог кадрларни замонавий инновацион таълим технологияларининг ташкилий, техник ва дидактик имкониятларидан хабардор бўлишлари учун шароит яратиш қолмай, касбий фаолиятда улардан самарали фойдаланиш борасидаги малакаларининг мустаҳкамланишини ҳам таъминлайди.

Айни вақтда “Инновацион таълим технологиялар” ўқув модули олий таълим педагоглари қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш курсларида тингловчилар томонидан ўзлаштирилаётган касбий билим, кўникма, малака ва компетентлик сифатларини янада ривожлантириш, кенг кўламли илмий-тадқиқотларни олиб бориш, кучли рақобат мавжуд бўлган меҳнат бозорида ўз ўринларини сақлаб қолишларига ёрдам беради.

Ўқув модули доирасида тингловчилар инновацион таълим технологияларининг моҳияти, муҳим асослари билан танишади, касбий фаолиятда педагогик технологияларни самарали, мақсадли қўллаш малакаларига эга бўлади, таълим жараёнини оқилона лойиҳалаштиришга доир тажрибаларини янада бойитади. Шунингдек, тингловчилар педагогик инновацияларни асослаш, яратиш ва амалиётга самарали татбиқ этиш йўллари билан хабардор бўлади, инновацион характерга эга муаллифлик дастурларини ишлаб чиқиш малакаларини муваффақиятли ўзлаштиради. Бу эса ўз навбатида ўқитиш жараёнида талабаларнинг фаолликларини таъминлаш, таълим сифатини яхшилаш, самарадорликни оширишда муҳим аҳамият касб этади.

ПЕДАГОГИК КОМПЕТЕНТЛИКНИНГ ТУЗИЛИШИ ВА МАЗМУНИ

Режа:

1. “Компетентлик” ва “касбий компетентлик” тушунчаларининг моҳияти.
2. Касбий компетентлик сифатлари.
3. Педагогнинг касбий компетентлигини ривожлантириш.

Таянч тушунчалар: компетентлик, касбий компетентлик, касбий компетентлик сифатлари, педагогик касбий компетентлик, “Индивидуал ривожлантириш дастури”, ўз-ўзини ривожлантириш, педагогнинг ўз устида ишлаши, педагогнинг ўз устида ишлаш босқичлари, ўз-ўзини баҳолаш.

Фойдаланиш учун адабиётлар:

1. Маркова А.К. Психология профессионализма. – М.: Знание, 1996.
2. Муслимов Н.А. Бўлажак касб таълими ўқитувчиларини касбий шакллантириш / Монография. – Т.: Фан, 2004.
3. Муслимов Н.А., ва бошқалар. Касб таълими ўқитувчиларининг касбий компетентлигини шакллантириш технологияси/ Монография. – Т.: “Фан ва технология” нашриёти, 2013.

I. “Компетентлик” ва “касбий компетентлик” тушунчаларининг моҳияти. Бозор муносабатлари шароитида меҳнат бозорида устувор ўрин эгаллаган кучли рақобатга бардошли бўлиш ҳар бир мутахассисдан касбий компетентликка эга бўлиш, уни изчил равишда ошириб боришни тақозо этмоқда. *Хўш, компетентлик нима? Касбий компетентлик негизда қандай сифатлар акс этади? Педагог ўзида қандай компетентлик сифатларини ёрита олиши зарур?* Айни ўринда шу ва шунга ёндош ғоялар юзасидан сўз юритилади.

“Компетентлик” (ингл. “competence” – “қобилият”) – фаолиятда назарий билимлардан самарали фойдаланиш, юқори даражадаги касбий малака, маҳорат ва иқтидорни намоён эта олиш

“Компетентлик” тушунчаси таълим соҳасига психологик илмий изланишлар натижасида кириб келган. Психологик нуқтаи назардан компетентлик “ноанъанавий вазиятлар, қутилмаган ҳолларда мутахассиснинг ўзини қандай тутиши, мулоқотга киришиши, рақиблар билан ўзаро муносабатларда янги йўл тутиши, ноаниқ вазифаларни бажаришда, зиддиятларга тўла маълумотлардан фойдаланишда, изчил ривожланиб боровчи ва мураккаб жараёнларда ҳаракатланиш режасига эгалик”ни англатади.

Касбий компетентлик – мутахассис томонидан касбий фаолиятни амалга ошириш учун зарур бўлган билим, кўникма ва малакаларнинг эгалланиши ва уларни амалда юқори даражада қўллай олиниши

Касбий компетентлик мутахассис томонидан алоҳида билим, малакаларнинг эгалланишини эмас, балки ҳар бир мустақил йўналиш бўйича интегратив билимлар ва ҳаракатларнинг ўзлаштирилишини назарда тутаяди. Шунингдек, компетенция мутахассислик билимларини доимо бойитиб боришни, янги ахборотларни ўрганишни, муҳим ижтимоий талабларни англай олишни, янги маълумотларни излаб топиш, уларни қайта ишлаш ва ўз фаолиятида қўллай билишни тақозо этади.

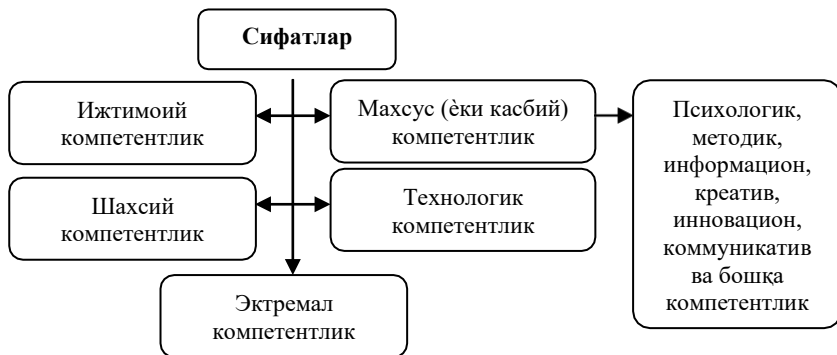
Касбий компетентлик қуйидаги ҳолатларда яққол намоён бўлади:

- мураккаб жараёнларда;
- ноаниқ вазифаларни бажаришда;
- бир-бирига зид маълумотлардан фойдаланишда;
- қутилмаган вазиятда ҳаракат режасига эга бўла олишда

Касбий компетенцияга эга мутахассис:

- ўз билимларини изчил бойитиб боради;
- янги ахборотларни ўзлаштиради;
- давр талабларини чуқур англайди;
- янги билимларни излаб топади;
- уларни қайта ишлайди ва ўз амалий фаолиятида самарали қўллайди

II. Касбий компетентлик сифатлари. Касбий компетентлик негизда қуйидаги сифатлар акс этади (1-расм):

1-расм. Касбий компетентлик негизда акс этувчи сифатлар

Қуйида касбий компетентлик негизда акс этувчи сифатларнинг моҳияти қисқача ёритилади.

1. Ижтимоий компетентлик – ижтимоий муносабатларда фаоллик кўрсатиш кўникма, малакаларига эгалик, касбий фаолиятда субъектлар билан мулоқотга кириша олиш.

2. Махсус компетентлик – касбий-педагогик фаолиятни ташкил этишга тайёрланиш, касбий-педагогик вазифаларни оқилона ҳал қилиш, фаолияти натижаларини реал баҳолаш, БКМни изчил ривожлантириб бориш бўлиб, ушбу компетентлик негизда психологик, методик, информацион, креатив, инновацион ва коммуникатив компетентлик кўзга ташланади. Улар ўзида қуйидаги мазмунни ифодалайди:

а) **психологик компетентлик** – педагогик жараёнда соғлом психологик муҳитни ярата олиш, талабалар ва таълим жараёнининг бошқа иштирокчилари билан ижобий мулоқотни ташкил этиш, турли салбий психологик зиддиятларни ўз вақтида англай олиш ва бартараф эта олиш;

б) **методик компетентлик** – педагогик жараёни методик жиҳатдан оқилона ташкил этиш, таълим ёки тарбиявий фаолият шакллари тўғри белгилаш, метод ва воситаларни мақсадга

мувофиқ танлай олиш, методларни самарали қўллаш олиш, воситаларни муваффақиятли қўллаш;

с) **информацион компетентлик** – ахборот муҳитида зарур, муҳим, керакли, фойдали маълумотларни излаш, йиғиш, саралаш, қайта ишлаш ва улардан мақсадли, ўринли, самарали фойдаланиш;

д) **креатив компетентлик** – педагогик фаолиятга нисбатан танкидий ва ижодий ёндошиш, ўзининг ижодкорлик малакаларига эғалигини намойиш эта олиш;

е) **инновацион компетентлик** – педагогик жараёни такимиллаштириш, таълим сифатини яхшилаш, тарбия жараёнининг самарадорлигини оширишга доир янги ғояларни илгари суриш, уларни амалиётга муваффақиятли татбиқ этиш;

ф) **коммуникатив компетентлик** – таълим жараёнининг барча иштирокчилари, жумладан, талабалар билан самимий мулоқотда бўлиш, уларни тинглай билиш, уларга ижобий таъсир кўрсата олиш.

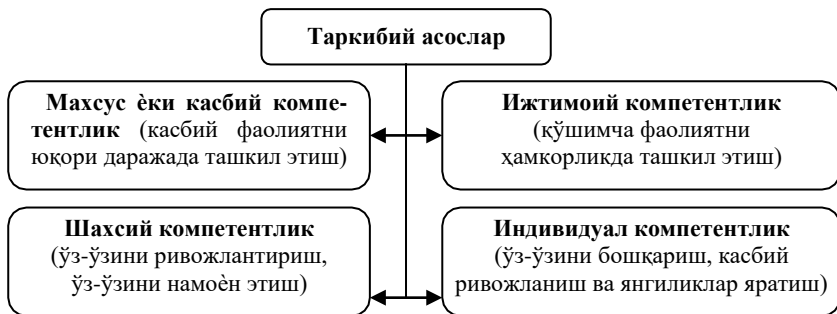
г) **Шахсий компетентлик** – изчил равишда касбий ўсишга эришиш, малака даражасини ошириб бориш, касбий фаолиятда ўз ички имкониятларини намоеён қилиш.

h) **Технологик компетентлик** – касбий-педагогик БКМни бойитадиган илғор технологияларни ўзлаштириш, замонавий восита, техника ва технологиялардан фойдалана олиш.

і) **Экстремал компетентлик** – фавқулотда вазиятлар (табiiй офатлар, технологик жараён ишдан чиққан)да, педагогик низолар юзага келганда оқилона қарор қабул қилиш, тўғри ҳаракатланиш малакасига эғалик.

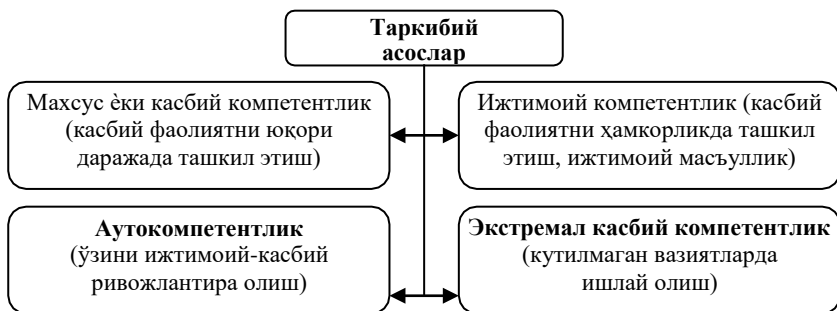
Бир қатор тадқиқотларда бевосита педагогга хос касбий компетентлик ва унинг ўзига хос жиҳатлари ўрганилган. Ана шундай тадқиқотлар сирасига А.К.Маркова ва Б.Назаровалар томонидан олиб борилган изланишларни киритиш мумкин.

Ўз тадқиқотларида А.К.Маркова педагогнинг касбий компетентлиги қуйидаги таркибий асослардан иборат эканлигини қайд этади. (2-расм):

2-расм. Педагогик компетентликнинг муҳим таркибий асослари
(А.К.Маркова)

Ўзбекистон шароитида ҳам педагогга хос касбий компетентлик, унинг ўзига хос жиҳатлари ўрганилган бўлиб, улар орасида Б.Назарова томонидан олиб борилган тадқиқот ўзига хос аҳамият касб этади. Тадқиқотчининг фикрига кўра педагогга хос касбий компетентлик негизида қуйидаги таркибий асослар ташкил этади (3-расм):

3-расм. Педагогик компетентликнинг муҳим таркибий асослари
(Б.Назарова)

Ш. Педагогнинг касбий компетентлигини ривожлантириш. Касбий (шу жумладан, педагогик) компетентликка эга бўлишда ўз устида ишлаш ва ўз-ўзини ривожлантириш муҳим аҳамиятга эга. Ўз-ўзини ривожлантириш вазифалари ўзини ўзи таҳлил қилиш ва ўзини ўзи баҳолаш орқали аниқланади.

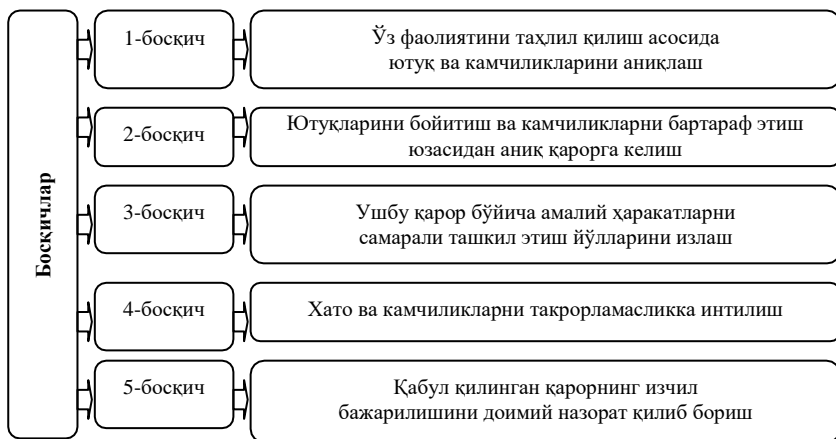
Ўз устида ишлаш – шахс ёки мутахассис томонидан ўзини ижтимоий ҳамда касбий жиҳатдан ривожлантириш, камолотга эришиш йўлида мақсадли, изчил, тизимли ҳаракатларнинг ташкил этиши

Мутахассиснинг ўз устида ишлаши қуйидагиларда кўринади:

- касбий БКМни такомиллаштириб бориш;
- фаолиятга танқидий ва ижодий ёндошиш;
- касбий ва ижодий ҳамкорликка эришиш;
- ишчанлик қобилиятини ривожлантириш;
- салбий одатларни бартараф этиб бориш;
- ижобий сифатларни ўзлаштириш

Педагогнинг ўз устида ишлаши бир неча босқичда кечади.

Улар (4-расм):

4- расм. Педагогнинг ўз устида ишлаш босқичлари

Педагогнинг қуйидаги амалий ҳаракатлари мутахассис сифатида унинг ўз устида ишлашини ифодалайди:

- аниқ мақсад, интилиш асосида педагогик жараёни такомиллаштириш;
- педагогик жараён самарадорлигини, ўзининг ишчанлик фаоллигини ошириш;
- изчил равишда янгилашиб бораётган педагогик билимларни ўзлаштириш;
- илғор технология, метод ҳамда воситалардан хабардор бўлиш;
- фаолиятга фан-техниканинг сўнгги янгиликларини самарали тadbик этиш;
- касбий кўникма ва малакаларини такомиллаштириш;
- салбий педагогик низоларнинг олдини олиш, бартараф этиш чораларини излаш

Педагогларнинг ўз устиларида изчил, самарали ишлашларида фаолиятга лойиҳали ёндоша олишлари кўл келади. Уларнинг лойиҳали ёндошув асосида қуйидаги моделни шакллантира олишлари мақсадга мувофиқдир. Моделда ўз устида ишлаш босқичлари ва ҳар бир босқичда амалга ошириладиган вазифалар қайд этилади. Ҳар бир босқич учун белгиланган вазифаларнинг самарали ҳал этилиши навбатдаги босқичга ўтиш имконини беради. Маълум босқич вазифалари ҳал этилгач, педагог бу ҳолатни алоҳида бандда қайд этади (1-жадвал):

1-жадвал.

Педагогнинг ўз устида ишлаш модели

Босқичлар	Уларда амалга ошириладиган вазифалар	Қайдлар
1-босқич		
2-босқич		
3-босқич		
4-босқич		
5-босқич		

Педагогнинг касбий компетентликка эга бўлишида ўзини ўзи таҳлил қила олиши ҳам аҳамиятли саналади.

Ўзини ўзи таҳлил қилиш – педагог томонидан касбий фаолиятда ташкил этаётган ўз амалий ҳаракатлари моҳиятининг ўрганилиши

Ўзини ўзи таҳлил қилиш орқали педагог ўзини ўзи объектив баҳолаш имкониятига эга бўлади. Зеро, педагогларнинг касбий компетентлик сифатларига эга бўлишида уларнинг ўз-ўзини баҳолаш малакаларига эгаллиги ҳам муҳимдир.

Ўзини ўзи баҳолаш (ЎЎБ) – шахснинг ўз-ўзини таҳлил қилиши орқали ўзига баҳо бериши

Моҳиятига кўра ўзини ўзи баҳолаш субъект учун шахсий имкониятларини ҳисоб-китоб қилиш, ўзига объектив баҳо бериш, ўзидан қониқишни таъминлайди. Қолаверса, ўз-ўзини баҳолаш шахснинг қобилиятини ўз кучи билан юзага чиқишига ёрдамлашиши зарур. Ўз-ўзини баҳолаш қийин, лекин шахсни бунга бевосита тайёрлаш мумкин. Ҳар қандай мутахассисда бўлгани каби педагогнинг ҳам ўзини ўзи самарали баҳолай олишига бир қатор омиллар таъсир кўрсатади.

Бир қатор омиллар мутахассис ёки шахснинг ўзини ўзи самарали баҳолашига сезиларли таъсир кўрсатади (5-расм):

5- расм. Ўзини ўзи самарали баҳолаш омиллари

Ўз-ўзини баҳолаш даражаси шахснинг ўз-ўзидан қониқиши ёки қониқмаслигини белгилаб беради. Бунда ўз-ўзини баҳолаш кўрсаткичлари шахс имкониятларига мос келиши лозим. Ўзини ўзи ошириб ёки пасайтириб кўрсатиш ўз-ўзини баҳолаш кўрсаткичларининг нотўғри бўлишига олиб келади.

Кўплаб манбаларда шахс томонидан ўз-ўзини баҳолаш қуйидаги формула асосида аниқланиши кўрсатилган:

**ЎЎБ = ютуқлар / ўзини юқори баҳолашга интилиш
(ёки ЎЎБ = Ю / ЎЮБИ)**

Формулага кўра, қандайдир ютуққа эришгач, шахс томонидан ўзини ўзи юқори баҳолаш (ютуқлар ҳиссасини ошириш) ёки ўзига нисбатан қўяётган талабларни пасайтириш рўй беради.

Бизнинг фикримизча, ЎЎБда ҳолисликка эришишда қуйидаги формула ҳам қўл келади:

**ЎЎБ = ютуқлар / ўз-ўзини ривожлантириш вазифалари
(ёки ЎЎБ = Ю / ЎЎРВ)**

Ушбу формула билан ишлашда педагог қуйидаги ўзини-ўзи баҳолаш моделига таяниб иш кўриши мумкин (2-жадвал):

2- жадвал.

Ўзини-ўзи баҳолаш модели

№	Мавжуд ютуқлар	Ўз-ўзини ривожлантириш вазифалари
1.		
2.		
3.		
...		

Ушбу модел асосида ўз-ўзини баҳолаш ниҳоятда осон кечади. Борди-ю, эришилган ютуқлар сони ўз-ўзини ривожлантириш вазифаларига нисбатан кўп (1 дан катта) бўлса, у ҳолда педагог юқори даражада касбий компетентликни намоён этади. Борди-ю, ютуқлар ва белгиланган ўзини ўзи ривожлантириш вазифалари ўзаро (1 га) тенг бўлса, у ҳолда у ўзида ўрта даражадаги касбий компетентликни ифодалайди. Агарда, ютуқлар сони белгиланган

ривожлантириш вазифаларидан кам (1 дан кичик ёки 0 га тенг) бўлса, у ҳолда педагогнинг касбий компетентлик даражаси паст ҳисобланади ва бу ҳолат педагогдан ўз касбий компетентлигини ривожлантиришга жиддий эътибор беришини талаб қилади.

Формулада “ўзини ўзи ривожлантириш вазифалари” жумласи қўлланилган экан, энг аввало, ўзини ўзи ривожлантириш нима эканлигини тушуниш олиш лозим.

Ўз-ўзини ривожлантириш – шахснинг ўзида касбий тажриба, малака ва маҳоратни такомиллаштириш йўлида аниқ мақсад ва пухта ўйланган вазифалар асосида мустақил равишда амалий ҳаракатларни ташкил этиши

Бир қатор тадқиқотларда мутахассис, шу жумладан, педагогнинг ўз-ўзини ривожлантиришида “Индивидуал ривожланиш дастури” қўл келиши айтилади.

Индивидуал ривожланиш дастури (ИРД) – ҳар бир шахс ёки мутахассиснинг ўзида маълум сифат, БКМ, касбий компетентликни шакллантириш ва ривожлантириш эҳтиёжлари асосида ишлаб чиқилган шахсий-амалий характердаги дастур

Ушбу дастурда касбий фаолиятни ташкил этиш учун зарур бўлган БКМ ҳамда касбий компетентлик сифатларини шакллантириш ва ривожлантириш муддатлари белгиланади.

Ҳар қандай мутахассис каби педагог ҳам ўзи учун шахсий-амалий характерга эга “Индивидуал ривожланиш дастури”ни ишлаб чиқа олиши, у асосида педагогик фаолиятни йўлга қўйиши зарур.

Педагогнинг индивидуал ривожланиш дастури – мутахассис сифатида педагогнинг индивидуал равишда ўзида у ёки бу касбий-педагогик сифат, билим, кўникма, малакалар, касбий компетентлик сифатларини шакллантириш ва ривожлантириш эҳтиёжларига таянган ҳолда ишлаб чиққан шахсий-амалий характердаги дастури

Педагог томонидан ишлаб чиқиладиган “Индивидуал ривожланиш дастури” куйидаги таркибий элементлардан таркиб топади:

- педагогик билимлар;
- психологик билимлар;
- мутахассислик билимлари;
- дидактик малакалар;
- тарбиявий ишларни ташкил этиш малакалари;
- руҳиятнинг касбий аҳамиятга эга хусусиятлари ва шахсий сифатлар;
- ўз-ўзини ривожлантириш мақсадлари;
- ўз-ўзини ривожлантириш учун топшириқлар

Куйидаги педагогнинг “Индивидуал ривожлантириш дастури”нинг намунаси келтирилади (3-жадвал):

3-жадвал.

Индивидуал ривожлантириш дастури

Билим, малака ва шахсий сифатлар	Мавжуд даража	Истиқбол вазифалар
Педагогик билимлар		
Психологик билимлар		

Мутахассислик билимлари		
Дидактик малакалар: билишга оид (гностик) лойиҳалаш ижодий-амалий (конструктив) тадқиқотчилик мулоқотга кирувчанлик (коммуникатив) ташкilotчилик изчилликни таъминловчи (процессуал) техник-технологик малакалар		
Тарбиявий ишларни ташкил этиш малакалари: билишга оид (гностик) лойиҳалаш малакалари ижодий-амалий (конструктив) тадқиқотчилик мулоқотга кирувчанлик (коммуникатив) ташкilotчилик изчилликни таъминловчи (процессуал) техник-технологик малакалар		
Рухиятнинг касбий аҳамиятга эга хусусиятлари ва шахсий сифатлар: педагогик фикрлаш тизимлилиқ мослашувчанлик мобиллик ижодкорлик ҳозиржавоблик ҳиссий ривожланганлик педагогик рефлексия		
Ўз-ўзини ривожлантириш мақсадлари		
Ўз-ўзини ривожлантириш учун топшириқлар		

Педагогнинг касбий жиҳатдан ривожланиш даражасини яна қуйидаги шкала ёрдамида ҳам аниқлаш мумкин (4-жадвал):

Касбий ривожланиш шкаласи

№	Касбий компетентлик сифатлари	Шкала кўрсаткичлари									
		10	9	8	7	6	5	4	3	2	1
1. Ижтимоий компетентлик											
1)	ижтимоий ташкилотлар ва субъектлар билан ўзаро муносабатда бўла олиш кўникма, малакаларига эгаллик										
2)	касбий мулоқот ва хатти-ҳаракат услубларини ўзлаштириш олганлик										
2. Шахсий компетентлик											
1)	доимий равишда касбий ўсишга эришиш ва касбий малакани ошириб бориш										
2)	касбий фаолиятда ўз ички имкониятларини рўёбга чиқара олиш										
3. Махсус компетентлик											
1)	мустақил равишда касбий-педагогик фаолиятни ташкил этишга тайёрланиш										
2)	одатий касбий-педагогик вазифаларни тўғри ҳал қилиш ва ўз меҳнатининг натижаларини реал баҳолаш малака-сига эгаллик										
3)	мутахассислиги бўйича янги билим ва кўникмаларни му-стақил равишда изчил ўзлаштириб бориш қобилиятига эгаллик										
4. Технологик компетентлик											
1)	касбий-педагогик билим, кў-никма ва малакаларни бойи-тадиган илғор технология-ларни ўзлаштириш қобилия-тига эгаллик										
2)	замонавий дидактик воси-талар (техник воситалар, ўқув куроллари)дан фойдаланиш малакасига эгаллик										
5. Экстремал компетентлик											

1)	фавкулотда ҳолатларда (табiiй офатлар содир бўлганда, технологик жараён ишдан чиққанда) оқилона қарор қабул қилиш, тўғри ҳаракатланиш малакасига эғалик									
2)	муаммоли вазиятларда (педагогик зиддиятлар юзага келганда) оқилона қарор қабул қилиш, тўғри ҳаракатланиш малакасига эғалик									

Шундай қилиб, бозор муносабатлари шароитида меҳнат бозорида юзага келадиган кучли рақобатга бардошли бўлиш эҳтиёжи ҳар бир мутахассисни ўзида касбий компетентлик ва унга хос сифатларни таркиб топтиришга ундайди. Луғавий жиҳатдан “қобилият”, мазмунан эса “фаолиятда назарий билимлардан самарали фойдаланиш, юқори даражадаги касбий малака, маҳорат ва иқтидорни намоён эта олиш” маъносини англатувчи компетентлик негизида муайян сифатлар намоён бўлади. Хусусан, педагогга хос касбий компетентлик негизида ижтимоий, махсус (психологик, методик, информაციон, креатив, инновацион ҳамда коммуникатив), шахсий, технологик ва экстремал компетентлик каби сифатлар акс этади. Бир қатор, хусусан, А.К.Маркова ҳамда Б.Назароваларнинг тадқиқотларида педагогик компетентликнинг таркибий асослари қайд этиб ўтилган. Педагогнинг касбий компетенцияси педагогик (ўқув ва тарбия) жараёни самарали, муваффақиятли ташкил этилишини таъминлайди. Касбий компетенцияга эга бўлиш учун педагог ўз-ўзини изчил ривожлантириб боришга эътиборни қаратиши зарур. Ўз-ўзини ривожлантиришда педагогга “Индивидуал ривожланиш дастури” қўл келади. Зеро, ушбу дастурда педагогда мавжуд бўлган компетентлик сифатлари ва ривожлантириш зарур бўлган сифат, БКМни аниқ, ҳолис ифодалаш мумкин.

Назорат учун саволлар:

1. “Компетентлик” тушунчаси қандай маънони англатади?
2. Касбий компетентлик нима ва у қандай ҳолатларда намоён бўлади?
3. Касбий компетентлик негизида қандай сифатлар акс этади?
4. Ижтимоий ва махсус компетентлик деганда нимани тушунаси?
5. Психологик ва методик компетентликнинг моҳияти нимадан иборат?
6. “Информацион компетентлик” деганда нимани тушунаси?
7. Креатив ва педагогик компетентлик нима?
8. Инновацион компетентликнинг ўзига хос жиҳатлари нималарда кўринади?
9. Педагогик фаолиятда коммуникатив компетентлик қандай аҳамият касб этади?
10. “Шахсий компетентлик” тушунчаси Сиз учун қандай маънони англатади?
11. А.К.Маркова педагогик компетентликнинг таркибий асосларини қандай ифодалаган?
12. Б.Назарованинг ёндошувига кўра педагогик компетентлик қандай асослардан таркиб топади?
13. Индивидуал ривожланиш дастури нима?
14. Педагогнинг индивидуал ривожланиш дастурида нималар акс этади?
15. Ўз-ўзини ривожлантириш деганда нимани тушунаси?
16. Ўз устида ишлаш нима?
17. Педагогнинг ўз устида ишлаш моделида қандай ҳолатлар акс этади?
18. Педагогнинг ўз устида ишлаши қандай босқичларда кечади?
19. Ўзини ўзи таҳлил қилиш деганда нимани тушунаси?
20. “Ўз-ўзини баҳолаш” тушунчаси қандай маънони англатади?
21. Шахснинг ўз-ўзини баҳолаши қандай омиллар негизида кечади?
22. Ўз-ўзини баҳолаш қандай формула ёрдамида ифодаланади?
23. Ўзини-ўзи баҳолаш моделида қандай ҳолатлар акс этади?

ПЕДАГОГИК МАҲОРАТ АСОСЛАРИ ВА УНИНГ ТАРКИБИЙ ҚИСМЛАРИ

Режа:

1. Педагогик маҳоратнинг таркибий қисмлари ва уларнинг моҳияти.
2. Педагогнинг коммуникатив компетентлиги.
3. Таълим жараёнини самарали бошқариш ва педагогик низоларни ҳал этиш.
4. Замонавий педагог имиджи.

Таянч тушунчалар: маҳорат, педагогик маҳорат, педагогик маҳоратнинг таркибий қисмлари, педагогик билимдонлик, педагогик рефлексия, педагогик одоб, педагогик одобнинг асосий шакллари, педагогик обрў, педагогик қобилият, педагогик қобилият турлари, педагогик мулоқот маданияти, педагогик мулоқот турлари, педагогик мулоқот услублари, педагогик ҳамдардлик, педагогик релаксация, педагогик назокат (такт), педагогик тажриба, низо, педагогик низо, педагогик низо турлари, педагогик низоларни ҳал қилиш йўллари.

Фойдаланиш учун адабиётлар:

1. Муҳиддинов А.Г. Ўқув жараёнида нутқ фаолияти. – Т.: Ўқитувчи, 1995.
2. Сайидахмедов Н. Педагогик маҳорат ва педагогик технология. – Т.: ОПИ, 2003.
3. Султонова Г.А. Педагогик маҳорат. – Т.: Низомий номидаги ТДПУ, 2005.
4. Қудратов Т. Нутқ маданияти асослари / ОЎЮ учун ўқув кўлл. – Т.: “Педагог”, 1993.
5. Husanov B., G’ulomov V. Muomala madaniyati / Darslik. – Т.: “Iqtisod-moliya”, 2009.

I. Педагогик маҳоратнинг таркибий қисмлари ва уларнинг моҳияти. “Педагогик маҳорат” тушунчаси ўтган асрнинг 80-90-йилларида илмий-педагогик жиҳатдан асосланиб, ОТМда мустақил фан сифатида ўқитила бошлаган. “Педагогик

технология” фани ўқитила бошлагач эса “Педагогик маҳорат” фанининг асослари унинг мазмунига сингдириб юборилди.

Педагог кадрларни қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш тизимида “Педагогик компетентлик ва ва креативлик асослари” модули негизида тингловчиларни педагогик маҳорат асослар билан таништириш мақсадга мувофиқдир. Зеро, тингловчилар томонидан педагогик маҳоратнинг таркибий элементлари билан таништириш, уларда педагогик техника, нутқ маданияти, педагогик деонтология, коммуникатив қобилият, педагогик низо, шунингдек, замонавий педагогнинг имиджи тўғрисидаги маълумотларнинг ўзлаштирилиши ва мазкур билимлар негизида зарур малакаларнинг ўзлаштирилиши ОТМда ташкил этиладиган педагогик жараён сифатини яхшилаш, самарадорлигини таъминлашни кафолатлайди.

“Педагогик компетентлик ва ва креативлик асослари” модули бўйича тингловчиларни педагогик маҳорат ва унинг таркибий элементлари билан таништириш жараёнида қуйидаги вазифалар ҳал қилинади: тингловчиларни педагогик маҳоратнинг таркибий қисмларига доир назарий билимлар билан қуроллантириш; уларда педагогик фаолиятни оқилона ташкил этиш, педагогик жараёни самарали йўлга қўйиш кўникма ва малакаларини ривожлантириш; тингловчиларнинг педагогик ва нутқ техникасига эга бўлишларини таъминлаш; уларда педагогик деонтология ва педагогик маданият сифатларини таркиб топтириш, педагогик қобилиятни ривожлантириш; тингловчилар томонидан педагогик мулоқот, педагогик назорат (такт) ва педагогик таъсир кўрсатиш малакаларини етарли даражада ўзлаштирилишини таъминлаш; уларда педагогик маданият сифатларини шакллантириш.

Олий таълим муассасалари педагогларининг касбий маҳоратлари ҳақида сўз юритишдан аввал “маҳорат” ва “педагогик маҳорат” тушунчаларининг моҳияти билан танишиб олиш мақсадга мувофиқдир.

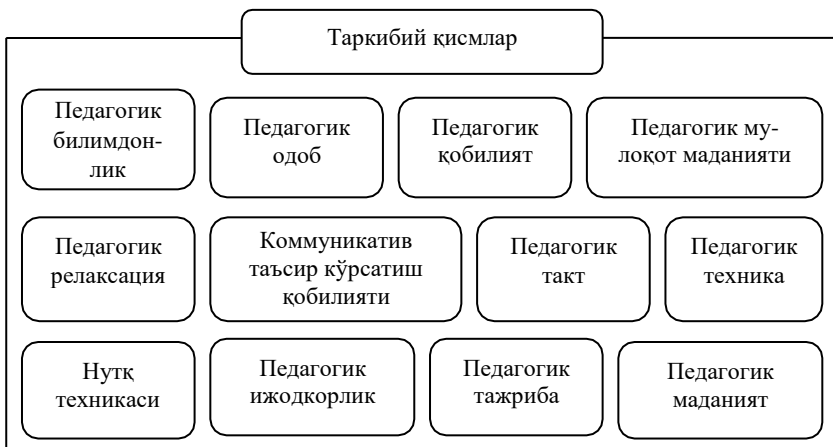
Маҳорат (а. “маҳорат” – моҳирлик, усталик, эпчиллик) – бир иш ёки фаолиятни юксак даражада, ҳеч бир қийинчиликсиз, ўта моҳирлик билан бажариш.

Педагогик маҳорат – педагогнинг педагогик жараёни ташкилий, методик, руҳий ва субъектив жиҳатдан ўта моҳирлик, усталик билан ташкил этиш ҳамда бошқариш қобилияти ва малакасига эгаллиги

Педагогнинг маҳорати бевосита касбий-педагогик фаолиятда кўринади. Шу сабабли у педагогик жараёнинг умумий моҳиятини чуқур англай олиши, бу жараёнда устувор аҳамият касб этадиган қонуниятлардан хабардор бўлиши, педагогик фаолиятни самарали ташкил этиш механизмларини пухта эгаллай билиши лозим.

Таълим жараёнининг фаол иштирокчиси бўлган педагогнинг педагогик маҳорати унинг шахси, иш тажрибаси, фуқаролик мақоми, мутахассис сифатидаги мавқеи, у томонидан педагогик техниканинг етарли даражада эгалланганлиги, касбий фаолиятнинг индивидуаллигидан далолат беради.

Педагогик маҳорат яхлит тизим бўлиб, унинг таркибида бир қатор сифатлар кўзга ташланади. Жумладан (6-расм):

6-расм. Педагогик маҳоратнинг муҳим таркибий қисмлари

Педагогик маҳоратнинг асосини педагогик билимдонлик ташкил этади.

Педагогик билимдонлик – педагогнинг касбий фаолиятни мавжуд ижтимоий талаб, ҳуқуқий меъёр ва стандартларга мувофиқ ташкил этишга бўлган қобиллиги, касбий тайёргарлик даражаси

Билимдон педагог мутахассис сифатида педагогик жараён ва муносабатларни мақсадга мувофиқ самарали шакл, усул ҳамда воситаларини етарли даражада ўзлаштира олган бўлиши зарур. Қуйидаги сифатлар билимдон педагогга хос саналади:

Билимдон педагогга хос сифатлар:

- ижтимоий субъектлар билан ўзаро алоқада, маданий мулоқотда бўлиш;
- мутахассислик йўналиши бўйича ахборотларни излаш, топиш, уларни таълим мазмунига таянган ҳолда қайта ишлаш ва касбий фаолият жараёнида
- улардан самарали фойдалана билиш;
- ўқув ахборотларини талабаларга етказиб бера олиш

Педагогнинг касбий билимдонлигида талаба билан субъектив муносабат ўрната олиш; педагогик жараёнлар моҳияти, педагогик воқеликни изчил идрок қила билиш; жаҳон педагогик маданияти асосларини ҳамда миллий педагогик тажрибани ўрганиш, уларни интеграциялаштириш асосида ўз фаолиятига татбиқ этиш; инновацион янгиликлар билан доимий хабардор бўлиш; шахсий тажрибаларни умумлаштириш ва талабаларга узатиш; касбий фидойилик ҳамда педагогик технологияларни эгаллаш борасидаги БКМнинг ўзлаштирилганлиги намоён бўлади.

Педагогик билимдонлик негизида, яна шунингдек, *педагогик рефлексия* (лот. “reflexio” – ортга қайтиш, акс этиш) ҳам кўзга ташланади. Манбаларда “рефлексия” тушунчаси “кишининг ўз

хатти-ҳаракатлари ва уларнинг асосларини тушуниб етиши, фаҳмлашига қаратилган назарий фаолияти; билишнинг алоҳида фаолияти”, “шахсий кечинмалари, ҳис-ғуйғулари ва ўй-хаёллари моҳиятини фикрлаш орқали англаш” сифатида талқин этилади.

Педагогик рефлексия – педагогнинг шахс онги моҳияти, вазифалари, кадриятлари, кизиқишлари, рағбатлантирувчи омиллар, фикрлаш, идрок, қарорлар қабул қилиш, ҳиссий таъсирланиш, хатти-ҳаракатлари ва бошқаларнинг моҳиятини англаб етиши

Педагог фаолиятида унинг одоби ҳам яққол акс этади. Қолаверса, педагогик одоб таълим ва тарбия жараёнлари муваффақиятини таъминловчи муҳим талаб ҳамда омиллардан бири саналади.

Педагогик одоб – педагог олдига унинг ўзига, касбига, жамиятга, талабаларга ва ўқув-тарбия жараёнининг бошқа иштирокчиларига муносабатда бўлишига нисбатан қўйиладиган ахлоқий талаблар тизими

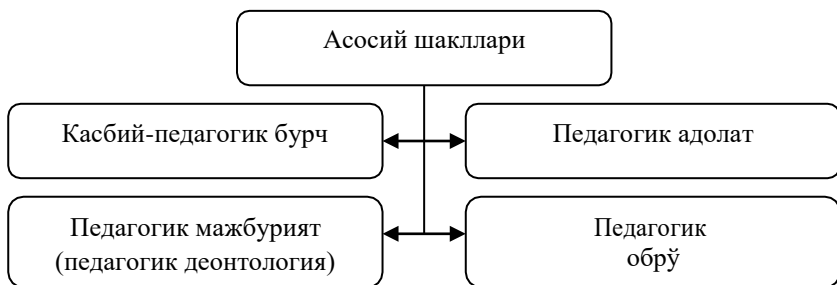
Мазкур талаблар педагог томонидан ташкил этиладиган педагогик меҳнат фаолият жараёнини бошқарувчи муҳим омил ҳисобланади.

Педагог одоб талабларининг тизими педагог томонидан касбий бурчни адо этиш, жамият, педагогик жамоа ва талаба олдидagi ахлоқий мажбуриятларини бажаришида ўзига хос аҳамият касб этади.

Педагогик одобга қўйиладиган талаблар – ўқитувчи томонидан ташкил этиладиган педагогик меҳнат, фаолият жараёнида бажарилиши шарт бўлган вазифалар

Педагогик одоб талабларининг тизими ўқитувчи томонидан касбий бурчни адо этиш, жамият, педагогик жамоа ва талаба олдидagi ахлоқий мажбуриятларини бажаришида ўзига хос

аҳамият касб этади. Педагогик одоб педагогик ахлоқ ва педагогик жараёнда намоён бўладиган ахлоқий қадриятлар каби асосий категорияларнинг моҳиятини ёритишда етакчи ўрин тутати. Педагог фаолиятида ҳам барча умуминсоний ва миллий ахлоқий қадриятлар етакчи ўрин тутати. Шундай бўлса-да, педагогик одоб сирасида педагогик қарашларни, педагогик фаолият ва муносабатни ифодаловчи муҳим категориялар асосий ўринни эгаллайди (7-расм):

7- *расм. Педагогик одобнинг асосий шакллари*

Педагогик одобнинг асосий шакллари қуйидаги мазмунга эга:

1. Касбий-педагогик бурч. Эзгулик ва ёвузлик, адолат ва адолатсизлик, тўғрисиқлик ва ёлғончилик, раҳмдиллик ва шафқатсизлик, кўнгли оқлик ва кўнгли қоралик, ватанпарварлик ва ватанфурушлик, тинчлик ва уруш каби умуминсоний ахлоқий қадриятлар инсонлар ҳаёти, турмуш тарзи ва хатти-ҳаракатларида ўзига хос ўлчов бўлиб хизмат қилади. Педагогик фаолиятда ҳам педагог ушбу қадриятларни улуғлай олиши, уларга таянган ҳолда фаолиятни ташкил этиши лозим. Шунингдек, ҳар бир педагог касбий-педагогик бурчини тўла англай олиши, уни адо этиш йўлида амалий ҳаракатларни ташкил эта билиши зарур. Педагог томонидан жамият, унинг аъзолари, педагогик ва талабалар жамоаси олдида қандай вазифаларни бажариши зарурлигини, касбий-педагогик бурчни бажаришда қандай тамойилларга таянишни аниқ белгилаб олиниши ҳам шахс, ҳам мутахассис ва фуқаро сифатида ўз мавқеини мустақил белгилаш имкониятини яратди. Агарда у ўз касбий фаолиятини мавжуд ахлоқий

тамоийилларга мувофиқ ташкил эта олса, у ҳолда ўз-ўзига бўлган ҳурмати ортади, ўз кучига ишонч пайдо бўлади. Бу эса педагогни янгидан янги ютуқларни кўлга киритишга рағбатлантиради. Агарда борди-ю, педагог касбий-педагогик бурчини англаса-да, бироқ, уни мавжуд ахлоқий талабларга мувофиқ ташкил эта олмаса, у ҳолда, энг аввало, ўзига бўлган ҳурматни йўқотади, ўзини шахс сифатида юқори баҳолай олмайди.

2. Педагогик адолат. “Адолат тушунчаси муайян тарихий шарт-шароит ва ижтимоий-иқтисодий муносабатлар билан белгиланади. Адолатнинг ахлоқий жиҳати инсонлараро муомалада бир хил муносабатда бўлишни, бир-бирининг иззат-нафсига тегмасликни, ахлоқ-одоб қоидаларига риоя қилишликни билдиради”. Қолаверса, адолат инсоний қадр-қиммат билан унинг жамият томонидан тан олинганлиги, мавжуд ахлоқий қоида ва мажбуриятлар ўртасидаги ўзаро мутаносибликни тавсифлашга хизмат қилади. Педагогик адолат ўзига хос хусусиятларга эга бўлиб, у педагогнинг педагогик жараёнга объектив, ҳаққоний ёндаша олиши, унинг талабалар ҳулқ-атворини жамоа олдидаги хизматларига мувофиқ баҳолаш олишдаги ахлоқий тарбияланганлик даражаси (эзгу ишлари, қатъияти, жиддийлиги, инсонийлиги)ни ифодалайди.

3. Педагогик мажбурият (педагогик деонтология). Педагогик одобнинг муҳим категорияларидан бири бўлган – педагогик мажбурият тушунчасида жамият томонидан ўқитувчи шахсига, у томонидан бир қатор педагогик мажбуриятларнинг бажарилишига нисбатан қўйиладиган талаб ва ахлоқий йўл-йўриқ, кўрсатмаларни ўзида жамлайди. Педагог касбий фаолиятни ташкил этишда куйидаги мажбуриятларни бажара олиши зарур: муайян меҳнат вазифаларини, асосан, ақлий меҳнат вазифаларини амалга ошириш; талабалар, уларнинг ота-оналари, ҳамкасблар билан ўзаро муносабатни тўғри ташкил этиш; танлаган касбига, талабалар ва педагогик жамоага ҳамда жамиятга бўлган шахсий муносабатини чуқур англаш. Педагогик мажбуриятлар сирасида, яна шунингдек, касбий фаолиятни ташкил этишга ижодий муносабатда бўлиш, ўзига нисбатан талабчанлик, касбий билимларини бойитиб ва педагогик малакасини оширишга интилиш, талабалар ва уларнинг ота-оналари билан ўзаро ҳурматга асосланган ва талабчан муносабатни ўрнатиш, мураккаб педагогик

низоларни ижобий ҳал қилиш кўникмаларини ўзлаштириш кабиларни ҳам кўрсатиш зурур.

4. Педагогик обрў. Педагогнинг педагогик обрўга эга бўлиши у томонидан ташкил этиладиган касбий фаолият самарадорлигини кафолатлайди.

Педагогик обрў – педагогнинг талабалар, уларнинг ота-оналари, педагогик жамоа, шунингдек, жамият томонидан эътироф этилган ахлоқий мақоми

Педагогик ўзи томонидан қозонган обрўга таяниб, талабаларнинг хулқ-атворларини бошқаради, уларнинг ишончларини қозонади. Педагогик обрў педагогнинг маънавий-ахлоқий ва педагогик-психологик тайёргарлигини ҳам ифодалайди. У эга бўлган обрў даражасини унинг чуқур билими, заковати, маҳорати, ўз ишига бўлган муносабати ва бошқалар белгилайди.

Педагогик қобилият. Педагогик жараённинг қанчалик самарали, муваффақиятли ташкил этилиши ўқитувчининг педагогик қобилиятга эгаллигига боғлиқ. Манбалардан бирида “қобилият” тушунчаси шундай шарҳланади: шахснинг осонлик билан бирон фаолиятни эгаллай олишини таъминлайдиган индивидуал психологик хусусият. Қобилият умумий ва махсус қобилиятлар тарзида икки гуруҳга ажратилади. **“Умумий қобилиятлар** шахс фаолиятининг асосий турларида намоён бўлса, касбий фаолиятнинг айрим турларида намоён бўладиган қобилиятлар (математик, техник, мусиқа, тасвирий санъат, адабиёт (поэзия ва проза), жисмоний тайёргарлик ва бошқалар) **махсус қобилиятлар** деб юритилади... Қобилиятнинг етакчи хусусиятларидан бири – нарса ва ходисалар моҳиятини ижодий тасаввур қилишдир”.

Педагогик қобилият – педагог томонидан педагогик фаолиятни оқилона ташкил этилиши ва олиб борилишини, амалий вазифаларнинг самарали бажарилишини таъминлашда аҳамиятли бўлган хусусиятлар

Педагогик қобилиятга хос устувор хусусиятлар қуйидагилар саналади:

- педагогик такт (педагогнинг талабалар билан турли фаолият шакллари бўйича ташкил этиладиган мулоқотда мавжуд ахлоқий тамойиллар, ҳулқ-атвор қоидаларга риоя қилиши,
- уларга тўғри ёндошиш малакаларига эгаллиги);
- педагогик кузатувчанлик (педагогнинг талабаларга хос бўлган ҳатто энг оддий хусусиятларни ҳам пайқаб олиш қобилиятига эгаллиги);
- талабаларга бўлган муҳаббат (уларга меҳр қўйиш, меҳрибонлик кўрсатиш, ички кечинмалари, ҳис-туйғулари, орзу-умидлари, ҳаётий интилишлари билан ўртоқлашиш, улар учун қийин бўлган вазиятларда ғамхўрлик қилиш);
- билимларни узатишга бўлган эҳтиёж (педагог сифатида ўзидаги мавжуд билимларни талабаларга беришга интилиш)

Ф.Н.Гоноболин педагог шахсида қуйидаги қобилиятларнинг намоён бўлишини муҳим деб ҳисоблайди:

- ўқувчини тушуна олиш қобилияти;
- ёш, психологик жихатдан барча ўқувчилар ўзлаштира оладиган материалларни тақдим эта олиш қобилияти;
- ўқувчиларнинг қизиқишларини ривожлантириш қобилияти;
- ташкилотчилик қобилияти;
- педагогик такт;
- ўз ишининг натижаларини кўра олиш ва б.

В.А.Крутецкий педагогга хос қобилиятларни умумлаштириб, уларнинг турлари қуйидаги эканлигини кўрсатиб ўтади (8-расм):

8-расм. Педагогик қобилият турлари (В.А.Крутецкий)

Замонавий шароитда ҳар бир ўқитувчи ўзида қуйидаги педагогик қобилиятларни тарбиялай олиши керак:

- 1) мулоқотга киришувчанлик;
- 2) ҳиссий сезгирлик (касбий зийраклик, бошқаларга ҳамдард бўла олиш, ички сезгига эга бўлиш);
- 3) ҳаракатчанлик, таълим жараёни иштирокчиларига иродавий таъсир кўрсатиш ва ишонтириш қобилиятига эгалик;
- 4) ҳиссий барқарорлик (ўз-ўзини тута билиш, ўз-ўзини бошқариш, ўз-ўзини назорат қилиш);
- 5) келажакни мақбул ҳолда башоратлай билиш;
- 6) касбий мустақиллик, ижодий қобилиятга эгалик

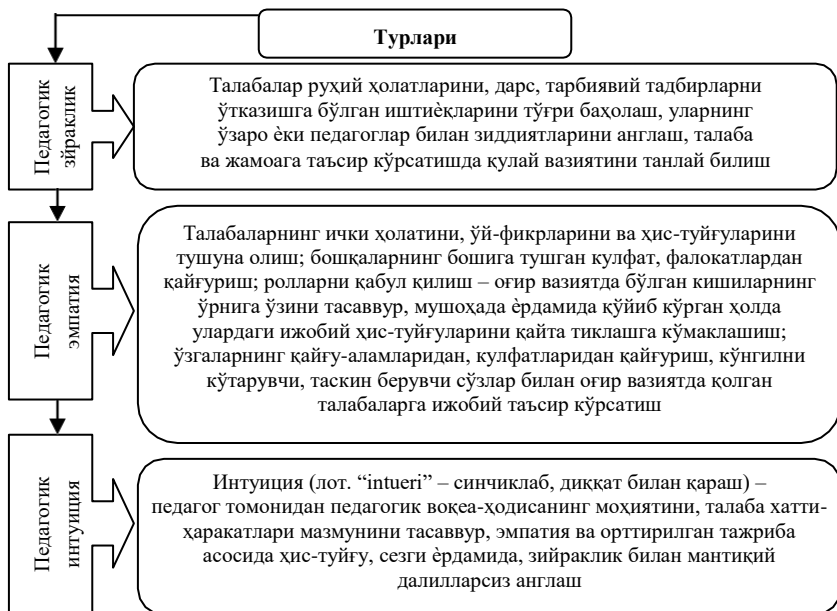
Қобилиятли педагогларда қуйидаги ноёб қобилиятлар ҳам кўзга ташланади:

- бир вақтнинг ўзида бир неча фаолиятни бажара олиш (м: эшитиш, кўриш, ўқиш, ёзиш, фикр юритиш, мулоқот қилиш ва б.);
- атрофида кечаётган икки ёки бир неча воқеани бирдек қабул қилиш (бир талабанинг маърузасини эшитгани ҳолда, бошқа талабаларнинг фаолиятларини кузата олиш);
- ўта қизиқувчанлик (табиат ва жамиятда кечаётган ҳар бир воқеа-ҳодиса (гарчи улар энг аҳамиятсиз, эътиборга ташланмайдиган бўлса-да) моҳиятини билишга интилиш, хаддан зиёд кўп саволларга жавоб топишга интилиш);
- мия фаолиятининг биокимёвий ва электик фаоллиги (мия деярли тўхтовсиз фаолият кўрсатиб, ниҳоятда кам вақт “дам олади”, билиш жараёнида ноаниқликлар кўзга ташланса, улар тезда бартираф этилади; уйқучанлик қобилиятли педагогларга хос хусусият эмас);
- нутқи ва фантазиясининг бойлиги (қобилиятли ўқитувчиларнинг аксарияти ниҳоятда бой нутққа эга, уларда фантазия (тасаввур қилиш) қобилияти беқиёс даражада кучли);
- кучли хотира (йирик ҳажмдаги матнни, м: дostonларни бир марта ўқиш билан тўлалигига ёдлаб олиб, уни сўзма-сўз қайта ҳикоя қилиб бериш қобилияти)га эгалик

Ўқитувчиларнинг педагогик қобилиятлари муайян шароитларга намoён бўлади. Улар:

- дарсга тайёргарлик кўриш жараёни;
- дарс лойиҳасини ишлаб чиқиш жараёни;
- таълим жараёни;
- ўқувчиларнинг фаолиятларини назорат қилиш жараёни;
- ўқувчилар томонидан ўзлаштирилган билимларини баҳолаш жараёни;
- дарсдан ва таълим муассасасидан ташқарида тарбиявий тадбирларни ташкил этиш жараёни;
- маънавий-маърифий ишларни ўтказиш жараёни;
- ахборот соатларини ташкил этиш жараёни;
- ҳар бир ўқувчига ва гуруҳ жамоасига ёндошув жараёни;
- ота-оналар билан мулоқотда бўлиш жараёни;
- ҳамкасблар билан мулоқотда бўлиш жараёни;
- таълим муассасасининг раҳбарияти билан мулоқотда бўлиш жараёни;
- шахсий фаолиятни таҳлил қилиш жараёни;
- ўз устида ишлаш жараёни ва б.

Ўқитувчига хос қобилиятлар орасида перцептив қобилият ҳам муҳим аҳамиятга эга (9-расм):

9-

расм. Перцептив-педагогик қобилият турлари

Перцептив-педагогик қобилият ўзида **уч турдаги сезгирликни** қамраб олади. Улар:

- объектни ҳис этиш;
- меъёр ва ёндошувни ҳис қилиш;
- даҳлдорликни ҳис қилиш.

Ўқитувчиларда перцептив-педагогик қобилиятларнинг мавжуд даражаси педагогик интуицияни шакллантиришга хизмат қилади.

Интуиция (лот. “intuitio” < “intueri” – “синчиклаб, иккат билан қарамоқ”) –мантиқий боғланмаган ёки мантиқий хулосага келиш учун далиллар етарли бўлмаганда чуқур мулоҳаза юритиш асосида масалани ечишнинг таркибини бўлган эвристик (унумли ижодий фикрлаш) жараёни

Педагогик интуиция – ўқитувчининг педагогик жараёнда ўзаро мантиқий боғланмаган ёки, мантиқий хулосага келиш учун далиллар етарли бўлмаган чуқур мулоҳаза юритиш асосида таълимий ва тарбиявий муаммоларни ечишга қаратилган эвристик фикрлаш жараёни

Интуиция маълум белгиларга кўра оддий мулоҳазадан фарқ қилади. М:

- тезкорлик, баъзан лаҳзада шаклладиган фараз ва масаланинг ечими;
- фараз ва масала ечимининг етарли даражада мантиқий асосланмаслиги;
- “ижобий” интуиция қарор қабул қилишда намоён бўлади;

Ўқитувчига хос бўлган ташкилотчилик қобилияти унинг фаолиятида ўзига хос ўрин эгаллайди.

Ташкилотчилик қобилияти – мутахассис сифатида ўқитувчиларда намоён бўлиб, таълим ва тарбия жараёнларини педагогик талабларга мувофиқ ташкил эта олиш, ўқувчилар жамоасини самарали бошқаришни таъминловчи индивидуал психологик хусусият

Ўқитувчининг ташкилотчилик қобилиятга эгаллиги қуйидагиларда намоён бўлади:

- педагог фаолиятини тўғри ташкиллаштириш;
- ўқувчилар жамоасини самарали бошқариш;
- жамоани мустаҳкам жипслаштира олиш;
- ўқувчиларнинг ўқув-билиш фаолиятини муваффақиятли бошқариш;
- ўқувчиларда илмий билимларни ўзлаштириш кўникма, малакаларини шакллантира билиш;
- дарс жараёнида вақтни тўғри, оқилона тақсимлаш ва режани самарали, тўлақонли бажариш;
- ўқувчилар билан индивидуал ишларни изчил ташкил этиш;
- гуруҳ жамоаси билан доимий равишда жамоавий ёки гуруҳли ишларни олиб бориш;
- ўқувчиларни таълим муассасаси ички тартиб-қоидаларига қатъий риоя этишга одатлантириш;
- ўқувчиларга уларнинг ёш, психологик ва шахсий хусусиятларни инобатга олган ҳолда ўқув ва ижтимоий топшириқларни бериш;
- ўқувчиларнинг диққатини муваффақиятли бошқариш;
- ўқувчилар ўртасида қизғин баҳс-мунозарани ташкиллаштириш ва уни самарали бошқариш;
- дарсларда ўйин технологияларидан фойдаланиш ва унда барча ўқувчиларнинг бирдек фаол иштирок этишларига эришиш;
- ўқувчиларнинг ўқув фаолликларини самарали ошириш, уларнинг мустақиллигини таъминлаш;
- ўқувчилар билан ўзаро ҳамкорликда тарбиявий ишлар рўйхатини ишлаб чиқиш

Ўқитувчига дидактик қобилиятга эгаллиги ҳам муҳим аҳамиятга эга.

Дидактик қобилият – мутахассис сифатида ўқитувчиларда намоён бўлиб, таълим жараёнини ҳеч бир қийинчиликсиз, осонлик билан ташкил этилишини таъминловчи индивидуал психологик хусусият

Моҳиятига кўра ўқитувчининг дидактик қобилиятга эгаллиги қуйидагиларда намоён бўлади:

- ўқув материални мақсадга мувофиқ танлай билиш;
- таълим мақсадини аниқ белгилай олиш;
- таълимий вазифаларни оқилона белгилаш;
- ўқув материалларини аниқ, осон тушунтириш;
- ўқувчиларда фанларга қизиқишни уйғота олиш;
- ўқувчиларда ўқув фаоллигини кучайтира билиш;
- ўқувчиларда мустақил фикрлаш кўникмаларини шакллантира олиш

Ўқитувчига хос қобилиятлар орасида конструктив қобилиятининг ҳам ўз ўрни мавжуд.

Конструктив қобилият – мутахассис сифатида ўқитувчиларда намоён бўлиб, ўқув машғулотлари ёки тарбиявий тадбирларни методик жиҳатдан тўғри ташкиллаштириш, якуний натижаларни қўлга киритишга имкон берувчи самарали йўл ва воситаларни топишга имкон берадиган индивидуал психологик хусусият

Бу каби қобилиятга эгаллиги ўқитувчи томонидан педагогик жараёни ташкил этишда муҳим хусусиятга эга бўлиб, унинг негизида қуйидагилар намоён бўлади:

- алохида-алохида маълумотлардан фойдаланган ҳолда яхлит ўқув ва тарбиявий характердаги материални шакллантириш;
- ўқув материални турли расм, сурат, жадвал, диаграмма, модел ва бошқалар билан бойитиш;
- ўзига хос, оригинал ўқув материални тайёрлаш;
- мустақил равишда янги методни асослаш;
- ўқув машғулотини ва тарбия тадбирини учун кўрсатмаларни кураш
- тўпламини яратиш;
- дарс ёки тарбиявий тадбирнинг технологик паспорти, харитасини яратиш;
- дарс ёки тарбиявий тадбирда фойдаланиш учун мультимедия материалларини яратиш;
- ўқув материалнинг такдимот вариантини тайёрлаш;
- турли мавзулардаги тарбиявий тадбирлар учун ўқувчиларнинг фаол иштирокида видео роликлар яратиш;
- дарс конспектини тайёрлаш;
- турли шакл ва методларга асосланган синов топшириқлари (савол, топшириқ, масала, мисол, машқ, тест), баҳолаш мезонларини ишлаб чиқиш;
- назорат ишларини ташкил этишга ижодий ёндашиш

Замонавий шароитда шахслараро мулоқот ва унинг самарали ташкил этилиши ўзига хос аҳамият касб этмоқда. Касбий фаолияти моҳияти ва давр талабига кўра ўқитувчиларнинг коммуникатив қобилиятга эгалликлари долзарблик касб этади.

Коммуникатив қобилият – ўқитувчининг талабалар, ота-оналар, ҳамкасблар ва таълим муассасасининг раҳбарлари билан осон мулоқотга киришиш, улар билан муносабатни тўғри йўлга қўйишга ёрдам берадиган индивидуал хусусияти

Ўқитувчининг конструктив қобилиятга эгаллиги куйидагиларда намоён бўлади:

- ўқувчилар, ота-оналар, таълим муассасаси раҳбарияти, ҳамкасблар билан мулоқотда турли шакл, методлардан фойдаланиш;
- педагогик амалиётнинг барча иштирокчилари билан амалий, ишчанлик ёки шахсий муносабат ўрнатиш;
- ўқувчиларга маълумотларни етказишнинг самарали йўл ва воситаларини топиш;
- топпириқлар юзасидан ўқувчининг шахсий фикрларини тинглай билиш;
- педагогик жараёнларда юзага келадиган низоларнинг олдини олиш, бартараф этиш ёки ривожлантириш;
- ўқувчилар ўртасида ўзаро муносабатларни мустаҳкамлаш;
- жамоада соғлом рақобатга асосланган муҳитни қарор топтириш;
- ўқувчиларнинг фаолиятларини рағбатлантириш;
- ўқувчи жавобидаги хато ёки хатти-ҳаракатидаги камчиликларга муносабат билдириш;
- ўқувчилар билан таълимий ҳамкорликка эришиш

Касбий фаолиятни ташкил этишда ўқитувчининг англаш қобилиятига эгаллиги ҳам ўзига хос аҳамият касб этади.

Англаш қобилияти – таълим ва тарбия жараёнининг моҳияти, қонуниятлари, ўқувчиларнинг ёш, психологик ва шахсий хусусиятлари, таълим иштирокчилари ўртасидаги муносабат мазмуни, педагогик фаолиятни самарали ташкил этиш шартлари ҳамда қўйиладиган натижаларни англашга имкон берадиган ўқитувчиларга хос индивидуал психологик хусусият

Ўқитувчининг англаш қобилиятга эгаллиги қуйидагиларда намоён бўлади:

- таълим ва тарбия жараёнининг моҳияти тушуниш;
- педагогик фаолиятда таълим, тарбия қонуниятларига таяниш иш қўриш;
- ҳар бир ўқувчини шахс сифатида тушуна олиш;
- ўқувчиларнинг ёш, психологик ҳамда шахсий хусусиятларини қўра билиш ва оқилона баҳолай олиш;
- ўқувчилар билан мулоқотни ташкил этиш шартларидан хабардор бўлиш;
- таълим иштирокчилари ўртасидаги низоларни моҳиятига қўра баҳолаш;
- ижобий низоларни ривожлантира билиш;
- салбий низоларни ўз вақтида англаш ва уларни бартараф эта олиш;
- рағбатлантириш ва жазолашнинг ўқувчиларга таъсирини муносиб баҳолаш;

Ўқитувчининг педагогик қобилиятлари орасида билиш қобилиятига эғалик ҳам касбий фаолиятни ташкил этишда муҳим ўрин тутди.

Билиш қобилияти – мутахассис сифатида ўқитувчиларда намоён бўлиб, таълим жараёнининг иштирокчилари – ўқувчилар, ота-оналар, ҳамкасблар ва таълим муассасасининг раҳбарлари билан осон мулоқотга киришиш, улар билан муносабатни тўғри йўлга қўйишга ёрдам берадиган индивидуал психологик хусусият

Ўқитувчининг билиш қобилиятига эғалиги қуйидагиларда намоён бўлади:

- жамоанинг ижтимоий-психологик ўзига хослигини инобатга олган ҳолда ўқув-тарбиявий вазифаларни аниқ белгилаш;
- ўқув-тарбия жараёнини дидактик, психологик ва методик жиҳатдан режалаштириш ва таҳлил қилиш;
- таълим ва тарбия жараёнларини ташкил этишнинг самарали шакл, метод ва воситаларни асосли равишда танлай олиш;
- ўқувчилар томонидан ўқув дастури талабларидан келиб чиққан ҳолда материалларни ўзлаштирганлик натижаларини, ўқувчиларнинг тарбияланганлик ва ривожланганлик даражасини аниқлай билиш;
- ўқувчиларнинг билишга бўлган қизиқиш, эҳтиёж ва фаолликларини ривожлантириш бўйича турли кўринишдаги ишларни олиб бориш;
- дарсда, дарсдан ташқари шароитларда, куни узайтирилган гуруҳларда, тўгарак, клуб ёки жамиятларда турли тарбиявий ишларни олиб бориш;
- ўқувчилар, уларнинг ота-оналари билан индивидуал ишларни амалга ошириш;
- ўқувчиларда соғлом турмуш кечиришга бўлган эҳтиёжни шахсий ва умумий гигиенага амал қилиш кўникмаларини, биринчи тиббий ёрдам кўрсатиш малакаларини шакллантириш;
- таълим жараёнида турли кўрсатмали қурооллар, замонавий техник воситалар, ахборот ва илғор педагогик технологияларидан самарали фойдаланиш;
- дидактик материал ва кўрсатмали қуроолларни ишлаб чиқиш;
- ота-оналарни педагогик билимлар асослари, болаларнинг асосий ёш хусусиятлари, психологик ўзига хосликлари, турли ёш босқичларида фарзандлар билан ота-оналар ўртасида кечадиган муносабатлар моҳиятидан хабардор қилиш;
- ўз-ўзини таҳлил қилиш, ўз-ўзини баҳолаш ва шахсий фаолиятда йўл қўйилган камчиликларни тузатиш

Аксарият ўқитувчиларда касбий характерга эга қобилиятлар билан бирга ноёб қобилиятларга ҳам намоён бўлади.

Ноёб қобилиятлар – шахсга хос индивидуал психологик хусусиятнинг шундай тури бўлиб, у жуда кам сонли шахслардагина кузатилади ва кўп учрайдиган психологик ҳодиса саналмайди

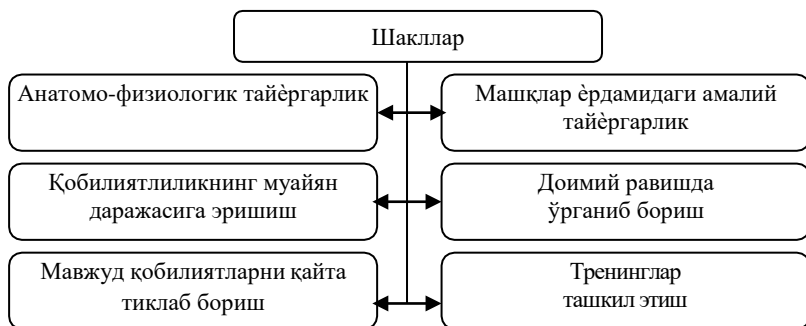
Маҳоратли ўқитувчиларда қуйидаги ноёб қобилиятлар ҳам кўзга ташланади:

- бир вақтнинг ўзида бир неча фаолиятни бажара олиш (м: эшитиш, кўриш, ўқиш, ёзиш, фикр юритиш, мулоқот қилиш ва б.);
- атрофида кечаётган икки ёки бир неча воқеликни бирдек қабул қилиш (м: бир ўқувчининг маърузасини эшитгани ҳолда, синфдаги бошқа ўқувчиларнинг фаолиятларини кузата олиш);
- ўта қизиқувчанлик (табиат ва жамиятда кечаётган ҳар бир воқеа-ҳодиса (гарчи аҳамиятсиз бўлса-да) моҳиятини билишга интилиш, ҳаддан зиёд кўп саволларга жавоб топишга интилиш);
- мия фаолиятининг биокимёвий ва электрик фаоллиги (мия тўхтовсиз фаолият кўрсатади, ниҳоятда кам вақт “дам олади”, билиш жараёнида ноаниқликлар кўзга ташланса, улар тезда бартараф этилади;
- кам ухлаш хусусиятига эгалик;
- нутқ ва фантазиянинг бойлиги;
- кучли хотира (йирик ҳажмдаги матнни, м: дostonларни бир марта ўқиш билан тўлалигига ёдлаб олишб, уни сўзма-сўз қайта хикоя қилиб бериш қобилияти)га эгалик

Ўқитувчининг касбий шакллантиришда педагогик қобилиятни ривожлантиришга ҳам алоҳида эътибор қаратиш зарур.

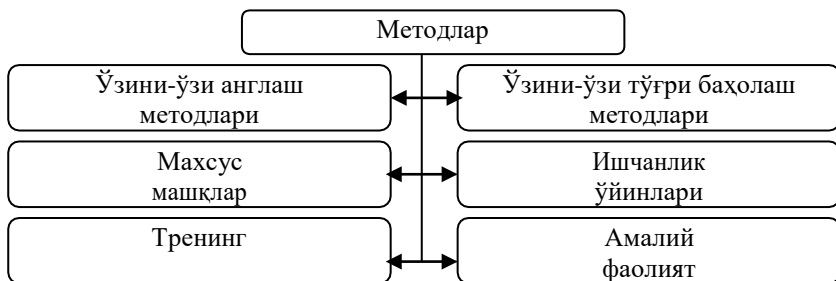
Педагогик қобилиятни ривожлантириш – мутахассис сифатида фақат педагог (ўқитувчи)ларгагина хос бўлган қобилиятларни янада бойитиш ва такомиллаштириш учун зарур шарт-шароитни яратиш

Мутахассис сифатида касбий шаклланишда ўқитувчининг ўзида педагогик қобилиятни ривожлантиришда қуйидаги шакллардан фойдаланиши мақсадга мувофиқдир (10-расм):

10-расм. Педагогик қобилиятни ривожлантириш шакллари

Ўқитувчи ўзида касбий фаолиятни самарали ташкил этишга ёрдам берадиган қобилиятларни ривожлантиришда муайян шакллардан фойдаланиш билан бирга бу жараёнда маълум методларни ҳам қўллаш орқали мақсадга эришади. Ушбу методлар қуйидагилардир (11-расм):

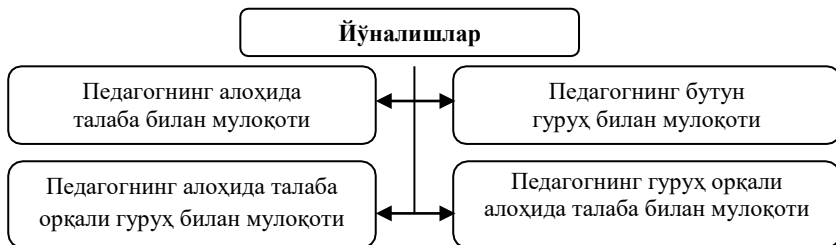

11-расм. Педагогик қобилиятни ривожлантириш методлари

II. Педагогнинг коммуникатив компетентлиги. Педагогга хос бўлган маҳорат асосини ташкил этувчи педагогик мулоқот маданияти унинг талабалар жамоаси, ота-оналар, ҳамкасблар ҳамда раҳбарият билан уюштириладиган мулоқот жараёнида намоён бўлади. Бунда, айниқса, педагогнинг талабалар жамоаси билан ўзаро мулоқоти муҳим аҳамиятга эга. Педагог талабалар билан мулоқотга киришиш, унинг самарали бўлишига интилади.

Педагогик мулоқот маданияти – педагогнинг талабалар жамоаси, ота-оналар, ҳамкасблар, раҳбарият билан педагогик одоб ҳамда мулоқот талабларига мувофиқ ҳолда уюштириладиган суҳбати

Педагогик мулоқот қуйидаги йўналишларда ташкил этилади (12-расм):

12- расм. Педагогик мулоқот йўналишлари

Педагогик мулоқот рухий-психологик таъсир кучига эга. Шу сабабли уни ташкил этишда мулоқот жараёнининг ижобий бўлишини таъминлаш педагогнинг зиммасига катта масъулиятни юклайди. Агарда тўғри ташкил этилган педагогик мулоқот талабада кўркувнинг юзага келиши, ишончсизликнинг туғилиши, диққат, хотира ва иш қобилиятининг сусайиши, нутқ меъёрининг бузилиши кабиларга сабаб бўлса, аксинча, назарий-педагогик ва амалий жиҳатдан тўғри ташкил этилган мулоқот юқоридаги ҳолатларнинг аксини келтириб чиқаради. Натижада талабаларда ўқишга ва мустақил ўрганишга, фикрлашга бўлган қизиқиш ортади.

Педагогик мулоқот ўзига хос ижтимоий-психологик жараён ҳам саналади. Мазкур жараёнда қуйидаги вазифалар бажарилади (13-расм):

13- расм. Педагогик мулоқот жараёнда бажариладиган вазифалар

Мулоқот жараёнида талаба томонидан билдирилаётган фикрлар, унинг қарашлари шахсни яқиндан ўрганиш учун имконият яратади. Талаба шахсини яқиндан билиш, унинг ички кечинмалари, ўй-фикрлари, ҳис-туйғулари, орзу-умид, мақсад ва ҳаётий интилишларидан хабардор бўлиш педагогик жараённинг методик, руҳий жиҳатдан тўғри ташкил этилишини таъминлайди. Зеро, бу жараёнда педагогик талаба шахсига хос ёш, психологик ва шахсий хусусиятларни инобатга олган ҳолда фаолиятни ташкил этади.

Мулоқот жараёнидаги ахборот алмашинуви талабанинг ўзаро ижтимоий жараёнлар, шахс камолотининг кечишига доир маълумотлар алмашишини таъминлайди. Педагог ва талабалар ўртасида ҳамкорликни қарор топтириш эса ҳар қандай вазиятда ҳам улар ўртасида ўзаро ахборот алмашинуви самарали рўй беришини учун шароит яратади. Бу жараёнда педагог талабаларнинг энг яқин маслаҳатчиси, йўлбошчиси ва раҳбарига айланади. Мулоқот чоғида талабалар томонидан ўз шахсини, “мени”ни, кадр-қимматини етарлича баҳолаш ва ўз олдидарига ҳаётий мақсадларни қўйган ҳолда олға интилишларини таъминлашга жиддий эътибор қаратиш лозим. Мулоқот жараёнида ахборот алмашиш вазифасининг ҳал қилиниши қуйидаги воситалар асосида рўй беради:

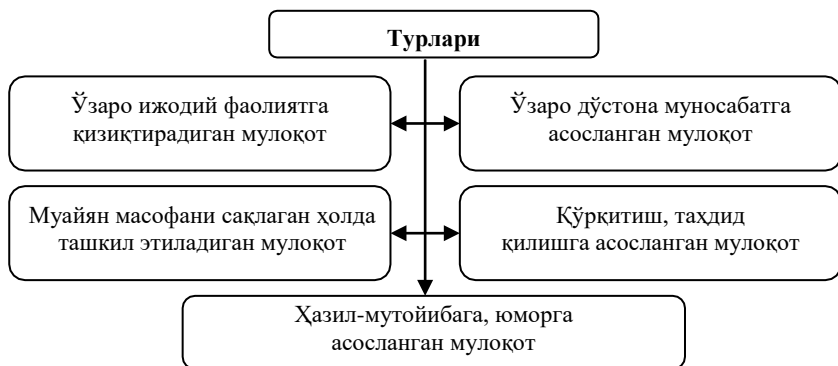
- 1) нутқ;
- 2) паралингвистик тизим (юн. “pará” – “яқин”, мулоқот таркибида сўзли, ғоявий маълумотларни сўзсиз воситалар билан узатилиши);
- 3) экстралингвистик тизим (ингл. “exterior” – “ташқарида”, немисча “linguistik” – гапираётган шахс томонидан нутқнинг бевосита ижтимоий вазифалар билан боғлиқ ҳолда ташкил этиши – нутқий танаффуслар, кулгу, йўталиш, нафас олиш, йиғлаш, тутилиш ва б.);
- 4) мулоқотнинг ташкилий қўлами ва вақти;
- 5) кўз қарашлар ёрдамида ташкил этиладиган алоқа;
- 6) белгиларнинг оптик-кинетик тизими (мимика, пантомимика, жестлар – қўл ва оёқ ҳаракатлари)

Педагог раҳбарлиги ёки унинг йўл-йўриқлари, кўрсатмаларига асосан ўқув машғулотлари ва тарбиявий ишларни ташкил этишда ҳам мулоқот муҳим аҳамият касб этади. Айни шу вақтда

мулоқотнинг фаолиятни ташкил этиш вазифасини намоён бўлади. Яқин-яқингача фаолиятни ташкил этишда педагогнинг етакчилиги, унинг бевосита раҳбарлиги устувор омил бўлган бўлса, замонавий шароитда роллар алмашинуви етакчи ўринга чиқди. Эндиликда аксарият ҳолларда талабаларнинг ўзлари таълим ва тарбиявий жараёнларни мустақил уюштириш имкониятига эга бўлдилар. Бирок, бу дегани, таълимий ва тарбиявий ишларни ташкил этиш даврида педагогнинг ўрни ва роли мутлақо акс этмайди, дегани эмас. Педагог бу жараёнда раҳбар, етакчи, маслаҳатчи, эксперт сифатида намоён бўлади ва талабаларни педагогик жараёнларни илмий-назарий, ташкилий-методик жиҳатдан тўғри уюштиришга йўналтиради.

Педагогик мулоқотни ташкил этишда, айниқса, педагог ёрдамига муҳтож ўқувчиларга алоҳида эътибор бериши, ҳар бир ўқувчида турли ўқув фанлари асосларини ўзлаштиришга нисбатан қизиқтириш усулларини, ҳамкорлик ва ижодкорликка асосланган меҳнатни ташкил этишни олдиндан ўйлаб қўйиши лозим.

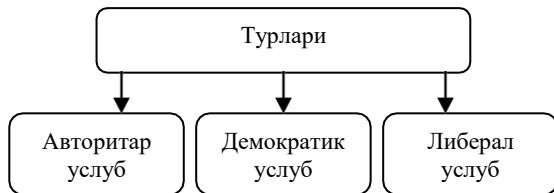
Миллий ва жаҳон таълими амалиёти педагог, ўқитувчилар томонидан ташкил этилаётган мулоқотни бир неча турга ажратиш мумкинлиги кўрсатади. Улар қуйидагиларир (14-расм):

14-расм. Педагогик мулоқот турлари

Ўқитувчилар ўз фаолиятларида мулоқотнинг муайян турларига таяниб иш кўради. Қолаверса, педагог томонидан жамоа билан мулоқотни уюштириш техникасини доимий равишда таҳлил қилиб

бориш мақсадга мувофиқдир. Маълум вазиятларда педагог раҳбар сифатида талабалар фаолиятларини бошқаради. Бу жараёнда ҳам мулоқот етакчи омил ҳисобланади. Бироқ, мулоқотнинг самарадорлиги раҳбар сифатида намоён бўлаётган педагог томонидан қандай мулоқот услубининг танланганлиги билан белгиланади. Одатда, педагогнинг раҳбар сифатидаги мулоқот усуллари қуйидаги уч турга ажратилади (15-расм):

15-расм. Педагогик мулоқот услублари

Педагогик мулоқот услублари қуйидаги мазмунга эга:

1. Авторитар услуб. Бунга кўра талабалар томонидан барча турдаги фаолиятнинг ташкил этилиши, мазмуни, шакли, метод ва воситаларининг барчаси фақат педагог томонидан белгиланади. Талабаларнинг ҳар қандай ташаббуслари рағбатлантирилмайди, аксинча, буйруқ, кўрсатма, йўлланма бериш, шунингдек, жазолаш чораларини кўриш орқали талабаларга таъсир этилади. Ҳатто талабаларнинг фаолиятлари ижобий баҳоланган вақтда ҳам уларга бўлган таъсир турли кесатиклар билан баён этилади. Яъни: “Сендан ижобий хатти-ҳаракатни кутмаган эдим?!”, “Буни қара-я, наҳотки ўзгарган бўлсанг!?”, “Қара-я, биргина аъло баҳо олиш билан ўзингни яхши инсон бўлиб қолган деб ҳисоблайсанми!?” ва ҳ.к. мазмундаги рағбатлар, улар асли ижобий ҳолатни эътироф этишга йўналтирилган бўлса-да, талабани янги ютуқларига илҳомлантирмайди. Аксинча, унда таълим олишга, таълим муассасасига ва педагогларга нисбатан совуққонликни юзага келтиради.

2. Демократик услуб. Унга кўра педагог педагогик фаолиятни ташкил этишда жамоанинг фикрига таяниб иш кўради. Ўқув машғулотлари ва тарбиявий ишларни ташкиллаштиришда ҳар бир талабанинг фикрини инобатга олишга, уларни умумлаштирган

ҳолда энг самаралисини танлаб олишга интилади. Муҳокамалар чоғида барча талабаларнинг иштироклари таъминланади. Талабалар томонидан билдирилаётган ташаббуслар қўллаб-қувватланади, мавжуд имкониятлардан келиб чиққан ҳолда бу ташаббуслар амалиётга татбиқ этилади. Бу услубдан фойдаланаётган педагог зиммасидаги вазифа фақатгина талабаларнинг фаолиятини назорат қилиш, тузатишлар киритишдан иборат эмаслигини англаб етади. Асосий эътиборни талабаларнинг ютуқларини эътироф этган ҳолда ёки уларнинг хатоларини ўзларига англаган ҳолда самарали тарбия чорасини кўришга қаратади. Ҳар бир талабанинг ютуғи алоҳида эътироф этиладики, бу эса уларни янги зафарларга эришишга руҳлантиради. Ушбу услубга асосланиб иш кўрадиган педагог ҳар бир талабанинг қизиқишлари ва қобилиятларини ҳисобга олган ҳолда бажариладиган ишларни тўғри тақсимлашга ҳаракат қилади, фаол талабаларни тақдирлаб боришни фаолиятининг асосий йўналиши сифатида белгилайди. Педагог талабалар билан мулоқотни ўрнатишда илтимос, маслаҳатга таяниб иш кўради.

3. Либерал услуб. Одатда бу услуб педагог ва талаба муносабатларининг келишувчанликка асосланишини таъминлайдиган услуб сифатида эътироф этилади. Бу услубга кўра иш юритадиган педагог талабалар томонидан содир этилаётган салбий ҳолатларга ҳам эътибор бермасликка интилади. Талабаларни тартибга чақириш, вазиятдан келиб чиққан ҳолда уларнинг фаолиятини тўғри баҳолаб, жазолаш зарур бўлган вазиятларда ҳам индамасликни одат қилиб олади. Бу эса талабаларнинг одобсиз, ялқов, масъулиятсиз бўлишларига олиб келади. Либерал услубни маъқул кўрадиган педагог талабалар ҳаёти билан мутлақо қизиқмайди, уларнинг фаолиятларига аралашмайди, ҳал қилувчи вазиятларда масъулиятни ўз зиммасидан соқит қилади. Айрим ҳолатларда бир-бирига зид бўлган фикрларни ҳам бирдек маъқуллайди. Бу таҳлитда иш кўрадиган педагог обрўга эга бўлмайди. Чунки унга ишониш мумкин эмас.

Педагогик фаолиятни ташкил этишда педагогнинг нафақат ўзи, балки унинг ижобий таъсири асосида талабалар ҳам мулоқот маданиятини ўзлаштириб боришлари лозим.

Мулоқот маданияти – мулоқот жараёнини ахлоқий меъёрлар, ижтимоий талабларга мувофиқ ташкил этиш асосида суҳбатдошни тушуна олиш эҳтиёжи ва қобилиятига эгаллик

Таълим амалиёти педагогик мулоқот жараёнида ўқитувчилар томонидан қуйидаги камчиликларга йўл қўйилишидан далолат беради:

- эҳтиётсизлик;
- шахсиятпарастлик;
- суҳбатдошни ортикча мажбурлаш;
- сусткашлик;
- ўзини жуда юқори ёки паст қўйиш;
- ҳаддан ташқари жонбозлик кўрсатиш

“Фан-техника тараққиётининг ҳозирги босқичида, ишлаб чиқариш муносабатларининг жадаллашуви, халқ хўжалигининг турли жабҳаларида янги технологияларнинг жорий этилиши ва шу каби қатор омиллар инсон руҳиятига олдингиларига қараганда кўпроқ жисмоний, руҳий зўриқишлар бермоқда”. Педагог фаолиятида руҳан ёки жисмонан толиққан талабаларда руҳий ҳамда жисмоний чарчоқларни бартараф этишга ҳам эътибор қаратиш талаб қилинади. Мазкур талаб салбий руҳий омиллар таъсири кучайган, катта ҳажмдаги ахборотлар билан тўқнашиш рўй бераётган мавжуд шароитда айниқса муҳим аҳамият касб этади. Талабаларда руҳий ва жисмоний толиқишларни бартараф этишга қаратилган педагогик фаолият **“релаксопедия”** (лот. “relaxation” – қувватсизлик, заифлашиш, руҳан ёки жисмонан ҳолда тойиш; ҳолдан тойишни бартараф этиш педагогикаси) деб номланади. Сўнги йиллар жаҳон таълими амалиётида ушбу педагогика имкониятидан кенг фойдаланилмоқда.

Педагогик релаксация – талабаларнинг ҳиссий фаолияти, руҳий-жисмоний қуввати ва ишчанлик қобилиятини қайта тиклаш

Мураккаб вазиятлар (имконияти чекланган, фанларни ўзлаштира олмайдиган ёки тарбияси оғир талабалар билан ишлаш)да

релаксопедиянинг педагогик, психологик имкониятларидан ўринли, мақсадли, самарали фойдаланиш кутилган натижаларни беради. Релаксация шароитида бугунги кунда кенг оммалашган тренинг ва автотренинглар ижобий муҳитнинг ҳосил бўлишини таъминлайди. Улардан фойдаланиш вақтида талабалар ташқи ва ички таъсирлардан ҳимояланган бўлиб, уларга фақатгина педагогнинг ишонтирувчи овозгина эшитилади. Бу эса педагогнинг таъсири ва унинг самарасини янада оширади.

Релаксация жараёнида талабалар педагогнинг қўллаб-қувватлашларини ҳис этишлари, унинг меҳр-муҳаббатидан баҳраманд бўлишлари, ҳамдарлигини ҳис қилишлари лозим. Шундагина талабалардаги руҳий зўриқиш, жисмоний толиқишларни бартараф этиш учун психологик муҳит юзага келади.

Мушаклар релаксацияси (яъни мушакларни бўшаштириш) даврида ўз-ўзини ишонтириш ва ахборотга таъсирчанлик юқори бўлади. Шунинг учун ҳам ўз-ўзини ишонтиришга йўналтирилган тренинг ва автотренингларни ухлаш ва уйқудан туришдан олдин қўллаш самарали ҳисобланади. Мушаклар релаксациясининг самарали кечиши учун ўқитувчи мушакларни бўшаштиришга ёрдам берадиган метод ва воситалардан хабардор бўлиши даркор.

Талабаларнинг руҳий зўриқиш ва жисмоний толиқишларини бартараф этиш мақсадида релаксация асосларини назарий жиҳатдан ўзлаштириб қолмай, улардан амалий жиҳатдан фойдаланишни ҳам билишлари зарур.

Коммуникатив таъсир кўрсатиш – талабалар билан мулоқотда бўлиш, уларга тўғри ёндошиш, педагогик назокат билан уларга тарбиявий, иродавий ва ҳиссий таъсир этиш

Юқорида айтиб ўтилганидек, маҳоратли педагог фаолиятида педагогик назокат (такт) ҳам ўзига хос ўрин тутади:

Педагогик (назокат) такт – педагогнинг талабалар билан турли фаолият шакллари бўйича ташкил этиладиган мулоқотда мавжуд ахлоқий тамойиллар, ҳулқ-атвор қоидаларга риоя қилиши, уларга тўғри ёндошиш малакаларига эгаллиги

Педагогик такт педагог фаолиятига ғоявий ва амалий жиҳатдан бир-бирига мос келадиган педагогик ахлоқнинг бевосита татбиқ этишнинг шакли сифатида намоён бўлади. **Такт (дахлдорлик)** – ахлоқий хулқ-атвор, хатти-ҳаракат бўлиб, ўзида барча объектив ҳаракатларнинг оқибати ва уларнинг шахс томонидан субъектив қабул қилишни аввалдан кўра олиш, белгиланган мақсадга осонроқ эришиш йўлларини излашнинг намоён бўлишини ифодалайди. Педагогик такт ўз моҳиятига кўра ижодий изланишни талаб этадиган амалий ҳаракатдир.

Педагогга хос бўлган педагог тактнинг асосий таркибий элементлари сифатида қуйидагиларни эътироф этиш мумкин:

- 1) шахсга нисбатан ҳурмат билан муносабатда бўлиш;
- 2) юксак талабчанлик;
- 3) суҳбатдошни қизиқиш билан тинглай олиш ва унга нисбатан қайғуриш малакаси;
- 4) руҳий барқарорлик, дадиллик ва оғир вазминлик;
- 5) муносабатлар жараёнида ишонч билан сўзлай олиш;
- 6) катъиятлилик (қайсарлик эмас);
- 7) талабаларга нисбатан эътиборли ва хушёр бўлиш

Талабаларга педагогик маҳорат асосларига доир билимларни беришда уларда педагогик тактнинг қуйидаги элементларини тарбиялашга жиддий эътибор қаратиш мақсадга мувофиқдир:

- талаба шахсини ҳурмат қилиш ва унга нисбатан талабчанлик;
- турли фаолият бўйича талабаларда мустақилликни ривожлантириш ва уларнинг ишларига оқилона педагогик раҳбарлик қилиш;
- талабанинг руҳий ҳолатига нисбатан эҳтиёткорона муносабатда бўлиш, унга нисбатан юксак идрок билан изчил талаблар қўйиш;
- талабаларга ишониш ва уларнинг фаолиятини назорат қилиб бориш;
- улар билан мулоқотни ташкил этишда ўзини оқлаган ишчан ва хиссий характерга эга муносабатларни қўшиб олиб бориш

Педагогнинг педагогик тактга эғалиги унинг юриш-туриши, вазминлиги, ўзини тута билишида намоён бўлади. Ушбу сифат

талабага ишонч билан қарашни назарда тутати. Талабага ишончсизлик билан қараш педагогнинг педагогик тактга эга эмаслигини ифодалайди. Ҳар қандай педагогик низо ёки зиддиятларнинг асосида педагогнинг педагогик тактга эга эмаслиги ётади. Ҳар қандай қўполлик, кесатиқ ва койишлар, талабаларни доимий равишда танқид қилиш, уларга ишончсизлик билдириш педагогик низоларни келтириб чиқаради. Педагогик такт, шунингдек, педагогнинг талаба жавобини диққат билан тинглашида, жавобнинг мазмунига алоҳида эътибор қаратишида, борди-ю, талаба хатога йўл қўядиган бўлса, уни босиқлик, вазминлик билан тўғрилашда, талаба фаолиятини ҳаққоний, оқилона баҳолашда, қўйилган баҳонинг моҳиятини изоҳлашда намоён бўлади. Бу жараёнда жавоб бераётган талабага жилмайиш, турли имо-ишоралар билан, бошни қимирлатиш, юз ифодалари, қўл ҳаракатлари билан унинг жавобларини маъқуллаб туриш педагогик фаолият самарадорлигини оширишга ёрдам беради.

Маҳоратли педагог талабалар фаолиятини баҳолашда эҳтиёткор бўлиши лозим. Зеро, нотўғри қўйилган баҳо талаба шахсига салбий таъсир кўрсатиб қолмай, балки унинг ўқишга бўлган қизиқишини сўндиради. Талабалар фаолиятини баҳолашда В.А.Сухомлинскийнинг педагогик тажрибасига таяниб иш кўриш мақсадга мувофиқдир:

1. Ўқувчига амалий ёндошиш (“Ўқувчи бўлгандан кейин ўкиб келиш керак-да” тарзида эмас), балки унга шахс сифатида муносабатда бўлиш (“Ўқувчим, энг аввало, шахс, бола, сўнгра эса ўқувчи. Мен унга қўядиган баҳо унинг билими ўлчови эмас, балки менинг унга нисбатан инсоний муносабатимдир” тарзида ёндошиш).

2. Ҳар бир баҳо ўқувчини келажакка ишонч руҳида тарбиялаши зарур; у ўқувчининг меҳнатини рағбатлантириши, бироқ, унинг дангасалиги ва қобилиятсизлиги учун жазо воситаси бўлмаслиги зарур.

Айтиб ўтилганидек, педагогик такт (назорат) ёрдамида муайян вазифалар ҳал қилинади.

Педагогик назокат ёрдамида ҳал этиладиган вазифалар – педагогик назокат ўқитувчининг ўқувчилар, ота-оналар, васийлар ва ҳамкасблар билан бўладиган мулоқотида салбий ҳолатлар келиб чиқишининг олдини олиш, муайян ютуқларга эришиш йўлида ҳал қилинадиган мақсадли ишлар

Педагогик назокат ёрдамида куйидаги вазифалар ҳал қилинади:

- талабалар, ота-оналар, васийлар ва ҳамкасблар
- билан бўладиган мулоқот самарали ташкил этилади;
- мулоқот жараёнида турли низолар келиб
- чиқишининг олди олинади;
- мулоқот иштирокчилари ўртасида ўзаро
- ҳамжиҳатлик, ҳамкорлик қарор топади;
- мақсадлар бирлигига эришилади

Ўқитувчи фаолиятида педагогик тактика муҳим аҳамият касб этади.

Педагогик тактика – ўқитувчининг ўқувчилар, ота-оналар, васийлар ва ҳамкасблар билан бўладиган педагогик муносабатлари жараёнида кўзланган мақсадга эришиш учун олиб бориладиган курашнинг муайян шариоитга мос йўл, шакл, метод ва воситалари

Педагогик фаолиятни ташкил этишда ўқитувчи педагогик тактикани ишлаб чиқар экан, унда таълим жараёни иштирокчиларига муносабати (ёқтириш ёки ёқтирмаслик) мазмунини кўриб чиқади.

Ёқтириш (симпатия; юнон. “sympatheia” – майл, хавас, ички кизиқиш) – бир шахснинг иккинчи шахсга, муайян субъектлар гуруҳига ёки қандайдир ижтимоий ҳодисага нисбатан ижобий хиссий муносабати.

Ёқтирмаслик (антипатия; юнон. “antipatheia” – ёқтирмаслик, хуш кўрмаслик) – бир шахснинг иккинчи шахсга, муайян субъектлар гуруҳига ёки қандайдир ижтимоий ҳодисага нисбатан салбий хиссий муносабати

Ёқтириш ҳамиша хайрихоҳлик, хушмуомалалилик, завқланишни ифодалайди, шахсни мулоқотга, эътибор кўрсатишга ва кўмак беришга ундайди. Ёқтирмаслик эса гина-кудуратни, кек-адоватни, ичиқораликни, бахилликни, нафратни ифодалайди, шахсни мулоқотдан қочишга, атрофдагиларга нисбатан ёмонлик қилишга, ҳеч бўлмаганда уларнинг кўнглини оғритишга ундайди

Мутахассис сифатида ўқитувчи ўз фаолиятида таълим жараёнининг иштирокчиларига ёқтирмаслик позициясида туриб, муносабатда бўлишга ҳақли эмас. Унинг учун таълим жараёнининг иштирокчилари “севимлилар” ва “севимсизлар” каби икки гуруҳга ажратилмаслиги зарур.

Ўқитувчининг фаолиятида, аксинча, унинг ҳамдардлик (педагогик ҳамдардлик) туйғусига эга бўлиши мақсадга мувофиқ саналади.

Ҳамдардлик (эмпатия; юнон. “empathia” – ҳамдардлик, қайғу-дош бўлиш) – бир шахснинг у томонидан иккинчи шахснинг фикрлари, хоҳиш-истаклари, қизиқишлари, интилишларининг ҳис этилиши, тушунилиши, қабул қилинишини ифодаловчи муносабати

Ўз моҳиятига кўра ҳамдардлик ҳам туйғулари қабул қилинаётган шахсга ёрдам кўрсатишга интилишни ифодалайди, шахсларни бир-бирига яқинлаштиради, улар ўртасида дўстлик, ўзаро ҳамкорлик ва бирликни қарор топтиради.

Педагогик ҳамдардлик – педагогик жараёнда ўқитувчининг у томонидан таълим жараёни иштирокчилари (талаба, ота-оналар, ҳамкасблар, раҳбарлар ва б.)нинг фикрлари, хоҳиш-истаклари, қизиқишлари, интилишларининг ҳис этилиши, тушунилиши, қабул қилинишини ифодаловчи муносабати

Ўқитувчининг педагогик ҳамдардлик (педагогик эмпатия)га эгаллиги қуйидаги ҳолатлар билан белгиланади:

- талабалар, ота-оналар, ҳамкасблар ва раҳбарларнинг хатти-харакатлари, хиссиётлари, ҳаётий интилишлари, табиатларини тушуниш, бошқалар нуктаи назарини маъқуллаш асосида жамоадаги муносабатларни меъёردа ташкил этилишини таъминлаш;
- ўзгаларнинг ички ҳолатини, ўй-фикрларини ва ҳис-туйғуларини тушуна олиш;
- бошқаларнинг бошига тушган кулфат, фалокатлардан қайғуриш;
- ролларни қабул қилиш – оғир вазиятда бўлган кишиларнинг ўрнига ўзини тасаввур, мушоҳада ёрдамида қўйиб кўрган ҳолда улардаги ижобий ҳис-туйғуларини қайта тиклашга қўмаклашиш;
- ўзгаларнинг қайғу-аламларидан, кулфатларидан қайғуриш, кўнгилни кўтарувчи, таскин берувчи сўзлар билан оғир вазиятда қолган кимсаларга ижобий таъсир кўрсатиш

Педагогик маҳоратнинг муҳим белгиларидан бири бўлган педагогик техника ўз навбатида ўқитувчининг юқори техник малакаларга эгаллигини ҳам англатади.

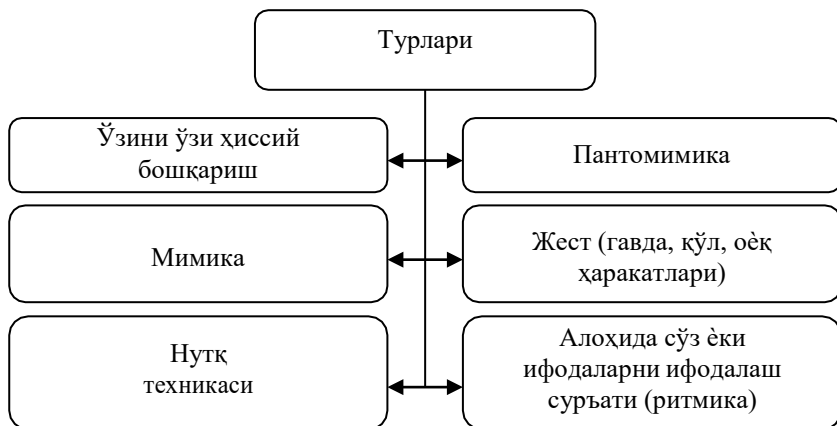
Педагогик техника – педагог томонидан ўзлаштирилган алоҳида талабага ҳамда таълим олувчилар жамоаларига педагогик таъсир кўрсатиш методларини амалда самарали қўллаш олиш учун зарур бўлган билим, кўникма ва малакалар мажмуи

Педагогик техника асосларини муваффақиятли ўзлаштириш педагогик маҳоратнинг муҳим таркибий қисми бўлиб, унга эришиш педагогика, психологик ҳамда амалий тайёргарлик бўйича махсус билимларга эга бўлишни талаб қилади. Педагогик техникани ўзлаштиришда ўқитувчи ўқувчи хулқ-атвори, хатти-ҳаракатларининг ташқи белгиларга кўра унинг ички ҳолатини белгилай олиш малакасига эга бўлиши ниҳоятда муҳимдир.

“Педагогик техника” тушунчаси қуйидагиларни ифодалайди:

- 1) педагогнинг ўз диққати ҳамда ўқувчилар диққатини мақсадли бошқариш;
- 2) педагогик фаолиятда жараённинг, ўқувчилар ҳаракатининг суръатини ҳис қилиш

Ўқитувчи фаолиятида унинг педагогик техникага эгаллиги қуйидагиларда намоён бўлади (16-расм):

16-расм. Педагогик техника турлари

Ўқитувчининг педагогик маданиятга эгаллиги, педагогик техника асосларини пухта ўзлаштира олганлиги унинг юз ифодаси, эркин, вазмин ҳаракатлари, гавдани тўғри тута билиши, йиғинчоқлиги, имо-ишоранинг табиийлиги, ўқувчиларга нисбатан эътиборида яққол акс этади.

Педагогик жараёнда ўқитувчи юзини ўринсиз, қўпол тарзида буриштирамаслиги, пала-партишликка йўл қўймаслиги, имо-ишораларнинг сунъий бўлишидан сақланиши, маъносиз бўлишига йўл қўймаслиги зарур.

Зеро, буларнинг барчаси ўқитувчининг ўқувчи олдида ҳурмат қозона олмаслигига олиб келади. Ёш ўқитувчилар педагогнинг ҳатто синф хонасига, аудиторияга қандай кириши, ўқувчи, талабаларга назар ташлаши, саломлашиши, стулни суриши, шахсий буюмлари (сумка ёки қоғоз солинган йиғмажилдларни қаерга, қандай қўйиши, хона бўйлаб юриши, ёзув тахтасидан фойдаланишдаги ҳаракатлари, ўқувчи, талабалар билан мулоқотда ўзини қандай тутиши ва бошқа ҳаракатларнинг катта тарбиявий таъсир кучига эга эканлигини ёдда тутишлари зарур

Вазмин, хушмуомала, ўзига ишонган педагог фаолиятининг илк босқичлариданоқ ўқувчилар меҳрини қозона олади. Бунинг учун ўқитувчи, энг аввало, ўз ҳиссий ҳолатларини, туйғуларини бошқара олиши керак. Педагогнинг ўқувчилар билан мулоқоти расмий характерга эга. Қолаверса, у ўқувчилар, уларнинг ота-оналари, ҳамкасблари ҳамда таълим муассасаси ва юқори бошқарув органларининг назорати остида фаолият юритади. Бу эса жисмоний толиқишни, руҳий зўриқишни, ўз-ўзига нисбатан ишончсизликни ва тангликни келтириб чиқаради. Натижада ўқитувчининг нутқи қатъийлик касб этмайди, овозда нуқсонлар кўзга ташлана бошлайди, оёқ ва кўллар толикади. Бу каби салбий ходисаларнинг келиб чиқмаслиги учун ўқитувчи ўзини дарс бошланишидан аввал таълим жараёнига руҳан тайёрлаши, бу жараёнда юзага келиш эҳтимоли бўлган турли салбий ҳолатларга ўзини психологик нуқтаи назардан тайёрлаши, имкон қадар руҳий барқарорликка эришиши талаб қилинади.

Ўқитувчи педагогик жараёнга ўзини руҳан тайёрлашда қуйидагиларга эътибор бериши лозим:

- ўзига, ўз имкониятларига ишониш;
- хушмуомала бўлиш ва келажакка ишонч билан қараш;
- ўз хатти-ҳаракатларини назорат қилиш (мускуллар зўриқишини бартараф этиш, коматни ростлаш, ҳаракатларни тўғрилаш, нутқнинг равон, аниқ бўлишига эътибор қаратиш ва тўғри нафас олишни ўзлаштириш);
- ақлий ва жисмоний меҳнатни ташкил этишда ўзаро уйғунликка эришиш, муайян даврларда ҳордиқ чиқариш (меҳнат ёки мусиқа ёрдамида дам олиш, бадий асарларни ўқиш, яқинлар, дўстлар билан ҳазил-мутойбани ташкил этиш);
- педагогик жараённинг муваффақиятли, самарали кечилишига ўзини ўзи ишонтириш;
- касбий фаолиятни катта иштиёқ, кўтаринки кайфият билан ташкил этишга интилиш;
- турли салбий руҳий омиллар организмга, руҳий ҳолатига, хатти-ҳаракатларига, ўқувчилар ва таълим жараёнининг бошқа иштирокчиларига нисбатан муносабатига таъсир этишига йўл қўймастик;
- салбий руҳий омиллар ва жисмоний ҳолатларни бартараф этиш учун тренинг ва автотренинглардан самарали фойдаланиш малакасини ўзлаштириш

Рухий барқарорликка эришиш муайян шартлар асосида кечади. Бу ўринда В.А.Сухомлинский рухий барқарорликка эришишнинг асосий шартлари қуйидагилар эканлигини таъкидлайди:

- қош-қовоқни уюб юрмаслик;
- бошқаларнинг камчиликлари, нуқсонларини ошириб кўрсатмаслик;
- ҳазил-мутойба мойил бўлиш;
- хушмуомала бўлиш ва келажакка ишонч билан қараш

Ўқитувчи томонидан ўзлаштириладиган педагогик техника негизида пантомимика ўзига хос ўрин тутлади.

***Пантомимика** – гавда, қўл ва оёқларнинг ҳаракати, у педагог томонидан баён этилаётган муайян фикрни алоҳида ажратиб кўрсатишга, маълум қиёфа орқали гавлантиришга имкон беради*

Одатда ўқитувчининг тўғри тутилган, чиройли қадди-қомати унинг шахс сифатида намоён бўлишини таъминлайди. Қолаверса, бу ҳолат унинг ўзига, шахсий имкониятларига бўлган ишончи юқорилиги, шахс сифатида ўзини кадрлай олиши, ўзига ўзи юқори баҳо беришини ҳам ифодалайди. Бошнинг қуйи эгилганлиги, қўлларнинг осилиб туриши ўқитувчининг ички заифлиги, ўзига ўзи ишончсизлигидан далолат беради.

Узлуксиз талим тизимининг барча босқичларида таълим олувчиларга гавдани тўғри тутишни, эркин ҳаракатланишни, ҳар қандай вазиятда ҳам ўзини тута билишни, йигинчоқликни ўргатиб бориш мақсадга мувофиқдир. Олий таълим муассасаларида талабаларда ушбу сифатларни ҳосил қилиш эса уларни касбий фаолиятга рухий тайёрлашнинг муҳим шартларидан бири ҳисобланади.

Талабаларга, энг аввало, гавдани тўғри тутиб туриш ўргатилади. Бунда оёқлар елка кенглигида (икки оёқ оралиғи 12-15 смни ташкил этиши лозим), ўнг оёқ бир оз олдинда туриши мақсадга мувофиқдир. Зеро, шундагина тана оғирлиги ҳар икки

оёққа бирдек тушиши билан бирга узок вақт (деярли 30-30, олий таълим муассасаларида эса 60-70 дақиқа) толиқмай туришни таъминлайди. Ўқитувчининг ҳаракатлари имкон қадар оддий ва эркин бўлиши лозим. Ўзини ўзи мажбурлаб, айрим камчиликларни йўқотиш мақсадида сунъий, зўрма-зўраки ҳаракатларни содир этишнинг ҳожати йўқ.

Ҳаракатлар қанчалик самимий ва имкон қадар оддий бўлса, ўқувчиларда ўқитувчига бўлган ишонч, ҳурматни шунчалик оширади. Гавдани олдинга-орқага тебратмаслик, ҳадеб тана оғирлигини бир оёқдан иккинчи оёққа ўтказмаслик, стул суянчигига ёки кафедра (олий таълим муассасаларида маъруза ўқиш учун ажратилган жиҳоз)га бутунлай суяниб олмаслик, бошни ёки қулоқни қашламаслик, бурунни артмаслик, кўзни ишқаламаслик, қўлда бирор буюмни айлантирмаслик ўқувчига қанчалик завқ берса, унда ўқитувчига нисбатан хайрихоҳликни уйғотса, уларнинг аксини содир этиш ўқувчининг ғашини келтиради. Дарс жараёнида ўқитувчи, шунингдек, гавдаси ҳаракатининг босиқ, ортиқча ҳаракатлардан ҳоли бўлишига эътибор қаратиши, ортиқча силкиниш ва кескин ҳаракатларни содир этишдан ўзини тута олиши зарур.

Педагогик жараёнда ўқитувчи юз ифодаси (мимика) ва жестлар орқали ҳам талабаларга самарали таъсир кўрсатади.

***Мимика** – юз мускулларининг ҳаракатлари орқали ўз фикри, ҳис-туйғулари, кайфиятини, шунингдек, мавжуд воқеликка нисбатан муносабатини ифодалаш*

***Имо-ишора (гавда, қўл ва оёқ ҳаракатлари)** – муайян ҳодиса ёки объектга нисбатан муносабатнинг гавда, қўл ва оёқ ҳаракатлари ёрдамида ифодаланиши*

Инсоният қадим-қадимдан ўзаро муносабат ва мулоқотларни ташкил этишда турли жестлардан ўринли ва самарали фойдаланиб келган. Зеро, имо-ишоралар инсоннинг ҳиссиётлари, ички кечинмалари ва ижтимоий борлиққа бўлган муносабатини сўзсиз ифодалаш имкониятига эга. М: ўнг қўл чап кўкрак устига қафтлар ёйилган ҳолда қўйилса, бу ҳолат “Сизга ҳурматим чексиз”, ўнг

қўлнинг кафтлари очик ҳолда кўрсатилса, “Жим бўлинг!”, “Бас қилинг!”, қўл мушт қилиб тугилса, “Қойил қилдим!” ёки “Қойил қиламан!” каби маъноларни англатади.

Жуда қадимдан инсон юз ифодаси ва қараши атрофдагиларга сўздан кўра кучли таъсир қилиши аниқланган. Шу сабабли қадимги Рим ва Юнонистонда нотикларнинг нафақат сўздан, шу билан бирга мимика, пантомимика ва жестлар (гавда, қўл ва оёқ ҳаракатлари)дан самарали фойдалана олишларига эътибор қаратилади.

Бугунги кунда ҳам ривожланган мамлакатларда сиёсатчиларнинг юқорида қайд этилган ҳаракатлар бўйича малакаларни ўзлаштира олишларига жиддий эътибор қаратилади.

Ўқитувчи томонидан мимика, пантомимика ва жестлар (гавда, қўл ва оёқ ҳаракатлари)дан самарали фойдалана олиш малакатларини самарали ўзлаштира олиши унинг меҳнатини қисман енгиллаштириш билан бирга, талабаларга таъсир кўрсатишида муайян муваффақиятларни қўлга киритишига имконият яратади.

Мимика, пантомимика ва жестлар узатилаётган ахборотнинг ҳиссий аҳамиятини оширади, унинг пухтароқ ўзлаштирилишини таъминлайди. Кўзлар ҳам юз ифодасини шакллантиришда муҳим аҳамиятга эга. Шу сабабли кўзлар ёрдамида турли маъноларни ифодалаш малакаларини ўзлаштира олиш ҳам маҳоратли педагог бўлиш учун ниҳоятда зарур.

Ўқитувчи ўз фаолиятида педагогик техникага хос методларни қўлайди.

***Педагогик техника методлари** – педагог томонидан талабаларнинг у ёки бу ҳаракатлари ёки уларда намоён бўладиган маънавий-ахлоқий сифатларига ўзининг субъектив муносабат, алоҳида ҳис-туйғуларни маъноли ифодаланишини аниқлаш учун қўлланувчи методлар*

Моҳиятига кўра педагогик техника методлари қуйидаги гуруҳларга ажратилади (17-расм):

17-расм. Педагогик техника методларининг гуруҳлари

Агарда ўқитувчининг кайфияти ёмон бўлса, уни қандайдир муаммолар безовта қилса, олдида турган педагогик муаммолар ўйлантираётган бўлса, у бу ҳолатларни яшириб тура олиш, ошкор қилмасликни уддасидан чиқиши даркор. Бу каби салбий ҳолатларни очиқ ҳавода пиёда сайр қилиш, табиат қўйнида, айниқса, сув ҳавзаларининг бўйларида дам олиш, қизиқарли китобларни ўқиш орқали мавжуд руҳий зўриқишларни бартараф қилиш мумкин. Юз ифодаси ва ҳаракатлар фақатгина таълим мақсадига, маънавий-маърифий ишлар самарадорлигини оширишга йўналтирилиши зарур. Ўқитувчи юз мускулларини ва кўзларини тез-тез ҳаракатлантиришдан, уларнинг бирдай қотиб қолишидан эҳтиёт бўлиши керак. Ўқитувчи нигоҳи ўқувчиларга қаратилган бўлиши, бевосита кўриш алоқасини вужудга келтира

олиши зарур. Девор, дераза ва шипга қараб туришдан сақланиши, аксинча, барча ўқувчиларни диққат марказида ушлаб туриш муҳим.

Ўқитувчи ўз фаолиятида педагогик техника методлари билан бирга педагогик техника воситаларидан ҳам фойдаланади.

***Педагогик техника воситалари** – педагог томонидан ўқувчиларнинг у ёки бу ҳаракатлари ёки уларда намоён бўладиган маънавий-ахлоқий сифатларига нисбатан субъектив муносабат, алоҳида ҳис-туйғуларнинг маъноли ифодаланишини таъминловчи воситалар*

Моҳиятига кўра педагогик техника воситалари нутқ ва оғзаки бўлмаган мулоқот жараёнида қўлланиладиган воситалар саналади.

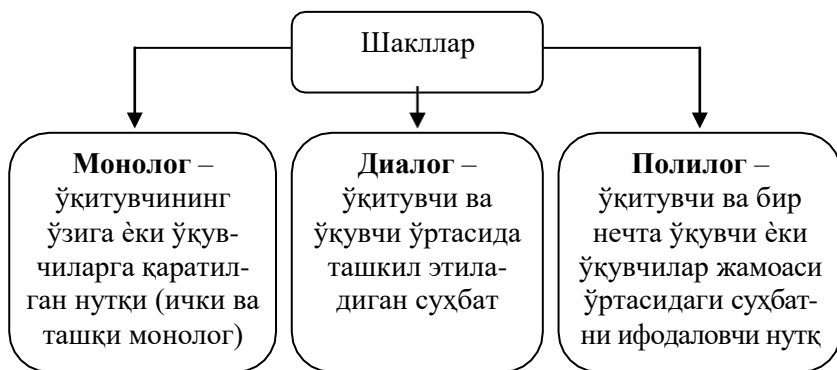
Педагогик амалиётда ёш ўқитувчиларнинг педагогик техникасида қуйидаги жузъий камчиликлар учрайди:

- 1) ўқувчи ёки унинг ота-онаси билан сидқидилдан сўзлаша олмаслик;
- 2) ғазабни тўхтата олмаслик ёки уни ўз ўрнида ишлата олмаслик;
- 3) ўзида ишончсизликни енга олмаслик;
- 4) нутқни равон баён эта олмаслик;
- 5) ортиқча қаттиққўллик;
- 6) хушмуомала бўлишдан кўркиш;
- 7) жуда тез гапириш (айниқса дарсларда);
- 8) ортиқча ҳаракат ёки бир жойда қотиб қолиш, қўлларини қаерга қўйишни билмаслик;
- 9) ўз гавдасини тутишда муайян камчиликларга йўл қўйиш (букчайиб, ерга қараб юриш, ўринсиз кулиш, ортиқча ҳаракат, қўлида турли жисмларни айлантириб юриш);
- 10) монотон – бир оҳангда сўзлаш, нутқнинг зерикарилиги, жонли эмаслиги;
- 11) ифодали ўқиш, сўзларни аниқ, тўғри талаффуз қила олмаслик (ноўғри дикция), синф хонаси, аудитория учун зарур товуш баландлигини белгилай олмаслик.

Ўқитувчининг ўқувчиларга педагогик таъсир кўрсатишида унинг нутқи ҳам ҳал қилувчи омиллардан бири саналади.

Ўқитувчи нутқи – педагогнинг таълим-тарбия жараёнида тил воситаларидан фойдаланиши

Ижтимоий муносабатларни ташкил этишда нутқнинг монолог, диалог, полилог шаклларида фойдаланилади. Ўқитувчи фаолиятида ҳам нутқнинг айнан мана шаклларида фойдаланиш ҳолатлари кузатилади (18-расм):

18-расм. Ўқитувчи нутқининг асосий шакллар

Ўқитувчи синфда оғзаки нутқнинг турли шаклларида фойдаланади. Қуйи синфларда кўпроқ нутқнинг диалог ва полилог шакли самаралидир, чунки бу босқичда таълим суҳбат усули асосланади. Монологик нутқдан ўқитувчи ҳикоя, тасвир, таъриф, тавсиф характеридаги мавзуларни баён этишда фойдаланади. Монологик нутқ юқори синфларда ижтимоий, гуманитар фанлар – фалсафа, сиёсатшунослик, педагогика, психология, социология, маданиятшунослик, “Миллий истиклол ғояси”, “Маънавият асослари”, тарих, ҳуқуқ ва адабиёт фанларини ўқитишда қўлланилса, диалог шаклидаги нутқ она тили, чет тили, математика, физика, биология, география, информатика ва ахборот асослари фанлари бўйича ташкил этиладиган дарсларида қўл келади. Ўрганилаётган мавзунинг моҳиятидан келиб чиққан ҳолда

Ўқитувчи ҳар бир дарсада оғзаки нутқнинг барча шаклларидан ўринли, мақсадли фойдаланиши мумкин.

Ўқитувчи мавзулар бўйича материалларни ўқувчиларга етказиб беришда уларнинг хулқларига самарали таъсир этиш мақсадида кўз, қош, қўл, юз, бош, кафтлари ёрдамида муайян ҳаракатларни амалга оширади. Унинг бундай ҳаракатлари тасдиқ ёки инкорни ифодаланиши мумкин. Ўқитувчи томонидан содир этилаётган ҳаракатлар ўринли бўлса улар сўзсиз педагогик таъсир жараёнини кучайтиради. Бироқ, бу каби ҳаракатларни ўринсиз, тез-тез содир этавериши ўқувчиларнинг диққатларини сусайтиради, уларни зериктириб қўяди. Педагогик жараёнда ўқитувчининг таъсирини кучайтирадиган омиллардан бири – унинг овози, унга хос бўлган хусусиятлар саналади. Ўқитувчи овозининг ёқимли ва жарангдор бўлиши ўқувчилар эътиборини ўзига тўла қарата олишини таъминлайди. Ўз овозининг таъсирчанлигини аниқлаш учун ўқитувчи овозининг қанчалик даражада кучли, ширадор ва ёқимли эканлигини билиши, шунингдек, зарур вазиятларда овознинг бу каби хусусиятларидан унумли фойдалана олиши зарур. Ўз овозида маълум камчиликлар борлигини сезган ўқитувчи уларни бартараф этишга ҳаракат қилиши керак. Бунинг учун овоздан фойдаланиш ва уни яхшилаш техникаси устида изчил, доимий машқ қилиб бориши талаб этилади. Зеро, бир ёки икки марта қилинган машқ билан овоз хусусиятларини яхшилаб бўлмайди.

Ўқитувчи овози ўзида қуйидаги хусусиятларни акс эттира олиши зарур:

- 1) жарангдорлик (товушнинг тозалиги ва тембрнинг ёрқинлиги);
- 2) кенг диапазонлик (овознинг энг пастликдан энг юқоригача бўлган даражаси);
- 3) ҳаводорлик (эркин сўзлаганда яхши эшитувчанликка эга бўлиши);
- 4) ихчамлик, ҳаракатчанлик;
- 5) чидамлилик (узок ишлаш қобилиятига эга бўлиши);
- 6) мослашувчанлик (динамика, тембр, оҳандорликнинг турли шароитга мослаша олиши);
- 7) қарши шовқинларга нисбатан барқарорлик (халақит берувчи шовқинга тембр ва тесситуранинг ўзгариб туриши);

Педагогик фаолиятда ўқитувчи ўз нутқини ташкил этишда қуйидагиларга жиддий эътибор қаратиши зарур:

1) адабий (шева сўзларининг қўлланилмаслиги) меъёрларига (кади – қовоқ, памилдори – помидор, келутти – келяпти, картишка – картошка ва ҳоказо тарзида) амал қилиши;

2) талаффуз (о, а, у, ў, ф, в, п, д, т, х, ҳ, с, ц, ж, ш) меъёрларига (онор – анор, ухшаиш – ўхшаиш, палакат – фалокат, Ҳамит – Ҳамид, ҳам – ҳам, сентнер – центнер, ижтимоий – иштимойи каби шакллар) риоя этиши;

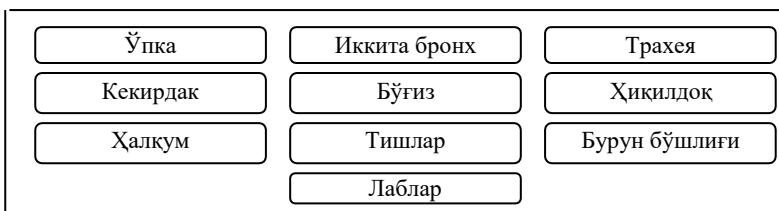
3) келишик меъёрларига (Собирни укаси – Собирнинг укаси, ўқувчини дафтари – ўқувчининг дафтари, поездга келдим – поездда келдим ва б. кўринишида) амал қилиши

Ўқитувчи нутқи ҳам нутқ товушларини ҳосил қиладиган нутқ органларининг иштирокида ташкил этилади. Нутқ кўплаб органлар иштироки, уларнинг имконияти билан ҳосил қилинади.

Нутқ ҳосил қилувчи органлар – нутқни ҳосил қилиш жараёнида иштирок этувчи органлар.

Нутқни ҳосил қилишда иштирок этувчи органлар умумий ҳолда **нутқ аппарати** деб юритилади

Нутқ аппарати нутқни ҳосил қилиш жараёнида иштирок этадиган бир неча органлардан ташкил топади (19-расм):

19-расм. Нутқ ҳосил қилувчи органлар

Бугунги кунда нутқ техникаси бўйича бир қанча мажмуавий машқлар асосланган. Улар сўзлашиш пайтида тўғри нафас олиш, товуш ҳосил қилиш ва нутқни маъноли ифодалаш малакаларини такомиллаштиришга ёрдам беради.

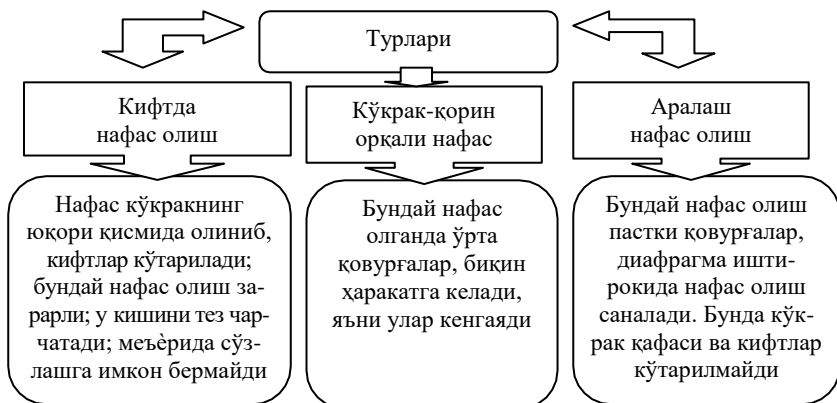
Нутқ техникаси – нутқни тингловчи ёки ўқувчига етказишда қўлланиладиган воситалар мажмуи

Ўқитувчини нутқнинг ҳосил бўлишида нафас олиш муҳим аҳамиятга эга.

Нафас олиш организмга ҳаёт бағишловчи физиологик функцияни бажариш билан бирга нутқнинг энергия базаси ҳам ҳисобланади.

Нутқли (ёки товушли) нафас олиш (фонацион, юнон. “phono” – товуш) – нафаснинг нутқ жараёнидаги олинishi

Инсоннинг кундалик ҳаётидаги нутқ асосан диалог шаклида бўлади. Касбий фаолиятни ташкил этиш, айниқса, дарс жараёнида ўқитувчи узоқ сўзлайди. Бу эса янги мавзунини тушунтириш, маъруза ўқиш билан боғлиқ. Шу боис ўқитувчи нутқли нафас олиш турлари билан таниш бўлиши, тўғри нафас олиши зарур (20-расм):

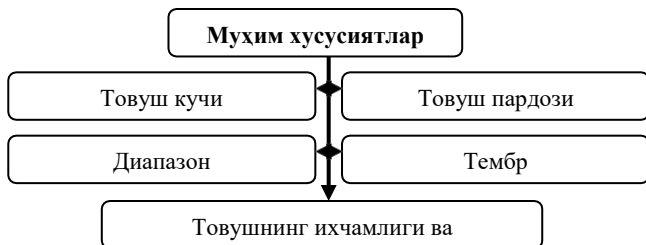
*20-расм. Нафас олиш техникасининг асосий турлари
(Т. Қудратов)*

Агар ўқитувчи нафас олиш техникасини яхши эгалламаган бўлса, унда педагогик фаолият жараёнида узоқ сўзлаш оқибатида томир уришининг тезлашуви, юзнинг кизариб кетиши, нафас қисилиши рўй беради.

Нутқнинг ҳосил бўлишида товушлар ҳам муҳим ўрин тутати.

Товуш – чиқарилган ҳавони хиқилдоқдан ўтиши пайтида овоз пардаларнинг тебраниши натижасида вужудга келадиган ҳодиса, садо, (кас)

Товуш қуйидаги хусусиятларга эга (21-расм):

21-расм. Товушга хос хусусиятлар

Ўқитувчи нутқини ташкил этишда **д и к ц и я** ҳам алоҳида ўрин тутати.

Дикция сўзларнинг аниқ талаффуз қилиниши

Талаффузнинг аниқлиги ўқитувчи нутқининг тушунарли бўлишига ёрдам беради, шунингдек, ўқувчилар томонидан тўғри тушунилишини таъминлайди. Талаффуз қанчалик аниқ бўлса, айтилаётган сўз, ифодаланаётган бўгин ва товушлар шунчалик тиник, ёрқин ифодаланади. Товуш нутқ аппаратининг барча аъзолари (лаблар, жағ, тишлар, юмшоқ ва қаттиқ танглай, кичик тил, кекирдак, томоқ орқа девори, товуш найчалари)нинг биргаликда унумли ишлашига боғлиқ. Тил, лаблар, юмшоқ танглай, кичик тил ва пастки жағ нутқда фаол иштирок этади. Шу

сабабли уларни доимий машқ қилдириш туриш муҳим аҳамиятга эга.

***Артикуляция** (лот. “articulation” < “articulare” – “аниқ талаффуз қилмоқ”) нутқ орган (аъзо)ларининг товуши*

Товушнинг аниқ талаффуз қилинишини такомиллаштириш артикуляция гимнастикаси асосида амалга оширилади.

Ҳар бир унли ва ундош товушларни тўғри ифодалашга ўргатувчи машқлар (ифодали ўқиш, тез айтишлар).

Ўқитувчи нутқининг ташкил этилишида **р и т м и к а** ҳам муҳим ўрин эгаллайди.

***Ритмика** – айрим сўз ва бўгинларнинг айтилиш муддати ва тўхталлиши, нутқ ва ифодаларнинг навбат билан ўз ўрнида ишлатилишини билдиради*

Унга хос муҳим жиҳат ритм саналади.

Ритм (нутқнинг вазни) нутқнинг муҳим хусусияти саналади, зеро, нутқ оҳанги, тўхтамлар ҳам тингловчиларга бевосита кучли ҳиссий таъсир кўрсатади. Нутқнинг ритми (вазни)га кўра ўқувчига узатилаётган билимлар, ўқув материалининг мураккаб ўринлари ўқитувчи томонидан аста-секин баён қилинади, осон ўзлаштириладиган қисмларини эса нутқни бир қадар тезлаштириб баён этиш мумкин. Ўқитувчи ўз фаолиятида аниқ, равон, маъноли, ифодали нутқни ўзлаштира олиши, бир сўз билан айтганда нутқ маданиятини эгаллаши зарур.

***Нутқ маданияти** – ўз фикрини нутқ ёрдамида мантиқли, тўғри, образли, аниқ ва ифодали етказиб бериш малакаларининг ўзлаштирилганлик даражаси*

Педагогик маҳорат негизида педагогнинг касбий, яъни, педагогик тажрибага эга бўлиши ҳам муҳим аҳамият касб этади.

Педагогик таъриба – касбий фаолиятни ташкил этиш жараёнида педагог томонидан ўзлаштирилган орттирилган билим, кўникма ва малакалар мажмуи

Ўқитувчилар фаолиятида педагогик таърибани ҳосил қилиш куйидаги йўллارга таянилади:

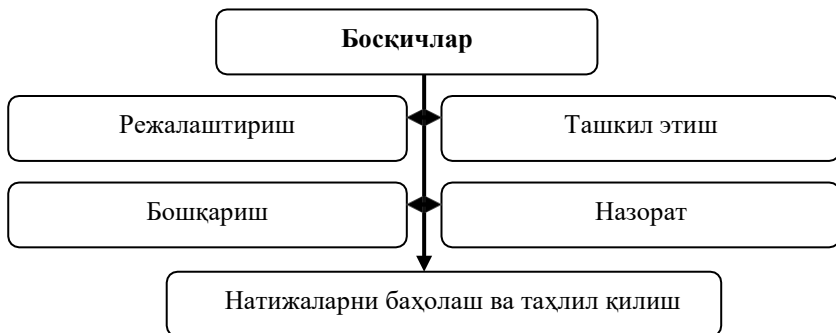
- 1) мустақил ўқиб-ўрганиш;
- 2) илгор иш таърибалари билан танишиш;
- 3) илмий анжуманларда иштирок этиш;
- 4) ўзаро таъриба алмашиш;
- 5) ҳамкорликда педагогик изланишларни олиб бориш;
- 6) таърибали шахслардан маслаҳат олиш ва б.

Ш. Таълим жараёнини самарали бошқариш ва педагогик низоларни ҳал этиш. Таълим жараёнида ўқитувчи режалаштириш, ташкил этиш, бошқариш, назорат қилиш, натижаларни баҳолаш ва таҳлил қилиш каби вазифаларни бажаради.

Таълим жараёнини бошқариш – ўқитувчи томонидан муайян мавзу бўйича ёки назорат ишларини ўтказиш мақсадида ташкил этилаётган ўқув машғулотларининг илмий-педагогик ва амалий-методик жиҳатдан тўғри ташкиллаштирилиши олиб борилиши, натижаларнинг таҳлил этилиши

Одатда таълим жараёнини самарали бошқариш ўқитувчилар томонидан ўқув машғулотларини илмий-педагогик ва амалий-методик жиҳатдан тўғри ташкиллаштириш, олиб бориш ва натижаларни ҳолис, тизимли таҳлил этишга доир билим, кўникма ва малакаларга эга бўлишига боғлиқ. Шу сабабли талабалар (бўлажак ўқитувчилар) ҳамда малака ошириш курсларининг тингловчиларида бу борадаги билим, кўникма, малакаларни шакллантириш ҳамда ривожлантириш муҳим аҳамият касб этади.

Ўқитувчи томонидан таълим жараёнини бошқариш қуйидаги босқичларда ташкил этилади (22-расм):

22-расм. Таълим жараёнини бошқариш босқичлари

Ўқитувчи таълим жараёнини ташкил этишни *режалаштириш*да календар-тематик ёки дарслар режаларини тузишга эътибор қаратади. Ўқитувчининг таълим жараёнини *ташкил этиш*даги роли ўқувчилар олдида ўқув масалаларини қўйиш, уларнинг самарали бажарилиши учун зарур шароитни яратишдан иборат. Агарда таълим жараёнида ўқувчилар фаолиятини *бошқариш*да ўқитувчи уни тўғри йўналтириш вазифасини бажарса, *назорат* ўқувчилар фаолиятининг мақсадга мувофиқ, самарали ташкил этилишини таъминлайди. Таълим жараёни бўйича натижаларни *баҳолаш ва таҳлил қилиш*да ўқитувчи таълим жараёнининг қандай кечганлигини билиш, ютуқлар омилларини ўрганиш, йўл қўйилган камчиликларни бартараф этиш чораларини белгилашга эътибор қаратиши лозим.

Педагогик жараёндаги муҳим ҳодисалардан бири – низо саналади.

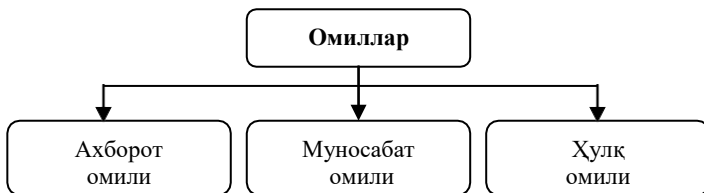
Низо – қарама-қарши, бир-бирига тўғри келмайдиган кучлар тўқнашуви, икки ёки ундан кўп тарафлар орасида ўзаро келишувнинг йўқлигини, манфаатлар тўқнашувини ифодаловчи зиддият

Педагогик низо – педагог ва талаба, ота-она, ҳамкасблар ёки раҳбарият ўртасида педагогик жараёнда юзага келган манфаатлар тўқнашуви, ўзаро қарама-қаршилик

Педагогик низо бир қатор белгиларга эга. Унга хос бўлган асосий белгилар куйидагилардир:

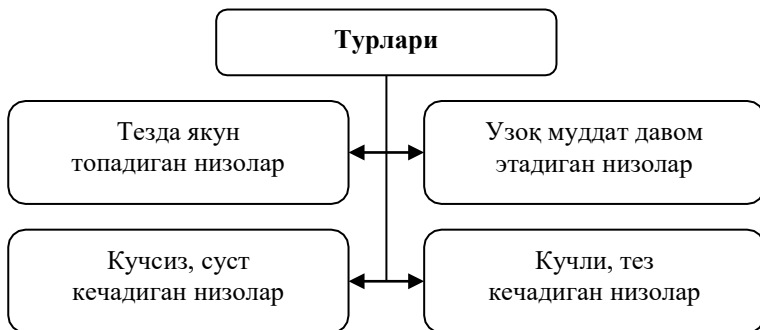
- инқироз;
- англашилмовчилик;
- кутилмаган ҳодиса;
- зўриқиш;
- ноқулайлик, ички ёки ташқи хавотир, бартараф этиш қийин бўлган қўрқув

Педагогик низоларнинг келиб чиқишига муайян омиллар таъсир этади. Улар (23-расм):

23- расм. Педагогик низо ни келтириб чиқарувчи омиллар

Давомийлигига кўра педагогик низолар бир неча турли бўлади. Уларнинг асосий турлари куйидагилардир (24-расм):

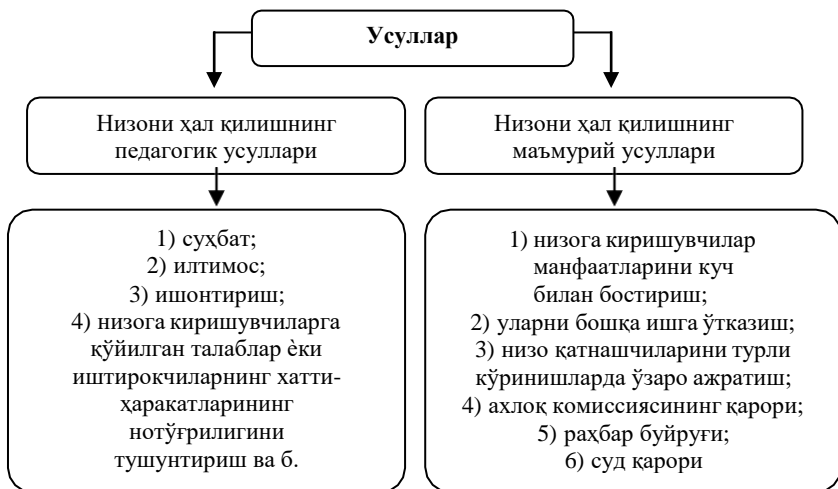
24-расм. Педагогик низо турлари

Педагогик низоларда адолатсизликларга, ижтимоий муносабатлардаги яккахокимликка йўл қўйиб бўлмайди.

Педагогик низоларни ҳал этишда бир қатор йўл тутилади. Улар орасида энг самарали йўллар қуйидагилар саналади:

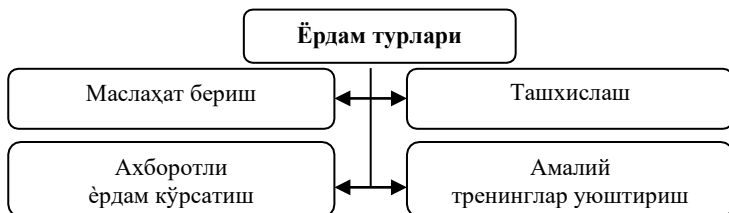
1. Низонинг таъсир доирасини кенгайтирмаслик.
2. Қулай ечимларни таклиф қилиш.
3. Ман этилган усулларни қўлламаслик, шакллардан фойдаланмаслик.
4. Шикоятлар сонини қисқартириш.
5. Иккинчи даражали масалаларни ҳам узвий равишда ҳал қилиб бориш.
6. Низога киришган субъектлар шахсини камситадиган сўзлардан фойдаланмаслик

Педагогик низоларни ҳал этишда бир қатор усуллар ҳам қўлланилади. Улар орасида энг самарали усуллар қуйидагилар саналади (25-расм):

25-расм. Низони ҳал қилишнинг педагогик ва маъмурий усуллари

Педагоглар педагогик низо иштирокчиларига педагогик, педагогик ёрдам кўрсата олиш имкониятига ҳам эга бўлишлари зарур. Бу борада кўрсатиладиган ёрдам турлари куйидагилар саналади (26-расм):

26-расм. Педагогик низо субъектларига кўрсатиладиган педагогик-психологик ёрдам турлари

IV. Замонавий педагог имиджи. Луғавий жиҳатдан “имидж” (инг. “*image*”) тушунчаси “сиймо”, “тимсол”, “қиёфа” ва “образ” маъноларини англатади. Моҳиятига кўра эса ушбу тушунча ёрдамида “жозибача”, “мафтункорлик” маънолари англанади.

Педагогик имидж педагогнинг маънавий-ахлоқий қиёфаси билан ташқи кўриниши ўртасидаги ўзаро уйғунлик, мутаносибликни ифодаловчи образи.

Педагогик фаолиятнинг самарали бўлишида **педагогнинг ташқи қиёфаси** ҳам ўзига хос аҳамият касб этади. Ўқувчиларга самарали таъсир кўрсата олиш учун педагог, ўқитувчининг ташқи қиёфаси куйидаги талабларга жавоб бера олиши зарур:

- ❖ ўқитувчи ташқи кўринишининг ўқувчиларга эстетик таъсир кўрсатиши, уларни эстетик жиҳатдан завқлантира олиши;
- ❖ ўқитувчи сочининг таралган, чиройли турмакланган бўлиши;
- ❖ пардоз буюмларидан ўринли фойдаланиш, юзнинг ортиқча бўёқлардан холи бўлиши;
- ❖ ўқитувчи либосларининг тоза, озода, қоматига ярашган бўлиши,
- ❖ осилиб турмаслиги, ҳаддан ортиқ ҳашаматли бўлмаслиги лозим;
- ❖ заргарлик буюмларидан имкон қадар холи бўлиш, айниқса, товланувчи металллар – олин ва қумуш тақинчоклардан фойдаланмаслик, либоснинг ранги ва ўқитувчининг ёш хусусиятларига мувофиқ оддий, ҳашаматли бўлмаган тошли ва

Шундай қилиб, кишилиқ жамияти тараққиётининг шахс тарбияси масалалари кун тартибига қўйилган илқ даврларданок болаларнинг таълими ва тарбияси учун масъул шахслар тоифасининг шаклланиши, уларнинг шахс ва мутахассис сифатида муайян ижтимоий талабларга жавоб бера олишлари, касбий маҳоратга эга бўлишларига нисбатан ижтимоий талаблар қўйила бошлаган. Талабаларни ижтимоий талаблар билан яқиндан таништириш, уларда педагогик малака ва касбий маҳоратни шакллантириш муҳим вазифалардан бири ҳисобланади. Педагогик маҳорат асослари бўлажак мутахассисларни таълим ва тарбия жараёнларни методик жиҳатдан пухта, ташкилий жиҳатдан самарали ташкил эта олишларида муҳим пойдевор ҳисобланади. Уларнинг педагогик техникага эга бўлишлари касбий жараёнда юзага келадиган шахслараро муносабатларни самарали, салбий низоларсиз уюштирилишини таъминлаш билан бирга ҳеч бир қийинчиликсиз таълим ва тарбиявий ишлар жараёнини ташкил этилишига ҳам ёрдам беради.

Назорат учун саволлар:

1. “Маҳорат” ва “педагогик маҳорат” тушунчалари қандай маъно англатади?
2. Педагогик маҳорат қандай муҳим таркибий қисмлардан иборат?
3. Педагогик билимдонлик ва педагогик рефлексия нима?
4. Педагогик одобнинг асосий шакллари қайсилар?
5. Педагогик деонтология нима?
6. Педагогик обрў қандай қозонилади?
7. Педагогик қобилият нима ва унинг қанай турлари мавжуд?
8. Қандай қобилиятлар ноёб қобилиятлар саналади?
9. Педагогик эмпатия нима?
10. Педагогик мулоқотнинг қандай турлари ва услублари мавжуд?
11. “Педагогик релаксация” деганда нимани тушунасиз?
12. Педагогик назокат (такт) нима?
13. Педагогик тажриба нима ва у қандай йўллар билан ҳосил қилинади?
14. Педагогик низо нима ва у қандай йўллар билан ҳал этилади?
15. “Имидж” ва “педагогик имидж” деганда нимани тушанасиз?

ПЕДАГОГИК КРЕАТИВЛИК ВА УНИНГ ЎЗИГА ХОС ЖИҲАТЛАРИ

Режа:

1. “Креативлик” ва “педагогик креативлик” тушунчаларининг моҳияти.
2. Педагогнинг креативлик потенциали.
3. Креативлик потенциалнинг таркибий асослари ва устувор тамойиллари.
4. Педагогнинг креативлик потенциали даражасини аниқловчи мезонлар.
5. Ўқув топшириқларини ишлаб чиқишга ижодий ёндошиш.

Таянч тушунчалар: креативлик, креативликни ривожлантириш, креативликни ривожлантиришга тўсқинлик қиладиган омиллар, креатив потенциал, педагогик креативлик, педагогнинг креатив потенциали, креатив потенциалнинг таркибий асослари ва тамойиллари, педагогнинг креатив потенциалини аниқловчи мезонлар.

Фойдаланиш учун адабиётлар:

1. Барышева Т.А., Жигалов Ю.А. Психолого-педагогические основы развития креативности – СПб.: СПГУТД, 2006.
2. Башина Т.Ф., Ильин Е.П. Психология творчества, креативности, одаренности. – СПб.: Питер, 2009.

I. “Креативлик” ва “педагогик креативлик” тушунчаларининг моҳияти. Замонавий шароитда педагогнинг креативлик сифатларига эга бўлиши тақозо этади.

Креативлик (лот., инг. “create ” – яратиш, “creative ” яратувчи, ижодкор) – индивиднинг янги гояларни ишлаб чиқаришга тайёрликни тавсифловчи ҳамда мустақил омил сифатида иқтидорлиликнинг таркибига кирувчи ижодий қобилияти

Шахснинг креативлиги унинг тафаккурида, мулоқотида, ҳис-туйғуларида, муайян фаолият турларида намоён бўлади.

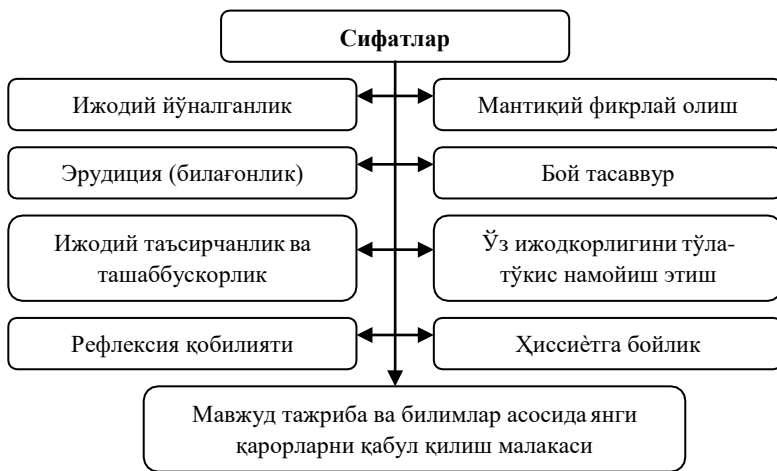

Креативлик шахсни яхлит ҳолда ёки унинг муайян хусусиятларини тавсифлайди. Шунингдек, креативлик иқтидорнинг муҳим омили сифатида акс этади. Қолаверса, креативлик зехни ўткирликни белгилаб беради.

П.Торренс фикрича, “креативлик” тушунчаси негизда куйидаги ёритилади:

- муаммога ёки илмий фаразларни илғари суриш;
- фаразни текшириш ва ўзгартириш;
- қарор натижаларини шакллантириш асосида муаммони аниқлаш;
- муаммо ечимини топишда билим ва амалий ҳаракатларнинг

Креативлик сифатлари куйидагилар саналади (27-расм):

27-расм. Креативлик сифатлари

Бошқа ҳар қандай сифат (фазилат) каби креативлик ҳам бирданига шаклланмайди. Креативлик муайян босқичларда изчил шакллантириб ва ривожлантирилиб борилади. Хўш, шахс фаолиятида креативлик хусусиятлари қачондан намоён бўлади?

Одатда креативлик болаларнинг фаолиятида тез-тез кўзга ташлансада, бироқ, бу ҳолат болаларнинг келгусида ижодий ютуқларни қўлга киритишларини кафолатламайди. Фақатгина улар томонидан у ёки бу ижодий қўникма, малакаларни ўзлаштиришлари зарур деган эҳтимолни ифодалайди.

Болаларда креативликни ривожлантиришда қуйидагиларга эътибор қаратиш зарур:

- 1) улар томонидан кўп саволлар берилишини рағбатлантириш ва бу одатни қўллаб-қувватлаш;
- 2) болаларнинг мустақиллигини рағбатлантириш ва уларда жавобгарликни кучайтириш;
- 3) болалар томонидан мустақил фаолиятни ташкил этилиши учун имконият яратиш;

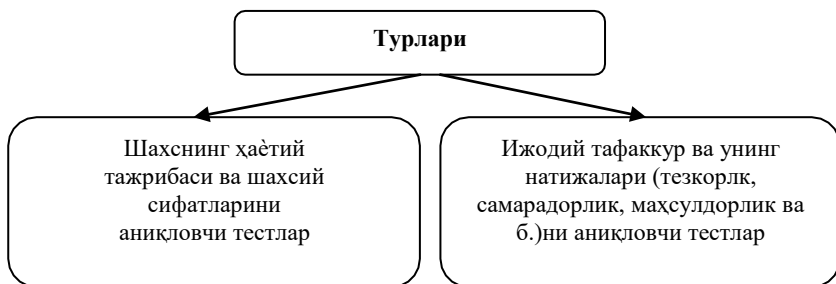
Қуйидаги омиллар шахсда креативликни ривожлантиришга тўсқинлик қилади:

- 1) ўзини таваккалдан олиб қочиш;
- 2) фикрлаш ва хатти-ҳаракатларда қўполликка йўл қўйиш;
- 3) шахс фантазияси ва тасаввурининг юқори баҳоланмаслиги;
- 4) бошқаларга тобе бўлиш;
- 5) ҳар қандай ҳолатда ҳам фақат ютуқни ўйлаш

Психологияда П.Торренс томонидан шахс креативлигини аниқловчи тест ишлаб чиқилган. П.Торренснинг фикрича, шахс креативлиги ўзида қуйидаги белгиларни намоян қилади:

- 1) саволлар, камчиликларга ёки бир-бирига зид маълумотларга эътиборсиз бўлмаслик;
- 2) муаммоларни аниқлаш учун ҳаракат қилиш, илгари сурилган тахминлар асосида уларнинг ечимини топишга интилиш

Бугунги кунда психологияда шахс креативлиги унинг фаолиятига хос икки жиҳатга кўра аниқланмоқда. Бунда фаолиятнинг икки жиҳатини ёритувчи тестлардан фойдаланилади. Улар қуйидагилардир (28-расм):

28- расм. Шахс креатив фаолияти моҳиятини ёритувчи тест турлари

II. Педагогнинг креативлик потенциали. Ўқитувчининг ижодкорлиги у томонидан ташкил этилаиған касбий фаолиятни ташкил этишга ижодий (креатив) ёндошувида акс этади. Сўнги йилларда ушбу ҳолат “педагогик креативлик” тушунчаси билан ифодаланмоқда.

***Педагогик креативлик** – педагогнинг анъанавий педагогик фикрлашдан фарқли равишда таълим ва тарбия жараёнини самарадорлиги таъминлашга хизмат қилувчи янги гояларни яратиш, шунингдек, мавжуд педагогик муаммоларни ижобий*

Педагогнинг **креативлик потенциали** унинг умумий хусусияти сифатида акс этади. У ижодий фаолиятнинг дастлабки шарти ва натижаси саналади. Мазкур сифат шахснинг ўз-ўзини намоён қилиш лаёқатига эгаликни ва тайёрликни ифодалайди. Қолаверса, креатив потенциал негизида ҳар бир мутахассиснинг шахсий қобилиятлари, табиий ва ижтимоий қуввати яхлит ҳолда намоён бўлади.

Креатив потенциал билиш жараёнига йўналтирилган ижодкорлик билан чамбарчас боғлиқ. Педагогнинг креатив потенциали анъанавий тафаккур юритишдан фарқли равишда куйидагиларда намоён бўлади:

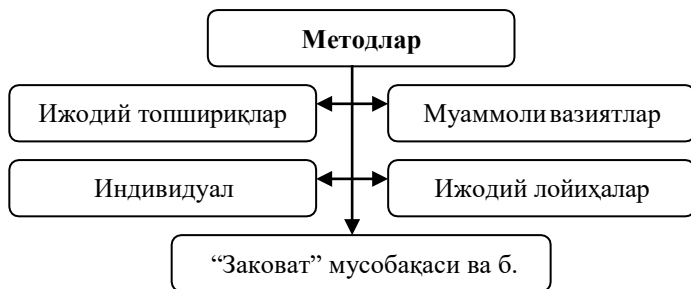
- тафаккурнинг тезкорлиги ва эгилувчанлиги;
- янги ғояларни яратиш қобилияти;
- бир қолипда фикрламаслик;
- ўзига хослик;
- ташаббускорлик;
- ноаниқликка тоқат қилиш;
- заковатли бўлиш

Педагог креативлик потенциалига эга бўлиши учун касбий фаолиятида куйидагиларга эътиборини қаратиши зарур:

- касбий фаолиятига ижодий ёндошиш;
- янги-янги ғояларни яратишда фаоллик кўрсатиш;
- илғор педагогик ютуқ ва тажрибаларни мустақил ўрганиш;
- ҳамкасблар билан педагогик ютуқлар хусусида фикр алмашиш

Ҳар бир педагогнинг ўзини ўзи ривожлантириши ва ўзини ўзи намоён эта олиши бевосита унинг креативлик қобилиятига эгалиги билан боғлиқ.

Педагогнинг креативлик потенциалини ривожлантиришда куйидаги методлардан фойдаланиш самарали саналади (29-расм):

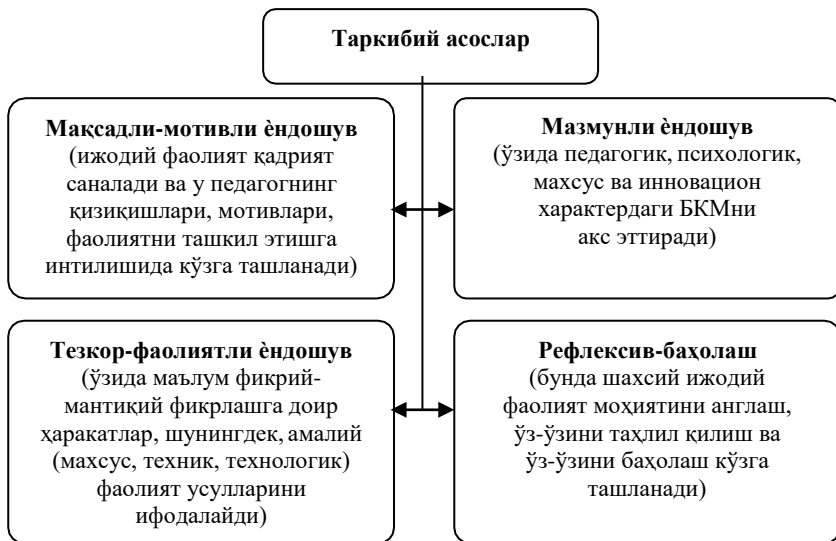
29-расм. Педагогнинг креативлик потенциалини ривожлантирувчи методлар

Одатда педагогларнинг креативлик қобилиятига эга бўлишлари педагогик муаммоларни ҳал қилишга интилиш, илмий-тадқиқот ишлари ёки илмий лойиҳаларни амалга ошириш ва ўзаро ижодий ҳамкорликка эришишлари орқали таъминланади.

Педагог ўз-ўзидан ижодкор бўлиб қолмайди. Унинг ижодкорлик қобилияти маълум вақт ичида изчил ўқиб-ўрганиш, ўз устида ишлаш орқали шакллантирилади ва у аста-секин такомиллашиб, ривожланиб боради. Ҳар қандай мутахассисда бўлгани каби бўлажак педагогларнинг креативлик қобилиятига эга бўлишлари учун талабалик йилларида пойдевор қўйилади ва касбий фаолиятни ташкил этишда изчил ривожлантириб борилади. Бунда педагогнинг ўзини ўзи ижодий фаолиятга йўналтириши ва бу фаолиятни самарали ташкил эта олиши муҳим аҳамиятга эга. Педагог ижодий фаолиятни ташкил этишда муаммоли масалаларни ечиш, муаммоли вазиятларни таҳлил қилиш, шунингдек, педагогик характердаги ижод маҳсулотларини яратишга алоҳида эътибор қаратиши зарур.

Муаммоли масала ва вазиятларни ҳал қилар экан, педагогнинг масала ечимини топишга ижодий ёндошиши унда ҳиссий-иродавий сифатларнинг ривожланишига ёрдам беради. Педагог ўз олдига муаммоли масалаларни қўйиш орқали мавжуд билимлари ва ҳаётий тажрибаларига зид бўлган далиллар билан тўқнаш келади. Бунинг натижасида ўз устида ишлаш, мустақил ўқиб ўрганишга нисбатан эҳтиёж сезади.

III. Креативлик потенциалнинг таркибий асослари ва устувор тамойиллари. Педагогнинг креатив потенциали қуйидаги таркибий асосларни ўз ичига олади (30-расм):

30- расм. Педагог креатив потенциалнинг таркибий асослари

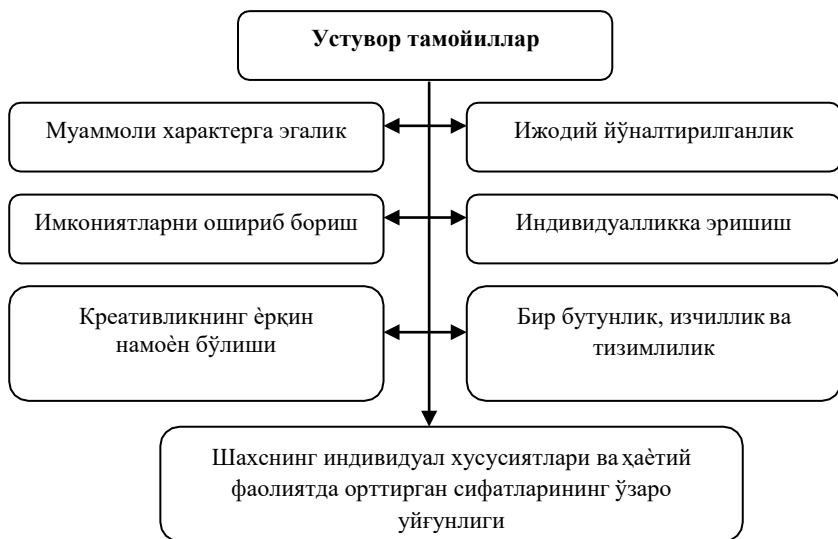
Креативлик потенциалига эга педагог ўзида қуйидаги малакаларни намоён эта олади:

- бажариладиган вазифанинг моҳияти ва аҳамиятини белгилай билиш;
- масаланинг қўйилишини таҳлил қила олиш;
- масалани ҳал қилиш режасини тузиш;
- масалани ҳал қилишда самарали методлар (анализ, синтез, индукция, дедукция, таққослаш ва б.)ларни қўллаш;
- масалани ҳал қилиш усуллари танлай олиш;
- қабул қилинган қарорнинг тўғрилигини асослаш ва қайта текшириш;
- масалани ҳал қилишда кичик тадқиқот (изланиш)ни олиб бориш;
- масалани ҳал қилиш шароити, жараёнини бориши ва масала ечими яқунларини умумлаштиришга оид далилларни расмийлаштириш

Педагогнинг илмий-тадқиқот ишлари ва илмий ёки ижодий лойиҳаларни амалга ошириши унда креативлик потенциалини янада ривожлантиради. Натижада педагог:

- ижодий фикрлашга одатланади;
- илмий-тадқиқот фаолиятини олиб бориш кўникмаларини пухта ўзлаштиради;
- педагогика ёки мутахассислик фани ютуқлари ҳамда илғор тажрибалардан фойдаланиш имкониятларини мустақил таҳлил қилади;
- педагогик жамoa томонидан олиб борилаётган илмий тадқиқот ва ижодий лойиҳаларни бажаришда фаол иштирок этади

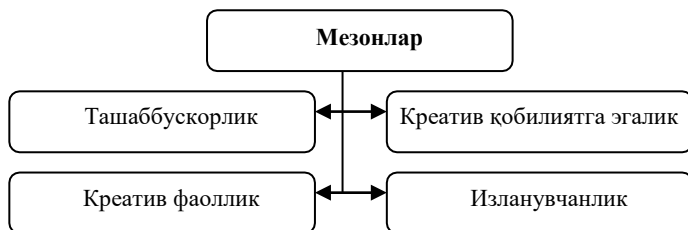
Педагогнинг креативлик потенциали кўп даражали жараён ва у қуйидаги тамойилларга таянади (31-расм):

31-расм. Педагог креативлик потенциалининг устувор тамойиллари

IV. Педагогнинг креативлик потенциали даражасини аниқловчи мезонлар. Касбий фаолият самарадорлигини баҳолашда педагогнинг ижодкорлиги – крaтив потенциали даражасини баҳолаш муҳим аҳамиятга эга.

Педагогнинг крaтивлик потенциали даражасини аниқловчи мезонлар қуйидагилар саналади (32-расм):

32-расм. Педагогнинг креатив потенциали даражасини аниқловчи мезонлар

Ушбу мезонлар педагоглар креатив потенциалини уч даражада аниқлаш имконини беради (5-жадвал):

5-жадвал.

Педагог креатив потенциалининг муҳим даражалари

№	Даражалар	Даража хусусиятлари
1.	Юқори	Мунтазам равишда турли ташаббусларни илгари суради, креатив қобилиятга эгалигини изчил намоён этиб боради, креатив жиҳатдан ўта фаол, изланувчан
2.	Ўрта	Баъзан у ёки бу ташаббусни илгари суради, креатив қобилиятга эгалиги мунтазам бўлмаса-да, аммо намоён бўлади, креатив жиҳатдан бир қадар фаол, изланувчан бўлишга интилади
3.	Паст	Гарчи у етарлича асосланмаган бўлса-да, ташаббусни илгари суршга интилади, креатив қобилияти етарлича намоён бўлмайди, изланувчан бўлишга интилмайди

Болаларда креативлик сифатларини ривожлантириш юзасидан Девид Льюис томонидан амалий кўрсатмалар ишлаб чиқилган.

Кўрсатма қуйидагилардан иборат:

1. Болаларнинг саволларига чидам билан тўғри жавоб беринг.
2. Уларнинг саволлари ва фикрларини жиддий қабул қилинг.
3. Болаларга ўз ишлари билан шуғулланишлари учун алоҳида хона ёки бурчак ажратинг.
4. Агарда ижодий жараён билан боғлиқ бўлса, у ҳолда болани хонадаги тартибсизлик учун койиманг.
5. Вақти-вақти билан болаларга уларни яхши кўришингизни ва уларни қандай бўлсалар, шундай қабул қилишларини намоён этинг.
6. Болаларга имкониятларига мос юмушларни буюринг.
7. Уларга шахсий режаларини ишлаб чиқиш ва қарорлар қабул қилишига кўмаклашинг.
8. Болаларга фаолиятларда юқори натижаларга эришишларига ёрдам беринг.
9. Камчиликларини кўрсатган ҳолда болани бошқалар билан солиштирманг.
10. Болани камситманг ва ўзини ёмон, ожиз деб ҳисоблашишига йўл қўйманг.
11. Уни мустақил фикрлашига ўргатинг.
12. Болани севимли машғулотини ташкил этиши учун зарур буюмлар билан қуроллантиринг.
13. Уни турли воқеаларни ўйлаб топшига, фантазия қилишига мажбурланг, бу жараёнда унга ёрдамлашинг.
14. Болани ёшликдан ўқиб-ўрганишига одатлантиринг.
15. Доимо боланинг эҳтиёжларига эътибор қаратинг.
16. Ҳар куни бола билан юзма-юз суҳбатлашиши учун вақт топинг.
17. Оилага оид масалаларнинг муҳокамасига болаларни ҳам жалб қилинг.
18. Хатолари учун болани масхара қилманг.
19. Болани ҳар бир ютуғи учун мақтанг.
20. Унинг ютуқларини мақташида самимий бўлинг.
21. Болани турли ёшдаги кишилар билан мулоқот қилишига ўргатиб боринг.
22. Унинг борлиқни англашига ёрдам берадиган амалий тажрибаларни ўйлаб топинг.

23. Болага турли латта-путталар билан ўйнашни тақиқламанг – бу унинг тасаввурини бойитади.

24. Уни муаммони топиш ва уни ҳал қилишга рағбатлантиринг.

25. Болага нисбатан ўз муносабатингизни баҳолашда одил бўлинг.

26. У билан муҳокама қилинадиган мавзуларни чекламанг.

27. Болага қарорларни мустақил қабул қилиши ва унинг учун жавобгар бўлиши имконини беринг.

28. Болага унинг шахс бўлиб шаклланиши учун ёрдам беринг.

29. Болага унинг учун фойдали бўлган телекурсларни томоша қилиши ва радио эшиттиришларни тинглаши учун қўмаклашинг.

30. Уни ўз қобилиятларини ижобий қабул қилишга одатлантириб боринг.

31. Болани катталардан мустақил бўлишга ўргатиб боринг.

32. Боланинг ўзига ва унинг соғлом фикрга эғалигига ишонинг.

33. Болага “Мен ҳам бунни билмайман” деб, уни муваффақиятсизликларга беэътибор бўлишга ўргатманг.

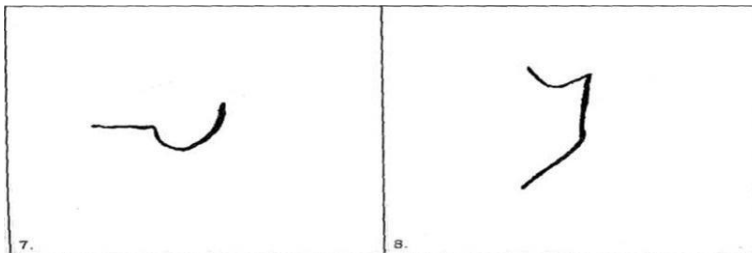
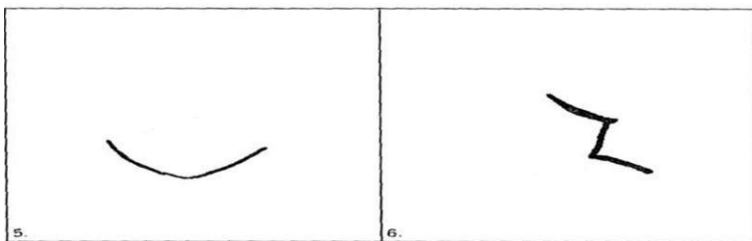
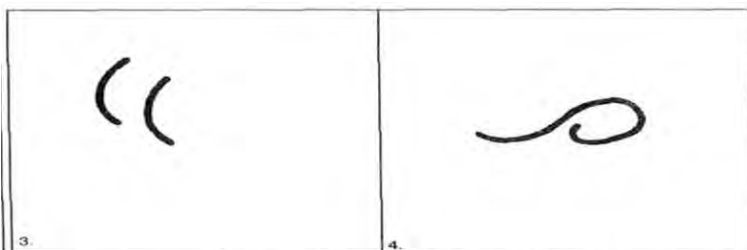
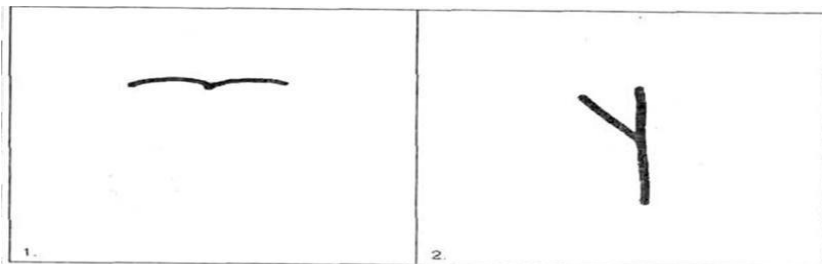
34. Болага, гарчи у ишининг ижобий натижага эга бўлишига ишонмаса-да, бошланган ишни охирига етказиши учун имконият яратинг.

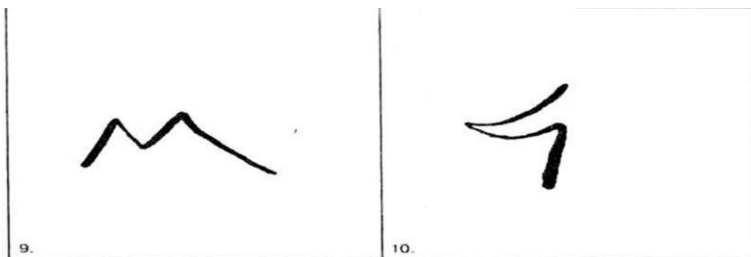
35. Қундалик дафтар юритинг ва унга болада креатив қобилият шаклланишини қайд этиб боринг.

V. Ўқув топшириқларини ишлаб чиқишга ижодий ёндошиш. Педагогнинг креативлигини ривожлантиришда унинг маъруза, амалий, семинар ва лаборатория машғулоти учун ўқув топшириқларини ишлаб чиқишга ижодий ёндошиш кўникма ва малакаларига эга бўлиши муҳим аҳамиятга эга. Бунинг учун педагоглар ўзларида креативлик қобилиятини ривожлантириш йўлида тизимли, изчил амалий ҳаракатларни ташкил этишлари зарур. Қуйида уларнинг айримлари хусусида тўхталиб ўтилади.

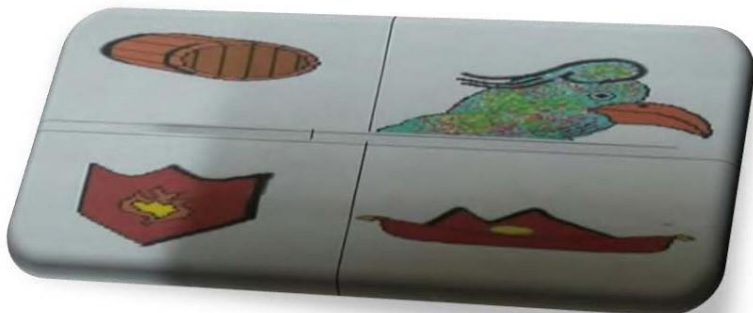
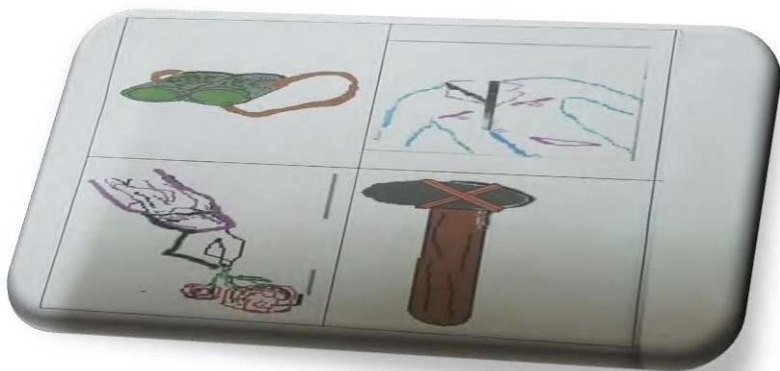
1. Махсус тестлар билан ишлаш. Педагогларни қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш курсларида тингловчиларда креативлик қобилияти ва сифатлари мавжудлигини аниқлашда П.Торренснинг “Тугалланмаган расмлар” тестидан фойдаланиш самарали натижаларни беради.

Мазкур тест қуйидаги штрихларан иборат ноаниқ тасвирлардан иборат бўлиб, тингловчиларга уларни тугатиб бериш топшириғи берилади:

Айни вақтда ОТМ педагоглари қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш курсларида П.Торренснинг “Тугалланмаган расмлар” тести қўллаш жараёнида тингловчилар томонидан қуйидаги таклифлар берилди. (ТАТУ, тингловчи С.Э.Ҳолиқов):

2. Талаба ва тингловчиларда ижодий тафаккурни шакллантиришга оид топшириқлар билан ишлаш. Бу турдаги топшириқлар талаба, тингловчиларда ижодий фикрлаш, воқеа, ҳодиса, жараён ёки фаолият моҳиятини мантиқий ифодалаш, ҳаёлот оламини бойитиш малакаларини ўзлаштиради. Бу мақсадда кичик эссе, табрикнома, таклифномалар учун матнларни ёзиш, реклама роликлари учун матнлар ишлаб чиқиш каби топшириқлар фойдаланиш мумкин.

3. Матнли ахборотларни график шаклга ўтказиш.

Матнли, айниқса, катта ҳажмдаги матнли ахборотлар талабалар томонидан қийин қабул қилинади. Замонавий шароитда матнли ахборотларни график шаклига ўтказиш талаб этилмоқда. Ўқув ахборотларини график шаклига ўтказишда маълумотларни модел, схема, жадвал, диаграмма, тасвир, кластер, математик, физик, геометрик кўринишларида ифодалаш мақсадга мувофиқдир. Бу тарзда талабаларга тақдим этилган ахборотлар талабалар томонидан самарали қабул қилинади.

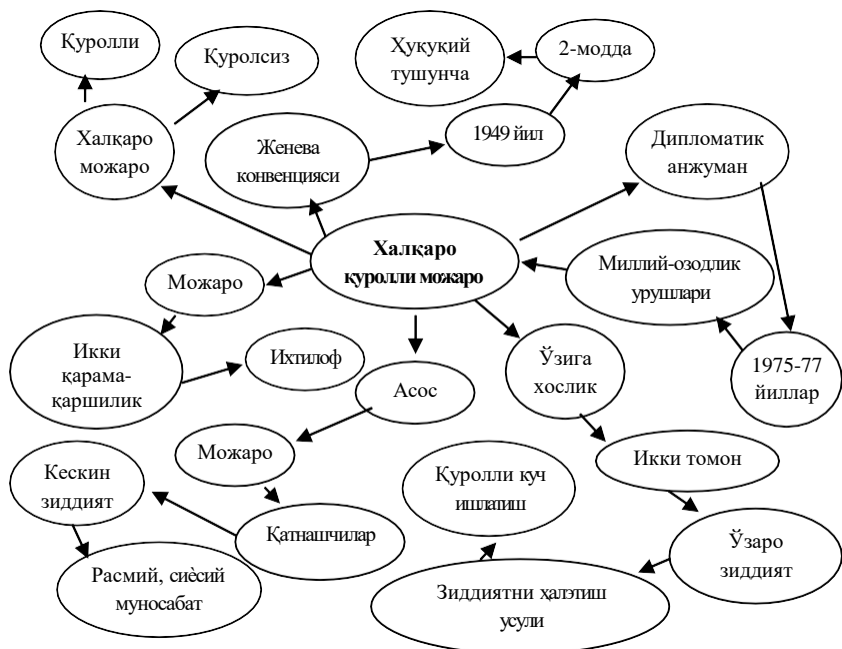
Айни вақтда ОТМ педагогларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш курсларида “Педагогик технология ва педагогик маҳорат” йўналишида ташкил этилган амалий машғулотда

тингловчилар билан куйидаги матнли ахборотни кластерда ифодалаш кўникма, малакалари билан қуроллантирилди:

Халқаро қуролли можаро. Хуқуқий тушунча сифатида “халқаро қуролли можаро” илк бор 1949-йилдаги Женева конвенциясининг 2-моддасида уруш тушунчаси билан бир қаторда тилга олинган. Энг аввало, “можаро” ва “халқаро можаро” тушунчалари ўртасидаги фарқни билиб олиш керак. **Можаро** – икки қарама-қаршиликнинг ихтилофи.

Халқаро можаро (ХМ) – можаро асосида ётган ва унда қатнашаётганлар ўртасида мавжуд бўлган зиддиятларнинг кескин шаклда ифодаловчи расмий, сиёсий муносабат саналади. ХМдан бири **қуролли можаро** саналади. Бироқ, ҳар қандай халқаро можаро қуролли можаро бўлавермайди. Қуролли можарода иккинчи томонга нисбатан қуроли куч ишлатилади. Демак, қуролли куч ишлатиш қуролли можаронинг ўзига хос жиҳатидир. 1975-1977-йилларда ташиқил этилган Дипломатик анжуманларда миллий-озодлик урушлари ҳам халқаро қуролли можаро деб эътироф этилган.

“Халқаро қуролли можаро” мавзусидаги ўқув ахборотининг кластердаги ифодаси

4. Интерфаол методлардан фойдаланиш. Машғулотларда интерфаол метод (стратегия, графикр органайзер)лар билан ишлаш талабалар томонидан ўқув ахборотларини тизимли, яхлит ҳолда ўзлаштириш имкониятини яратади. Қолаверса, интерфаол методлар ёрдамида талабалар ўқув ахборотлари билан ишлашда билимларни таҳлил қилиш, синтезлаш, муҳим тушунчаларни тизимлаштириш, объект, жараён, фаолият, воқеа, ҳодисаларнинг умумий моҳиятини аниқ ифодалаш каби кўникма, малакаларни ўзлаштиришга муваффақ бўлади. М:

Word матн муҳаррирининг “Синквейн” стратегияси ёрдамида ёритилган моҳияти

1-қатор. *Windows* (1 та от)

2-қатор. Ҳужжатни *тез ва сифатли* тайёрлайди (2 та сифат)

3-қатор. Маълумотларни *ёзиш, қайта ишлаш*
ва сақлашга ёрдам беради (3 та феъл)

4-қатор. *Windows тизими муҳитида ишлайди* (4 та сўз)

5-қатор. *Word матн муҳаррири Microsoft office дастурлари пакетига*
киради, унинг пиктограммаси “W” белгиси, унда яратилган файл
кенгайтмаси .doc шаклида (1 та гап)

“Ҳарбий соҳанинг умумий тавсифи” мавзусидаги концептуал жадвал

Муҳим жиҳатлар	Асосий белги (тавсиф)лар		
	1-белги (тавсиф)	2-белги (тавсиф)	3-белги (тавсиф)
1. Етакчи соҳа	Ҳуқуқий негизга эгалик	Тизимнинг мавжудлиги	Иерархик бошқарув
2. Давлат мудофаасини таъминловчи соҳа	Давлат ҳарбий ташқилоти эканлиги	Қурулли Кучларга эгалик	Чегаралар хавфсизлигини таъминлаш
3. Қурулли Кучлар таркиби	Ҳарбий вазирликка бўйсунуш	Таркибий қисмларнинг мавжудлиги	Замонавий арсеналга эгалик
4. Офицерлар таркиби	Ҳарбий унвон бўйича даражаланиш	Ҳарбий унвон- нинг “Кичик сержант-гене- рал” тизимида берилиши	Ҳарбий жасорат ва касбий ютуққа асосланиши
5. Бошқарув механизми	Уставга мувофиқ иш юрйтиш	Ҳарбий инти- зомга қатъий амал қилиниши	Ҳарбий унвонга кўра ўзаро бўйсунуш
6. Мажбурий хизмат	Барча фуқа- ролар учун мажбурий характер касб этиши	Айрим тоифадаги шахсларга имтиёз берилганлиги	Мажбурий хизматнинг аниқ муддатга эгаллиги

“Power Point va Exzel dasturlarini qiёsий ўрганиш” Мавзусидаги Венн диаграммаси

Power Point dasturiga xos xususiy jihatlar:

1. Амалий дастур.
2. Кўргазмали графика.
3. Microsoft Office пакетига тегишли.
4. Windows мухитида ишлайдиган дастурий восита.
5. Универсал.
6. Кенг имкониятларга эга.
7. Слайдларни яратиш имконини беради.
8. Матн, расм, чизма, графиклар, овоз, анимация эффектлари, видеоролик ва бошқалардан ташкил топган.
9. У ёрдамида кўргазмали куруллари яратиш мумкин.
10. Маълумотлар базаси сифатида ҳам қўлланилади.
11. Мультимедиа воситаларини бошқариш вазифасини ҳам бажаради

Умумий jihatlari:

1. Компьютер дастури.
2. Microsoft Office пакетига тегишли.
3. Аниқ вазифани бажаришга хизмат қилади.
4. Кенг имкониятларга эга.
5. Самарали ишлашга ёрдам беради.
6. Маълумотларни узок вақт сақлаш мумкин.
7. Уларда ишлаш маълум кўникма, малакаларга эга бўлишни тақозо этади.
8. Маълумотларни қайта ишлашда самарали

Exzel dasturiga xos xususiy jihatlar:

1. Электрон жадвал.
2. Microsoft Office пакетига тегишли.
3. Ҳисоб ишларини амалга оширишга ёрдам беради.
4. Маълумотларни қайта ишлашда самарали.
5. Ҳисоблаш самардорлигини оширади.
6. Унда файллар .xls кенгайтмасига эга.
7. У иш китоби – Workbook.
8. Ҳар бир иш китобида бир неча “иш қоғози” мавжуд.
9. Уларнинг ҳар бирига 1 тадан то 255 тагача электрон жадвал жойлаштириш мумкин.
10. Иш қоғозларига Лист1, Лист2 ва ҳоказо тарзида ном бериллади.
11. Қаторлар сонлар, устунлар эса А, В, С, ...Z, АА, ВВ, ... каби лотин ҳарфлари билан ифодаланлади

Назорат учун саволлар:

1. “Креативлик” тушунчаси қандай маънони англатади?
2. П.Торренсинг фикрича, креативлик негизда қандай кўникма-малакалар намоён бўлади?
3. Креативликка хос энг муҳим сифатлар қайсилар?
4. Шахсинг креативлик хусусиятлари қайси ёшда кўзга ташланади?
5. Болаларда креативликни ривожлантиришда қандай шартларга амал қилиш зарур?
6. Қандай омиллар шахсда креативликни ривожлантиришга тўсқинлик қилади?
7. П.Торренс шахс креативлиги ўзида қандай белгиларни намоён қилади деб ҳисоблайди?
8. Шахс креативлигини аниқловчи тестлар неча турга бўлинади?
9. Педагогик креативлик нима?
10. “Педагогнинг креативлик потенциали” деганда нимани тушунаси?
11. Педагог креативлик потенциалига эга бўлиши учун нималарга эътибор қаратиши зарур?
12. Педагогнинг креативлик потенциалини ривожлантиришда қандай методлардан фойдаланиш мумкин?
13. Креативлик потенциалига эга педагог ўзида қандай малакаларни намоён этади?
14. Педагогнинг креативлик потенциали қандай таркибий асосларни ўз ичига олади?
15. Педагогнинг креативлик потенциали қандай тамойилларга таянади?
16. Педагогнинг креативлик потенциали даражасини аниқловчи мезонлар қайсилар саналади?
17. Педагогнинг креативлик потенциалини қандай даражаларда аниқлаш мумкин?
18. Девид Льюис томонидан ишлаб чиқилган амалий кўрсатмалар қандай мақсадга хизмат қилади?

ХОТИМА

Замонавий шароитда педагогнинг касбий компетентлик сифатларига эга бўлиши, ўз устида изчил ишлаши, кун сайин янгиланиб бораётган билимларни ўзлаштиришга интилиши, ўқув ахборотларини талабаларга қизиқарли тарзда етказиб бериш учун машғулотларга тайёргарлик кўришга ижодий ёндаша олиши талаб этилмоқда. Бинобарин, глобал ахбортлашув ижтимоий субъектлар, хусусан, талабалар томонидан ҳам исталган маълумотни ихтиёрий равишда ўзи учун қулай шароит ва жойда турли ахборот-коммуникацион технологиялар ёрдамида ўзлаштириш имкониятини юзага келтирмоқда. Гарчи шундай ҳолатда маълумотларни қабул қилиш имконияти нихоятда кенг бўлса-да, бироқ, шахс томонидан бу таҳлитда ўзлаштирилган ахборотларнинг барчаси ҳам билим сифатида намоён бўлмайди. Чунки билимнинг ҳар қандай ахборотдан асосий фарқи маълумотларнинг муайян соҳалар бўйича тизимли, изчил, узлуксиз ҳамда мақсадга мувофиқлиги ўзлаштирилганлиги билан белгиланади.

Таълим тизимида том маънода талабаларга сифатли, фойдали, муҳим, зарур, керакли ва амалий аҳамиятга эга маълумотларни тизимли равишда етказиб бера олиши учун бугунги кун педагоги ахборотларни тезкор қабул қилиш, қайта ишлаш ва талабаларга самарали, қизиқарли тарзда етказиб беришнинг уддасидан чиқа олиши зарур. Бу эса педагогнинг касбий компетентлик сифатлари, педагогик маҳорат асослари ҳамда креативлик қобилиятига эга бўлиши зарурият сифатида кун тартибига олиб чиқмоқда.

ОТМ педагоглари қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш курслари тингловчиларини педагогик компетентлик, педагогик маҳорат ва креативлик асослари билан таништириш улар томонидан ўқув жараёнини ижодий характерда, қизиқарли, талабаларнинг фаолликлари асосида ташкил этилишига ёрдам беради. Тингловчиларнинг ҳар қандай ўқув ахборотига нисбатан ижодий ёндаша олиш, уларни қайта ишлаш, айниқса, давр

талабидан келиб чиққан ҳолда матнли маълумотларни моделлаштириш имкониятига эга бўлишлари нафақат талабаларни балки ўзларининг ҳам ўқув жараёнига бўлган муносабатларини ижобий томонга тубдан ўзгартиради.

Ушбу методик қўлланма ОТМ педагогларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш курслари тингловчиларида ўқув ахборотлари билан ишлашга nisбатан янгича, ижодий ёндошиш малакаларини шакллантиришга хизмат қилади.

ГЛОССАРИЙ

- Адолат** – муайян воеқа-ҳодиса, жараён, шунингдек, шахс хатти-ҳаракатларини уларнинг туб моҳиятига кўра ҳаққоний баҳолаш
- Англаш қобилияти** – ўқитувчиларнинг таълим ва тарбия жараёни моҳияти, қонуниятлари, талабаларнинг ёш, психологик ва шахсий хусусиятлари, таълим иштирокчилари ўртасидаги муносабат мазмуни, педагогик фаолиятни самарали ташкил этиш шартлари ҳамда кутиладиган натижаларни англашга имкон берадиган индивидуал психологик хусусият
- Артикуляция** (лот. “articulation” < “articulare” – “аниқ талаффуз қилмоқ”) нутқ орган (аъзо)ларининг товуш ҳосил қилишдаги ҳаракатлари ҳолати
- Баҳолаш маданияти** – педагогнинг у ёки бу педагогик воқелик, ҳодиса, жараёнлар бўйича уларнинг моҳиятидан келиб чиққан ҳолда тўғри хулоса чиқариш, оқилона қарор қабул қилиш қобилиятига эгаллигини англашга сифат
- Билиш қобилияти** – ўқитувчининг таълим жараёнининг иштирокчилари – талабалар, ота-оналар, ҳамкасблар ва таълим муассасасининг раҳбарлари билан осон мулоқотга киришиш, улар билан муносабатни тўғри йўлга қўйишга ёрдам берадиган индивидуал психологик хусусият
- Диапазон** (юнон. “diapason” – “барча (торлар) орқали”) – товуш ҳажми бўлиб, унинг чегараси энг юқори ва куйи оҳанглар билан белгиланади.
- Дикция** (лот. “diction” – “талаффуз қилиш”) – сўзларнинг аниқ талаффуз қилиниши
- Жест** (гавда, қўл ва оёқ ҳаракатлари) – муайян ҳодиса ёки объектга нисбатан муносабатнинг гавда, қўл ва оёқ ҳаракатлари ёрдамида ифодаланиши
- Ижтимоий компетентлик** – ижтимоий муносабатларда фаоллик кўрсатиш қўникма, малакаларига эгаллик, касбий фаолиятда субъектлар билан мулоқотга кириша олиш
- Индивидуал ривожланиш дастури (ИРД)** – ҳар бир шахс ёки мутахассиснинг ўзида маълум сифат, БКМ, касбий компетентликни шакллантириш ва ривожлантириш

эхтиёжлари асосида ишлаб чиқилган шахсий-амалий характердаги дастур

Инновацион компетентлик – педагогик жараёни такомиллаштириш, таълим сифатини яхшилаш, тарбия жараёнининг самарадорлигини оширишга доир янги ғояларни илгари суриш, уларни амалиётга муваффақиятли татбиқ этиш

Интуиция (лот. “intuition” < “intueri” – “синчиклаб, диққат билан қарамоқ”) – мантиқий боғланмаган ёки мантиқий хулосага келиш учун етарли бўлмаганда кидирув йўналишлари асосида масалани ечишнинг таркибини бўлган эвристик (унумли ижодий фикрлаш) жараёни

Информацион компетентлик – ахборот муҳитида зарур, муҳим, керакли, фойдали маълумотларни излаш, йиғиш, саралаш, қайта ишлаш ва улардан мақсадли, ўринли, самарали фойдаланиш

Касбий билимларни пухта ўзлаштириш маданияти – педагог томонидан мавжуд педагогик билимларни пухта ўзлаштириш йўлида амалий ҳаракатларнинг ташкил этилаётганлигини англатувчи сифат

Касбий зийраклик – ўқувчилар руҳий ҳолатларини, дарс, тарбиявий тадбирларни ўтказишга бўлган иштиёқларини тўғри баҳолаш, уларнинг ўзаро ёки педагоглар билан зиддиятларини англаш, ўқувчи ва гуруҳга таъсир кўрсатишда қулай вазиятини танлай билиш

Касбий компетентлик – мутахассис томонидан касбий фаолиятни амалга ошириш учун зарур бўлган билим, кўникма ва малакаларнинг эгалланиши ва уларни амалда юқори даражада қўллай олиниши

Касбий-педагогик бурч – мутахассис сифатида ўқитувчи томонидан касбий фаолиятда адо этилиши мажбурий бўлган вазифа

Коммуникатив компетентлик – таълим жараёнининг барча иштирокчилари, жумладан, талабалар билан самимий мулоқотда бўлиш, уларни тинглай билиш, уларга ижобий таъсир кўрсата олиш

Компетентлик (ингл. “competence” – “қобилият”) – фаолиятда назарий билимлардан самарали фойдаланиш, юқори

даражадаги касбий малака, маҳорат ва иқтидорни намоён эта олиш

Креатив компетентлик – педагогик фаолиятга нисбатан танқидий ва ижодий ёндошиш, ўзининг ижодкорлик малакаларига эгаллигини намоёйиш эта олиш

Креативлик (ингл. “create ” – яратиш, “creative ” – “яратувчи”, “ижодкор”) – индивиднинг янги ғояларни ишлаб чиқаришга тайёрликни тавсифловчи ҳамда мустақил омил сифатида иқтидорлиликнинг таркибига кирувчи ижодий қобилияти

Махсус компетентлик – касбий-педагогик фаолиятни ташкил этишга тайёрланиш, касбий-педагогик вазифаларни оқилона ҳал қилиш, фаолияти натижаларини реал баҳолаш, БКМни изчил ривожлантириб бориш бўлиб, ушбу компетентлик негизида психологик, методик, информацион, креатив, инновацион ва коммуникатив компетентлик кўзга ташланади

Маҳорат (араб. “моҳирлик”, “усталик”, “эпчилик”) – 1) бирор иш, касб учун зарур ёки шу соҳада орттирилган усталик, санъат, моҳирлик; 2) бир иш ёки фаолиятни юксак даражада, ҳеч бир қийинчиликсиз, ўта моҳирлик билан бажариш; 3) муайян иш, хатти-ҳаракат ёки касбий фаолиятнинг усталик, моҳирлик билан, санъаткорона ташкил этилишига имкон берадиган билим, кўникма ва малакалар мажмуи

Методик компетентлик – педагогик жараёни методик жиҳатдан оқилона ташкил этиш, таълим ёки тарбиявий фаолият шаклларини тўғри белгилаш, метод ва воситаларни мақсадга мувофиқ танлай олиш, методларни самарали қўллай олиш, воситаларни муваффақиятли қўллаш

Мимика (юнон. “mimikos” – “таклидий”) – юз мускуллари ҳаракатлари орқали шахснинг ўз фикри, ҳис-туйғулари, кайфияти ҳамда мавжуд воқеликка муносабатини ифодалаши

Мулоқот жараёнида ахборот алмашиш воситалари – шахслараро мулоқот жараёнида ахборот алмашинувини таъминловчи моддий ва номоддий нарса, омиллар (оғзаки ва ёзма нутқ, паралингвистик ва экстралингвистик тизимлар, мулоқотнинг ташкилий кўлами ва вақти, кўз қарашлар ёрдамида ташкил этиладиган алоқа, белгиларнинг оптик-кинетик тизими (мимика, пантомимика, жестлар – гавда, қўл ва оёқ ҳаракатлари))

Мулоқот – 1) кишиларнинг ўзаро алоқаси, бир-бирларига таъсир кўрсатишлари кишилар ўртасидаги алоқани тиклаш ва ривожлантириш жараёни; 2) кишиларнинг бир-бирларига таъсир кўрсатиши асосида улар ўртасида рўй берадиган ахборот алмашинуви

Мулоқот маданияти – 1) мулоқот жараёнини ахлоқий меъёрлар, ижтимоий талабларга мувофиқ ташкил этиш асосида суҳбатдошни тушуна олиш эҳтиёжи ва қобилиятига эгалик; 2) педагогик маданиятнинг таркибий элементларидан бири

Нафас олиш – 1) организмга ҳаёт бағишловчи физиологик функция; 2) нутқнинг энергия базаси

Нафас олиш техникаси – физиологик функция ёки нутқнинг энергия базаси сифатида нафас олишда қўлланиладиган воситалар мажмуи

Ноёб қобилиятлар – шахсга хос индивидуал психологик хусусиятнинг шундай тури бўлиб, у жуда кам сонли шахслардагина кузатилади ва кўп учрайдиган психологик ҳодиса саналмайди

Нутқ аппарати – нутқни ҳосил қилишда иштирок этувчи органлар.

Нутқли (ёки товушли) нафас олиш (фонацион, юнон. “phono” – “товуш”) – нафаснинг нутқ жараёнидаги олинishi

Нутқ маданияти – ўз фикрини нутқ ёрдамида мантикли, тўғри, образли, аниқ ва ифодали етказиб бериш малакаларининг ўзлаштирилганлик даражаси

Нутқ техникаси – нутқни тингловчи ёки ўқувчига етказишда қўлланиладиган воситалар мажмуи

Нутқ ҳосил қилувчи органлар – нутқни ҳосил қилиш жараёнида иштирок этувчи органлар (ўпка, иккита бронх, трахея, кекирдак, бўғиз, ҳикилдоқ, ҳалқум, тишлар, бурун бўшлиғи, лаблар)

Пантомимика – педагог томонидан баён этилаётган муайян фикрни алоҳида ажратиб кўрсатишга, маълум қиёфа орқали гавлантиришга имкон беради гавда, қўл ва оёқларнинг ҳаракати

Паралингвистик тизим (юнон. “pará” – яқин, нем. “linguistik” – тил) – мулоқот таркибида сўзли, назарий маълумотларни

сўзсиз воситалар билан биргаликда узатилиши англаувчи тизим.

Педагогик билим – болаларни ўқитиш ва тарбиялаш, таълим ҳамда тарбия жараёнини ташкил этиш асосида шахсни ҳар томонлама камол топтиришга доир тизимланган маълумотлар йиғиндиси

Педагогик билимдонлик – 1) педагог томонидан мутахассислик билимларининг пухта эгалланганлиги; педагогнинг билагонлиги; 2) педагогнинг касбий фаолиятни мавжуд ижтимоий талаб, ҳуқуқий меъёр ва стандартларга мувофиқ ташкил этишга бўлган қобиллиги, касбий тайёргарлик даражаси

Педагогик бошқариш – педагогик жараёнларни ташкилий-методик жиҳатдан уюштириш (талабалар фаолиятни бошқариш; талабалар жамоасини бошқариш)

Педагогик дунёқараш – педагог ва таълим олувчилар ўртасидаги ўзаро муносабатлари жараёнининг мазмунини, натижаларини белгиловчи диалектик қарашлар ва эътиқодлар тизими

Педагогик ижод – педагогнинг касбий жараёни самарали ташкил этишга йўналтирилган яратувчанлик фаолияти

Педагогик интуиция (лот. “intueri” – “синчиклаб, диққат билан қараш”) – педагог томонидан педагогик воқеа-ҳодисанинг моҳиятини, ўқувчи хатти-ҳаракатлари мазмунини тасаввур, эмпатия ва орттирилган тажриба асосида ҳис-туйғу, сезги ёрдамида, зийраклик билан мантикий далилларсиз бевосита англаш

Педагогик креативлик (лот. “creatio” – “яратиш”) – педагогнинг анъанавий педагогик фикрлашдан фарқли равишда таълим ва тарбия жараёнини самарадорлиги таъминлашга хизмат қилувчи янги ғояларни яратиш, шунингдек, мавжуд педагогик муаммоларни ижобий ҳал қилишга бўлган тайёргарлигини тавсифловчи қобилияти

Педагогик лойиҳалаш маданияти – педагог томонидан ўзининг ички имкониятлари билан талаб, хоҳиш-истакларни ўзаро уйғунлаштира олган ҳолда мақсад, вазифаларни тўғри белгилай олиш, педагогик жараёни босқичлар бўйича

режалаштириш, режани амалга оширишда зарур воситаларни танлаб билиш малакаси эгаликни тавсифловчи сифат

Педагогик маданиятга эгаликни ифодаловчи сифатлар – ўқитувчида касбий хулқ-атвор, одоб, муомала ва хатти-ҳаракат кўникма, малакалар мавжудлигини ифодаловчи сифатлар

Педагогик маданиятнинг таркибий элементлари – ўқитувчининг мутахассис сифатида касбий маданияти сифатларини ҳосил қилувчи таркибий элемент (унсур)лар (педагогик лойиҳалаш маданияти; касбий билимларни пухта ўзлаштириш маданияти; педагогик дунёқараш; фикрлаш маданияти; ҳис этиш маданияти; баҳолаш маданияти; мулоқот маданияти; ташкилотчилик қобилияти)

Педагогик маданият – 1) педагогнинг шахс ва мутахассис сифатида муайян хулқ-атвор, одоб, муомала ва хатти-ҳаракат кўникма, малакаларини ўзлаштириш даражаси; 2) педагогнинг касбий вазифаларни ҳал қилиш усул ва воситаларини ўзлаштирганлик, педагогик билимдонлик, такт, техника ва маданиятни намоён қила олишнинг юқори даражаси

Педагогик мажбурият – жамият томонидан ўқитувчи шахсига, у томонидан бир қатор педагогик мажбуриятларнинг бажарилишига нисбатан қўйиладиган талаб ва ахлоқий йўл-қўрий, кўрсатмалар мажмуаси

Педагогик маҳоратнинг муҳим таркибий қисмлари – ўқитувчиларда намоён бўладиган касбий маҳорат асосини ташкил этувчи элемент (унсур)лар (педагогик одоб, педагогик билимдонлик, педагогик қобилият, педагогик мулоқот маданияти, педагогик релаксация, коммуникатив таъсир кўрсатиш қобилияти, педагогик такт (назокат), педагогик техника, нутқ техникаси, педагогик ижодкорлик, педагогик тажриба, педагогик маданият)

Педагогик маҳорат – 1) ўқитувчининг педагогик жараёни ташкилий, методик, руҳий ва субъектив жиҳатдан ўта моҳирлик, усталик билан ташкил этиш ва бошқариш қобилияти, кўникма-малакасига эгалиги; 2) таълим-тарбия жараёнига онгли, ижодий ёндошув, методик билимларни самарали қўллаш олиш қобилияти, юксак педагогик

тафаккур; 3) педагог томонидан касбий фаолиятнинг усталик, мохирлик билан, санъаткорона ташкил этилишини таъминловчи билим, кўникма ва малакалар мажмуи

Педагогик мулоқот – педагогнинг ўқувчилар жамоаси, ота-оналар, ҳамкасблар ҳамда раҳбарият билан уюштирадиган суҳбати

Педагогик мулоқот маданияти – педагогнинг ўқувчилар жамоаси, ота-оналар, ҳамкасблар, раҳбарият билан педагогик одоб ва мулоқот талабларига мувофиқ ҳолда уюштириладиган суҳбати

Педагогик мулоқотнинг авторитар услуби – педагогик мулоқотда ўқитувчининг мутлоқ устунлигини ифодаловчи услуб

Педагогик мулоқотнинг демократик услуби – педагогик мулоқотда ўқитувчи ва ўқувчиларнинг ўзаро ҳамкорлигини ифодаловчи услуб

Педагогик мулоқотнинг либерал услуби – педагогик мулоқотда ўқитувчининг эътиборсизлигини ифодаловчи услуб

Педагогик мулоқот услублари – ўқитувчилар томонидан педагогик жараёнда таълим иштирокчилари билан мулоқотни ташкил этишда қўлланиладиган усуллар мажмуи (авторитар услуб, демократик услуб, либерал услуб)

Педагогнинг индивидуал ривожланиш дастури – педагогнинг индивидуал равишда ўзида у ёки бу касбий-педагогик сифат, БКМ, касбий компетентлик сифатларини шакллантириш ва ривожлантириш эҳтиёжларига таянган ҳолда ишлаб чиққан шахсий-амалий характердаги дастури

Педагогик новаторлик – педагогик фаолиятда илғор тамойил ёки ғояни асослаш, янги йўл, усул ёки воситаларни тавсия қилиш, уларни амалиётга татбиқ этишга қаратилган ижодий ёндошув

Педагогик обрў – педагогнинг ўқувчилар, уларнинг ота-оналари, педагогик жамоа, шунингдек, жамият томонидан эътироф этилган ахлоқий мақоми

Педагогик одоб – ўқитувчи олдида унинг ўзига, касбига, жамиятга, болаларга ва ўқув-тарбия жараёнининг бошқа иштирокчиларига муносабатда бўлишига нисбатан қўйиладиган ахлоқий талаблар тизими

- Педагогик релаксация** (лот. “relaxatio” – “заифлашиш”, “бўшашиш”) – талабаларнинг ҳиссий фаолияти, руҳий-жисмоний куввати ва ишчанлик қобилятини қайта тиклаш
- Педагогик рефлексия** (лот. “reflexio” – “ортга қайтиш”, “акс этиш”) – педагогнинг шахс онги моҳияти ва вазифаларини, шу жумладан, кадриятлари, кизиқишлари, рағбатлантирувчи омиллар, фикрлаш, идрок, қарорлар қабул қилиш, ҳиссий таъсирланиш, хатти-ҳаракатлари ва бошқаларнинг моҳиятини англаб етиши
- Педагогик тафаккурнинг ривожланиш босқичлари** – педагог томонидан касбий фаолиятни ташкил этиш ёки педагогик йўналишда таҳсил олаётган талабаларда ихтисослик БКМнинг ўзлаштирилиши билан боғлиқ ҳолда тафаккурнинг изчил, қадам-бақадам ривожланиб бориш даврлари
- Педагогик тажриба** – касбий фаолиятни ташкил этиш жараёнида педагог томонидан ўзлаштирилган орттирилган БКМ мажмуи
- Педагогик такт** (лот. “tactus” – “даҳл қилиш”, “даҳлдорлик”, “ҳис этиш”, “туйғу”) – педагогнинг ўқувчилар билан турли фаолият шакллари бўйича ташкил этиладиган мулоқотда мавжуд ахлоқий тамойиллар ҳамда ҳулқ-атвор қоидаларга риоя қилиши, уларга тўғри ёндошиш малакаларига эғалиги
- Педагогик тафаккур** – педагогик жараён, вазият ва ҳодисалар моҳиятининг, шунингдек, улар ўртасидаги муҳим боғланиш ва алоқаларнинг педагог онгида тўлақонли акс этиши, янги ғояларни илгари суриш, янгиликлар яратиш, шунингдек, педагогик жараён, вазият ва ҳодисаларнинг натижаларини башоратлаш; педагог ақлий фаолиятининг юксак шакли
- Педагогик техниканинг воситалари** – педагог томонидан ўқувчиларнинг у ёки бу ҳаракатлари ёки уларда намоён бўладиган маънавий-ахлоқий сифатларига нисбатан субъектив муносабат, алоҳида ҳис-туйғуларнинг маъноли ифодаланишини таъминловчи воситалар (нутқ ва оғзаки бўлмаган мулоқот)
- Педагогик техника методлари** – педагог томонидан ўқувчиларнинг у ёки бу ҳаракатлари ёки уларда намоён бўладиган маънавий-ахлоқий сифатларига ўзининг

субъектив муносабат, алоҳида ҳис-туйғуларни маъноли ифодаланишини англатувчи методлар

Педагогик техника – педагог томонидан ўзлаштирилган алоҳида талаба ва талабалар жамоаларига педагогик таъсир кўрсатиш методларини амалда самарали қўллай олиш учун зарур бўлган БКМ йиғиндиси (ўзини ўзи ҳиссий бошқариш, пантомимика, мимика, жест (гавда, қўл, оёқ ҳаракатлари), нутқ техникаси, алоҳида сўз ёки ифодаларни ифодалаш суръати (ритмика))

Педагогик ҳамдардлик (эмпатия) – педагогга хос сифат (талабалар, ота-оналар, ҳамкасблар ва раҳбарларнинг хатти-ҳаракатлари, ҳиссиётлари, ҳаётий интилишлари, табиатларини тушуниш, бошқалар нуқтаи назарини маъқуллаш асосида жамоадаги муносабатларни меъёрда ташкил этилишини таъминлаш; ўзгаларнинг ички ҳолатини, ўй-фикрларини ва ҳис-туйғуларини тушуна олиш; бошқаларнинг бошига тушган кулфат, фалокатлардан қайғуриш; ролларни қабул қилиш – оғир вазиятда бўлган кишиларнинг ўрнига ўзини тасаввур, мушоҳада ёрдамида қўйиб кўрган ҳолда улардаги ижобий ҳис-туйғуларини қайта тиклашга кўмаклашиш; ўзгаларнинг қайғу-аламларидан, кулфатларидан қайғуриш, қўнгилни кўтарувчи, таскин берувчи сўзлар билан оғир вазиятда қолган кимсаларга ижобий таъсир кўрсатиш

Педагогик қобилиятни ривожлантириш – фақат педагогларгагина хос бўлган қобилиятларни янада бойитиш ва такомиллаштириш учун зарур шарт-шароитни яратиш

Педагогик қобилият – педагогик фаолиятни оқилона ташкиллаштириш ва олиб борилишига имкон берадиган, амалий вазифаларнинг самарали бажарилишини таъминлашда аҳамиятли бўлган педагогга хос хусусиятлар

Перцептив-педагогик қобилиятлар (лот. “perceptio” – ўзлаштириш) – шахснинг ички дунёсига кира билиш, психологик кузатувчанлик, ўқувчининг психик ҳолатларининг нозик жиҳатларини тушуна олиш қобилияти

Психологик компетентлик – педагогик жараёнда соғлом психологик муҳитни ярата олиш, талабалар ва таълим жараёнининг бошқа иштирокчилари билан ижобий

- мулоқотни ташкил этиш, турли салбий психологик зиддиятларни ўз вақтида англай олиш ва бартараф эта олиш
- Релаксопедия** (лот. “relaxation” – “қувватсизлик”, “заифлашиш”, руҳан ёки жисмонан ҳолда тойишни бартараф этиш педагогикаси) – шахсда руҳий ва жисмоний толиқишларни бартараф этишга қаратилган педагогик фаолият
- Ритмика** – айрим сўз ва бўғинларнинг айтилиш муддати ва тўхталиши, нутқ ва ифодаларнинг навбат билан ўз ўрнида ишлатилиши
- Ритм** (юнон. “rhythmos” < “rjeo” – “оқаман”) – нутқда товушларнинг муайян изчиллик, кетма-кетликда асосида такрорланиб келиши, яъни нутқ вазнини ифодаловчи муҳим хусусият
- Руҳий барқарорлик** – руҳий-ҳиссий ҳолат (таъсирланиш)ларнинг давомийлиги ва барқарорлик даражаси
- Ташкилотчилик қобилияти** – педагог томонидан таълимий ва тарбиявий жараёнларни илмий-назарий, методик ва ҳиссий жиҳатдан тўғри ташкил этилишини англаувчи сифат
- Тембр** (фр. “timbre” – “кўнғирок”, “белги”, “тамға”, “фарқловчи белги”) – товушнинг товланиши (товуш рангдорлиги, ёркинлиги, юмшоқлиги ва алоҳидалиги)ни ифодаловчи хусусият
- Технологик компетентлик** – касбий-педагогик БКМни бойитадиган илғор технологияларни ўзлаштириш, замонавий восита, техника ва технологиялардан фойдалана олиш
- Товушнинг ихчамлиги ва ҳаракатчанлиги** – нутқ ҳосил қилувчи органлар фаолияти асосида ҳосил бўлган товушнинг бежирим, йиғинчоқ ва тебранувчан эканлигини англаувчи хусусият
- Товуш кучи** – нутқ ҳосил қилувчи органлар фаолияти асосида ҳосил бўлган товушнинг қуввати
- Товуш пардози** – нутқ ҳосил қилувчи органлар фаолияти асосида ҳосил бўлган товушнинг сайқали, безаги
- Товуш** – чиқарилган ҳавони хиқилдоқдан ўтиш пайтида овоз пардаларнинг тебраниши натижасида вужудга келадиган ҳодиса, садо, сас
- Фикрлаш маданияти** – педагогнинг мавжуд педагогик вазиятларни инобатга ола билиши, уларнинг моҳиятидан

келиб чиққан ҳолда тўғри қарорлар қабул қилиши ва уларни амалиётга самарали татбиқ эта олишини ифодаловчи сифат

Шахсий компетентлик – изчил равишда касбий ўсишга эришиш, малака даражасини ошириб бориш, касбий фаолиятда ўз ички имкониятларини намоён қилиш

Экстралингвистик тизим (ингл. “exterior” – “ташқарида”, нем. “linguistik” – “тил”) – гапираётган шахснинг ижтимоий вазибалари билан бевосита боғлиқ ҳолда нутқнинг ташкил этилиши (нутқий танаффуслар, кулгу, йўталиш, нафас олиш, йиғлаш, тутилиш ва б.)ни ифодаловчи тизим

Экстремал компетентлик – фақулотда вазиятлар (табiiй офатлар, технологик жараён ишдан чиққан)да, педагогик низолар юзага келганда оқилона қарор қабул қилиш, тўғри ҳаракатланиш малакасига эгаллик

Ўзини ўзи баҳолаш (ЎЎБ) – шахснинг ўз-ўзини таҳлил қилиши орқали ўзига баҳо бериши

Ўз-ўзини ривожлантириш – шахснинг ўзида касбий тажриба, малака ва маҳоратни такомиллаштириш йўлида аниқ мақсад ва пухта ўйланган вазибалар асосида мустақил равишда амалий ҳаракатларни ташкил этиши

Ўзини ўзи таҳлил қилиш – педагог томонидан касбий фаолиятда ташкил этаётган ўз амалий ҳаракатлари моҳиятининг ўрганилиши

Ўз устида ишлаш – шахс ёки мутахассис томонидан ўзини ижтимоий ҳамда касбий жиҳатдан ривожлантириш, камолотга эришиш йўлида мақсадли, изчил, тизимли ҳаракатларнинг ташкил этиши

Ўқитувчи нутқи – педагогнинг таълим-тарбия жараёнида тил воситаларидан фойдаланиши

Қобилият – шахснинг осонлик билан бирон фаолиятни эгаллай олишини таъминлайдиган индивидуал психологик хусусият

Ҳис этиш маданияти – педагогик маданиятнинг таркибий элементларидан бири бўлиб, у педагог томонидан таълим жараёни иштирокчиларининг ички кечинмалари, ҳис-туйғулари, ўй-фикрларини тушуна олиши, улар билан самарали мулоқотни ташкил этишини билдиради

ТЕСТ ТОПШИРИҚЛАРИ

1. Луғавий жиҳатдан “competence” тушунчаси қандай маънони ифодалайди?

- a) характер;
- b) темперамент;
- c) қобилият;
- d) идрок.

2. Касбий фаолиятни амалга оширишда мутахассис томонидан ўзи учун зарур бўлган билим, кўникма, малакаларнинг эгалланиши ва уларни амалда юқори даражада қўллай олиши қандай сифатни ифодалайди?

- a) билимни;
- b) компетентликни;
- c) кўникмани;
- d) малакани.

3. 1) мураккаб жараёнларда; 2) рақобатчилар билан курашишда; 3) ноаниқ вазифаларни бажаришда; 4) бир-бирига зид маълумотлардан фойдаланишда; 5) ҳар қандай вазиятда ҳам ютуққа эришишга интилишда; 6) қутилмаган вазиятда ҳаракат режасига эга бўла олишда. Компетентлик яққол намоён бўладиган ҳолатларни белгиланг.

- a) 1; 2; 3; 4;
- b) 2; 3; 5; 6;
- c) 1; 3; 4; 6;
- d) 1; 3; 4; 5.

4. А.К.Маркованинг фикрига кўра, педагогда касбий компетентликнинг қайси жиҳатлари намоён бўлади?

- a) махсус (касбий) компетентлик; ахборот компетентлиги; шахсий компетентлик; психологик компетентлик;
- b) методик компетентлик; инновацион компетентлик; шахсий компетентлик; индивидуал компетентлик;
- c) махсус (касбий) компетентлик; психологик компетентлик; инновацион компетентлик; коммуникатив компетентлик;

d) махсус (касбий) компетентлик; ижтимоий компетентлик; шахсий компетентлик; индивидуал компетентлик.

5. Б.Назарова педагогнинг касбий компетентлигида қайси жиҳатларни устувор деб белгилаган?

a) махсус компетентлик; ижтимоий компетентлик; психологик компетентлик; инновацион компетентлик;

b) махсус компетентлик; ижтимоий компетентлик; аутокомпетентлик; экстремал касбий компетентлик;

c) методик компетентлик; креатив компетентлик; аутокомпетентлик; экстремал касбий компетентлик;

d) инновацион компетентлик; методик компетентлик; аутокомпетентлик; экстремал касбий компетентлик.

6. Касбий компетентлик сифатларини белгиланг.

a) ижтимоий, махсус, креатив, инновацион ва экстремал компетентлик;

b) психологик, махсус, шахсий, индивидуал ва технологик компетентлик;

c) ижтимоий, махсус, шахсий, технологик ва экстремал компетентлик;

d) ижтимоий, методик, ташкилотчилик, технологик ва индивидуал компетентлик.

7. Ижтимоий муносабатларда фаоллик кўрсатиш кўникма, малакаларига эгалик, касбий фаолиятда субъектлар билан мулоқотга кириша олиш. Бу ҳолатлар педагогда қандай компетентлик мавжудлигини ифодалайди?

a) шахсий компетентлик;

b) махсус компетентлик;

c) ижтимоий компетентлик;

d) экстремал касбий компетентлик.

8. Психологик, методик, инфорацион, креатив, инновацион ва коммуникатив компетентлик. Ушбу таркибий асослар педагогга хос қандай компетентликка хос?

a) шахсий компетентликка;

- b) махсус компетентликка;
- c) ижтимоий компетентликка;
- d) экстремал касбий компетентликка.

9. Изчил равишда касбий ўсишга эришиш, малака даражасини ошириб бориш, касбий фаолиятда ўз ички имкониятларини намоён қилиш негизида педагогга хос қандай компетентлик акс этади?

- a) шахсий компетентлик;
- b) махсус компетентлик;
- c) ижтимоий компетентлик;
- d) экстремал касбий компетентлик.

10. Касбий-педагогик БКМни бойитадиган илғор технологияларни ўзлаштириш, замонавий восита, техника ва технологиялардан фойдалана олиш педагогга хос компетентликнинг қайси сифатини ифодалайди?

- a) технологик компетентликни;
- b) махсус компетентликни;
- c) ижтимоий компетентликни;
- d) экстремал касбий компетентликни.

11. Фавкулотда вазиятлар (табiiй офатлар, технологик жараён ишдан чиққан)да, педагогик низолар юзага келганда оқилона қарор қабул қилиш, тўғри ҳаракатланиш малакасига эгалик. Ушбу малакаларга эгаликни ифодаловчи компетентликка хос сифат – бу ...

- a) махсус компетентлик;
- b) экстремал компетентлик;
- c) ижтимоий компетентлик;
- d) технологик компетентлик.

12. Педагогнинг ўз устида ишлаши неча босқичда кечади?

- a) 3 босқичда;
- b) 5 босқичда;
- c) 7 босқичда;
- d) 9 босқичда.

13. Ўз устида ишлаганда педагогнинг ютуқларини бойитиш ва камчиликларни бартараф этиш юзасидан аниқ қарорга келиши қайси босқичда рўй беради?

- a) 1 босқичда;
- b) 2 босқичда;
- c) 3 босқичда;
- d) 4 босқичда.

14. Ўз устида ишлашнинг 1-босқичида педагог томонидан қандай ҳаракатлар ташкил этилади?

- a) ютуқларини бойитиш ва камчиликларни бартараф этиш юзасидан аниқ қарорга келиш;
- b) ушбу қарор бўйича амалий ҳаракатларни самарали ташкил этиш йўллари излаш;
- c) ўз фаолиятини таҳлил қилиш асосида ютуқ ва камчиликларини аниқлаш;
- d) қабул қилинган қарорнинг изчил бажарилишини доимий назорат қилиб бориш.

15. Педагог томонидан касбий фаолиятда ташкил этаётган ўз амалий ҳаракатлари моҳиятининг ўрганилиши – бу ...

- a) ўз-ўзини ривожлантириш;
- b) ўз-ўзини баҳолаш;
- c) ўзини ўз таҳлил қилиш;
- d) ўзини ўзи англаш.

16. Шахснинг ўз-ўзини таҳлил қилиши орқали ўзига баҳо бериши қандай номланади?

- a) ўз-ўзини ривожлантириш;
- b) ўз-ўзини баҳолаш;
- c) ўзини ўзи таҳлил қилиш;
- d) ўзини ўзи англаш.

17. Шахснинг ўзини ўзи самарали баҳолашига қандай омиллар таъсир кўрсатади?

- a) ўзини ўзи таҳлил қилиш; шахс сифатида ўз кадр-қимматини англаш; ўзини-ўзи назорат қилиш;

- b) ўзини тушуниш; ўзини ўзи ҳурмат қилиш; ўзини-ўзи бошқариш;
- c) ўзини тушуниш; ўзини ўзи бошқариш; ўзини ўзи таҳлил қилиш;
- d) ўзини тушуниш; шахс сифатида ўз кадр-қимматини англаш; ўзини-ўзи назорат қилиш.

18. Шахснинг ўз-ўзидан қониқиши ёки қониқмаслиги нимани белгилайди?

- a) ўз-ўзини баҳолаш даражасини;
- b) ўзини ўзи англаш кўрсаткичларини;
- c) шахснинг ижтимоий мақомини;
- d) шахснинг ўзига нисбатан талабчанлигини.

19. ЎЎБ = ютуқлар/ўзини юқори баҳолашга интилиш (ёки ЎЎБ = Ю / ЎЮБИ). Ушбу формула ёрдамида қандай жараён амалга оширилади?

- a) ўз-ўзини англаш;
- b) ўз-ўзини баҳолаш;
- c) ўзини ўзи ривожлантириш;
- d) ўзини ўзи таҳлил қилиш.

20. Шахснинг ўзида касбий тажриба, малака, маҳоратни такомиллаштириш йўлида аниқ мақсад ва пухта ўйланган вазифалар асосида мустақил равишда амалий ҳаракатларни ташкил этиши қандай номланади?

- a) ўз-ўзини англаш;
- b) ўз-ўзини баҳолаш;
- c) ўзини ўзи ривожлантириш;
- d) ўзини ўзи таҳлил қилиш.

21. Ҳар бир шахс ёки мутахассиснинг ўзида маълум сифат, БКМ, касбий компетентликни шакллантириш ва ривожлантириш эҳтиёжлари асосида ишлаб чиқилган шахсий характердаги дастур қандай номланади?

- a) индивидуал ривожланиш дастури;
- b) мақсадли ривожланиш дастури;
- c) истиқболли ривожланиш дастури;
- d) мажмуавий ривожланиш дастури.

22. Бирор бир иш ёки фаолиятни юксак даражада, ҳеч бир қийинчиликсиз, ўта моҳирлик билан бажариш қандай номланади?

- a) билим;
- b) маҳорат;
- c) кўникма;
- d) малака.

23. Педагогнинг педагогик жараёни ташкилий, методик, рухий ва субъектив жиҳатдан ўта моҳирлик, усталик билан ташкил этиш ва бошқариш қобилияти, кўникма-малакасига эгаллиги ... деб номланади?

- a) педагогик тажриба;
- b) педагогик ёндошув;
- c) педагогик маҳорат;
- d) педагогик билимдонлик.

24. Педагогик одоб; педагогик билимдонлик; педагогик қобилият; педагогик мулоқот маданияти; педагогик релаксация; коммуникатив таъсир кўрсатиш қобилияти; педагогик такт (назокат); педагогик техника; нутқ техникаси; педагогик ижодкорлик; педагогик тажриба; педагогик маданият. Улар ниманинг таркибий қисмлари?

- a) педагогик тажриба;
- b) касбий компетентлик;
- c) педагогик маҳорат;
- d) педагогик малака.

25. Педагогнинг ўз олдига ўзига, касбига, жамиятга, талабаларга ва таълим жараёнининг бошқа иштирокчилари билан муносабатда бўлишига қўядиган ахлоқий талаблари тизими қандай номланади?

- a) педагогик билимдонлик;
- b) педагогик обрў;
- c) педагогик одоб;
- d) педагогик назокат.

26. Педагогик одобнинг асосий шакллари кўрсатинг.

а) педагогик малака; педагогик адолат; педагогик эмпатия; педагогик обрў;

б) касбий-педагогик бурч; педагогик назокат; педагогик мажбурият; педагогик билимдонлик;

в) касбий-педагогик бурч; педагогик адолат; педагогик мажбурият (деонтология); педагогик обрў;

д) касбий-педагогик бурч; педагогик қобилият; педагогик техника; педагогик обрў.

27. Педагогнинг ўқувчилар, уларнинг ота-оналари, педагогик жамоа, жамият томонидан эътироф этилган ахлоқий мақоми қандай номланади?

а) педагогик маданият;

б) педагогик назокат;

в) педагогик обрў;

д) педагогик одоб.

28. Педагогга хос бўлиб, педагогик фаолиятни оқилона ташкиллаштириш ва олиб борилишига имкон берадиган, амалий вазифаларнинг самарали бажарилишини таъминлашда аҳамиятли бўлган хусусиятлар қандай номланади?

а) педагогик малака;

б) педагогик тажриба;

в) педагогик ёндошув;

д) педагогик қобилият.

29. Дидактик қобилият; академик қобилият; перцептив-педагогик қобилият; нутқ қобилияти; ташкилотчилик қобилияти; авторитар қобилият; коммуникатив қобилият; педагогик ҳаёлот; диққатни тақсимлай олиш қобилияти. Педагогик қобилиятнинг ушбу турлари ким томонидан гуруҳланган?

а) В.А.Крутецкий;

б) А.К.Маркова;

в) Р.Декарт;

д) Ж.Пиаже.

30. Педагогик мулоқот услубларини кўрсатинг.

- a) авторитар, демократик ва либерал;
- b) авторитар, муқобил ва демократик;
- c) муқобил, демократик ва инсонпарвар;
- d) демократик, инсонпарвар ва ҳуқуқий.

31. Талабаларнинг ҳиссий фаолияти, руҳий-жисмоний қуввати ва ишчанлик қобилиятини қайта тиклаш қандай номланади?

- a) педагогик рефлексия;
- b) педагогик релаксация;
- c) педагогик деонтология;
- d) педагогик техника.

32. Талабага ҳурмат билан муносабатда бўлиш; талабчанлик; суҳбатдошни кизиқиш (диққат) билан тинглай олиш ва қайғуриш малакаси; руҳий барқарорлик, дадиллик, оғир вазминлик; муносабатлар жараёнида ишонч билан сўзлай олиш; қатъиятлилиқ (қайсарлик эмас); талабаларга эътиборли, ҳушёр бўлиш. Ушбу асосий кўринишлар нимага хос?

- a) педагогик одобга;
- b) педагогик обрўга;
- c) педагогик назокатга;
- d) педагогик маҳоратга.

33. Ўзини ўзи ҳиссий бошқариш; пантомимика; мимика; жест (қўл, оёқ ҳаракат)дан ўринли фойдаланиш; нутқ техникаси; алоҳида сўз ёки ифодаларни ифодалаш суръати (ритмика). Улар ниманинг асосий турлари саналади?

- a) педагогик техниканинг;
- b) нутқ техникасининг;
- c) педагогик билимдонликнинг;
- d) педагогик назокатнинг.

34. В.А.Сухомлинскийнинг фикрига кўра, қош-қовоқни уюб юрмаслик; бошқаларнинг камчиликлари, нуқсонларини ошириб кўрсатмаслик; ҳазил-мутойибага мойил бўлиш; ҳушмуомала бўлиш ва келажакка ишонч билан қараш. Улар қандай ҳолатнинг муҳим шартлари саналади?

- a) ўз-ўзини бошқариш;
- b) ўзини ўзи таҳлил қилиш;
- c) рухий барқарорликка эришиш;
- d) ўзини ўзи англаш.

35. Шахс ички кечинмалари, ўй-фикрлари, характерининг гавда ҳаракати ва имо-ишоралар ёрдамидаги ифодаси қандай номланади?

- a) этикет;
- b) жест;
- c) мимика;
- d) пантомимика.

36. Шахснинг юз мускуллари ҳаракатлари орқали ўз фикри, ҳис-туйғулари, кайфияти ва мавжуд воқеликка нисбатан муносабатини ифодалаши қандай номланади?

- a) этикет;
- b) жест;
- c) мимика;
- d) пантомимика.

37. Нутқни тингловчига етказишда қўлланиладиган воситалар мажмуи қандай номланади?

- a) нутқ диалектикаси;
- b) нутқ техникаси;
- c) нутқ структураси;
- d) нутқ фактураси.

38. Касбий фаолиятни ташкил этиш жараёнида педагог томонидан орттирилган билим, кўникма ва малакалар мажмуи қандай номланади?

- a) педагогик қобилият;
- b) педагогик тажриба;
- c) педагогик малака;
- d) педагогик кўникма.

39. Педагогнинг маънавий-ахлоқий қиёфаси билан ташқи кўриниши ўртасидаги ўзаро уйғунлик, мутаносиблик нимани ифодалайди?

- a) педагогнинг обрўсини;
- b) педагогнинг назокатини;
- c) педагогнинг қобилиятини;
- d) педагогнинг имиджини.

40. “Креативлик” тушунчасининг луғавий маъноси – бу...

- a) яратиш;
- b) янгилик киритиш;
- c) ўзгартириш киритиш;
- d) шахс ижодкорлиги.

41. Индивиднинг янги ғояларни ишлаб чиқаришга тайёрлигини тавсифловчи ва мустақил омил сифатида иқтидорлиликнинг таркибига кирадиган ижодий қобилияти қандай номланади?

- a) эрудиция;
- b) интуиция;
- c) креативлик;
- d) эврика.

42. Муаммо ёки илмий фаразларни илгари суриш; фаразни текшириш ва ўзгартириш; қарор натижаларини шакллантириш асосида муаммони аниқлаш; муаммо ечимини топишда билим ва амалий ҳаракатларнинг ўзаро қарама-қаршилигига нисбатан таъсирчанлик. Креативликни ифодаловчи ушбу ҳолатлар ким томонидан асосланган?

- a) В.А.Крутецкий;
- b) П.Торренс;
- c) Р.Декарт;
- d) Ж.Пиаже.

43. Ижодий йўналганлик, мантиқий фикрлай олиш, эрудиция (билағонлик), бой тасаввур, ижодий таъсирчанлик ва ташаббускорлик, ўз ижодкорлигини тўла-тўқис намойиш этиш, рефлексия қобилияти, ҳиссиётга бойлик, мавжуд тажриба ва

билимлар асосида янги қарорларни қабул қилиш малакаси. Улар ниманинг негизида акс этувчи сифатлар саналади?

- a) креативликнинг;
- b) эрудициянинг;
- c) билимдонликнинг;
- d) интуициянинг.

44. Ўзини таваккал қилишдан олиб қочиш; фикрлаш ва хатти-харакатларда кўполликка йўл қўйиш; шахс фантазияси ва тасаввурининг юқори баҳоланмаслиги; бошқаларга тобе бўлиш; ҳар қандай ҳолатда ҳам фақат ютукни ўйлаш. Улар қандай омиллар саналади?

- a) шахс қобилиятини шакллантиришга тўсқинлик қилувчи;
- b) шахс креативлигини ривожлантиришга хизмат қилувчи;
- c) шахс интуициясини ривожлантиришга хизмат қилувчи;
- d) шахс креативлигини ривожлантиришга тўсқинлик қилувчи.

45. Педагог креатив потенциалининг таркибий асосларини кўрсатинг.

- a) тизимли ёндошув; мажмуавий ёндошув; назорат; таҳлил ва баҳолаш;
- b) мақсадли-мотивли ёндошув; мазмунли ёндошув; тезкор-фаолиятли ёндошув; рефлексив-баҳолаш;
- c) тизимли ёндошув; тизимли таҳлил; фаолиятли ёндошув; баҳолаш;
- d) мажмуавий ёндошув; инновацион ёндошув; мотивацион фаолият; тизимли таҳлил.

46. Муаммоли характерга эгалик; ижодий йўналтирилганлик; имкониятларни ошириб бориш; индивидуалликка эришиш; креативликнинг ёрқин намоён бўлиши; бир бутунлик, изчиллик ва тизимлилиқ; шахснинг индивидуал хусусиятлари ва ҳаётий фаолиятда орттирган сифатларининг ўзаро уйғунлиги. Ушбу тамоийлар қандай сифатни белгилашга хизмат қилади?

- a) педагогга хос педагогик маҳоратни;
- b) педагогга хос креативлик потенциалини;
- c) педагогга хос касбий сезгирликни;
- d) педагогга хос педагогик қобилиятни.

47. Педагогнинг креатив потенциали даражасини аниқловчи мезонларни кўрсатинг.

a) ташаббускорлик, ташкилотчилик қобилиятга эгалик, ижтимоий фаоллик, изланувчанлик;

b) ҳиссиётга бойлик, креатив қобилиятга эгалик, фантазиянинг бойлиги, изланувчанлик;

c) ташаббускорлик, креатив қобилиятга эгалик, креатив фаоллик, изланувчанлик;

d) ташаббускорлик, креатив қобилиятга эгалик, дунёқарашнинг кенглиги, тиришқоқлик.

48. Педагогнинг анъанавий педагогик фикрлашдан фарқли равишда таълим ва тарбия жараёни самарадорлигини таъминлашга хизмат қилувчи янги ғояларни яратиши, мавжуд педагогик муаммоларни ижобий ҳал қилишга бўлган тайёргарлигини тавсифловчи қобилияти қандай номланади?

a) педагогик сезгирлик;

b) педагогик креативлик;

c) педагогик ижодкорлик;

d) педагогик новаторлик.

49. Шахснинг креатив фаолиятини баҳоловчи тестлар неча турга бўлинади?

a) 2 турга;

b) 3 турга;

c) 4 турга;

d) 5 турга.

50. Педагогнинг талабалар жамоаси, ота-оналар, ҳамкасблар, раҳбарият билан педагогик одоб ва мулоқот талабларига мувофиқ ҳолда уюштирадиган суҳбати қандай номланади?

a) педагогик муомала маданияти;

b) педагогик хулқ маданияти;

c) педагогик мулоқот маданияти;

d) педагогик нутқ маданияти.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Каримов И.А. Баркамол авлод орзуси / Тузувчилар Ш. Курбонов, Ҳ. Саидов, Р. Ахлиддинов. Нашр учун масъул: Т. Рисқиев. – Тошкент: Шарқ НМК Бош таҳририяти, 1999. – 182 б.
2. Каримов. И.А. Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. – Тошкент: Ўзбекистон, 1997. – 62 б.
3. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Тошкент: Маънавият, 2008. – 173 б.
4. Ўзбекистон Республикасининг “Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури” / Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. – Тошкент: Шарқ нашриёт-матбаа концерни. 1997. – 31-61-б.
5. Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонуни (1997 йил 29 августда қабул қилинган / Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. – Тошкент: Ўзбекистон, 1997. – 214 б.
6. Каримова В.М. Ижтимоий психология / Дарслик. Педагогика олийгоҳлари талабалари учун. – Тошкент: “Fan van texnologiyalar”, 2007. – 176 б.
7. Барышева Т.А., Жигалов Ю.А. Психолого-педагогические основы развития креативности – СПб.: СПГУТД, 2006.
8. Башина Т.Ф., Ильин Е.П. Психология творчества, креативности, одаренности. – СПб.: Питер, 2009.
9. Джуринский А.Н. История педагогики / Учебное пособие. – Москва: ГИЦ Владос, 1999. – 430 с.
10. Иванов Р.И., Зуфарова М.Э. Умумий психология / Педагогика ва психология бакалавриат таълим йўналиши талабалари учун дарслик. – Тошкент: Ўзбекистон Файласуфлари миллий жамияти нашриёти, 2008. – 480 б.
11. Mavlonova R., To'rayeva O., Xoliqberdiyev K. Pedagogika (kasb-hunar kollejlari uchun darslik). Ikkinchi nashri. – Toshkent: “O'qituvchi” NM ijodiy uyi, 2008. – 496 b.
12. Маркова А.К. Психология профессионализма. – М.: Знание, 1996.
13. Муслимов Н.А. Бўлажак касб таълими ўқитувчиларини касбий шакллантириш / Монография. – Т.: Фан, 2004.
14. Муслимов Н.А., ва бошқалар. Касб таълими ўқитувчиларининг касбий компетентлигини шакллантириш технологияси/ Монография. – Т.: “Фан ва технология” нашриёти, 2013.
15. Муҳиддинов А.Г. Ўқув жараёнида нутқ фаолияти. – Т.: Ўқитувчи, 1995.

16. Очилов М. Янги педагогик технологиялар. – Қарши. Насаф, 2000. – 80 б.
17. Педагогика /Жисмоний тарбия институтлари учун дарслик. Рус тилидан таржима. – Тошкент: Ўқитувчи, 1990. – 296 б.
18. Педагогика назарияси ва тарихи. 1-қисм. Педагогика назарияси. – Тошкент: “Iqtisod-moliya”, 2007. – 379 б.
19. Педагогика: 1000 та саволга 1000 та жавоб / Мет. қўлл. У.И.Иноятов, Н.А.Муслимов, М.Усмонбоева, Д.Иноғомова. – Т.: Низомий номидаги ТДПУ, 2012. – 193 б.
20. Педагогика фанидан изоҳли луғат / Тузувчилар Ж.Ю.Ҳасанбоев ва бошқ. – Тошкент: “Fan va texnologiya” нашриёти, 2009. – 671 б.
21. Психология. Қисқача изоҳли луғат / Тузувчилар: М.Г.Давлетшин ва бошқ. Масъул муҳаррир М.Г.Давлетшин. – Т.: Низомий номидаги ТДПУ, 1998. – 46 б.
22. Сайидахмедов Н. Педагогик маҳорат ва педагогик технология. – Т.: ОПИ, 2003.
23. Султонова Г.А. Педагогик маҳорат. – Т.: Низомий номидаги ТДПУ, 2005.
24. Толипов Ў., Усмонбоева М. Педагогик технология: назария ва амалиёт. – Т.: Фан, 2005. – 205 б.
25. Қудратов Т. Нутқ маданияти асослари / ОЎЮ учун ўқув қўлл. – Т.: “Педагог”, 1993.
26. Husanov B., G’ulomov V. Muomala madaniyati / Darslik. – Т.: “Iqtisod-moliya”, 2009.
27. <http://ru.wikipedia.org/wiki>.
28. http://conf.edu.yar.ru/docs/adult/rf411_256.pdf.

ИЛОВА

Ўз-ўзини самарали бошқариш (ривожлантириш)нинг 37 қондаси

1. Камолотга ва такрорланмас (ягона) бўлишга интилинг!
2. Ўз-ўзини таҳлил қилишга эътибор қаратинг!
3. Ўзингизга нисбатан талабчан бўлинг!
4. Ўзингиз учун гоҳо-гоҳо дам олишни уюштиринг,
“меҳнатнинг қули” бўлманг!
5. Бошқаларга ачининг, бироқ, ўзингизга ачинишингизга йўл
кўйманг!
6. Ўз орзу-истакларингизнинг қулига айланманг!
7. Ўзингиз учун ўзига хос ҳаёт тарзини яратинг!
8. Мулоқот маданиятини ўзлаштиринг!
9. Жиддийлик, босиқлик талаб этилганда жиддий, босиқ
бўлинг!
10. Ўзингизнинг кучингиз ва қобилиятингизга ишонинг!
11. Вақт тутқич бермайди, уни қўлдан бой берманг!
12. Хатолар сабоқ чиқаришингизга ёрдам беради, унутманг,
хатто қироллар ҳам хатога йўл қўядилар.
13. Вақти-вақти билан танаффус қилишга, нафас ростлашга
ҳаракат қилинг!
14. Илм ўрганинг!
15. Ўтмишга назар ташламанг, бугун билан яшанг ва эртани
ўйланг!
16. Меҳнат инсонни такомиллаштиришини унутманг!
17. Ҳаракатларингизнинг изчил бўлишига эришинг!
18. Бугун бажаришингиз мумкин бўлган ишни эртага
қолдирманг!
19. Бошқаларни нима учун кечира олмасангиз, ўзингизни ҳам
ана шулар учун кечирманг!
20. Ўз устингиздан ҳукмронлик қилишингиз, бошқаларнинг
устидан ҳукмронлик қилишингизнинг гаровидир!
21. Бошқалардан улар мукамал бўлмаганликлари учун хафа
бўлманг!
22. Ўз ҳиссиётларингизни бошқара олсангиз, енгилмас
бўласиз!

23. Рухий зўриқишлар (стресс)ларни бартараф этишни ўрганинг!
24. Иродангизни чиниқтириб боринг!
25. Ўз танангизни назорат қилишни ўрганинг, унинг ҳукмдорига айланасиз!
26. Камчиликларингиз билан курашишда мохир жангчи бўлинг!
27. “Оқ қарға” бўлиш (бошқалардан ажралиб туриш)дан қўрқманг!
28. Ўз олдингизга аниқ мақсад қўйишни ўрганинг!
29. Олий мақсадларга интилишни ўрганинг!
30. Қўпчилик ўрнига ишлаш – қорға ёзиш каби бефойда эканлигини унутманг!
31. Тартиб - тартибли бўлишнинг муҳим омили!
32. Ўзингизни ҳимоя қилишни, ғурурли бўлишни ўрганинг!
33. Иззатталаблигингиздан фойдаланиб, қирол бўлинг!
34. Ҳийла-найрангларнинг қурбони бўлманг!
35. Хатти-ҳаракатларингиз устидан интуиция (ички сезги)нинг устун келишига йўл қўйиб беринг!
36. Ўзингизга тез-тез “Нима учун?” деган саволни бериб туринг!
37. Муваффақиятсизликлардан чўчиманг – улар Сизни олға интилишга рағбатлантиради!

МУНДАРИЖА

Сўзбоши.....	3
Педагогик компетентликнинг тузилиши ва мазмуни.....	4
Педагогик маҳорат асослари ва унинг таркибий қисмлари	19
Педагогик креативлик ва унинг ўзига хос жихатлари	72
Хотима	91
Глоссарий	93
Тест топшириқлари	104
Фойдаланилган адабиётлар	116
Илова.....	118

Теришга 10.12.2015 йил берилди. Бичими 60x84 1/16. Офсет босма.
“Times” гарнитураси. Шартли б.т. 7,00. Адади.200 нусха. Буюртма №506.

«Sano-standart» МЧЖ босмаҳонасида чоп этилди.
Тошкент шаҳри, Широқ кўчаси 100-уй.
Телефон: (371) 228-07-94, факс: (371) 228-07-95